

Linde kyrka

SVERIGES KYRKOR
GOTLAND

ERLAND LAGERLÖF

Linde kyrka

Linde kyrka

FARDHEMS TING, GOTLAND BAND VII: 2

Av ERLAND LAGERLÖF

VOLYM 186 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE
OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1981

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN HUMANISTISK-
SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKINGSRÅDET

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ARON ANDERSSON, EVALD GUSTAFSSON,
STEN KARLING, R AXEL UNNERBÄCK

FOTO RAYMOND HEJDSTRÖM (där ej annat anges)
GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Linde kyrka är avslutad i mars 1981.

Excerperingen är utförd av fru Ada Block.

Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfatningar har utförts av Nils Stedt.

Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA och GF.

Omslagsbilden återger S Olof och S Göran, målning på altarskåpets högra dörr.

Foto R Hejdström 1981.

ALMQVIST & WIKSELL TRYCKER AB, UPPSALA 1981

ISBN 91-7192-497-3 (inb.)

ISBN 91-7192-498-1 (häft.)

Innehåll

LINDE KYRKA

<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	13
<i>Prästgårdsruinen</i>	15
<i>Kyrkobyggnaden</i>	19
<i>Kyrkans byggnadshistoria</i>	42
<i>Kalkmålningar</i>	45
<i>Ristningar</i>	55
<i>Inredning och inventarier</i>	58
NOTER	91
KÄLLOR OCH LITTERATUR	93
FÖRKORTNINGAR	95
SUMMARY	96

Med denna volym om Linde kyrka, författad av Erland Lagerlöf, fortsätts Sveriges Kyrkors beskrivningsarbete i Fardhems ting, Hoburgs setting. Närmast i tur att publicera inom tinget är kyrkorna i Fardhem och Gerum, vars beskrivningar nu påbörjats. Dessutom har förberedelser gjorts för utgivningen av Sproge kyrka i Hablinge ting samt för några av kyrkoruinerna i Visby, nämligen S Gertrud och S Göran samt för S Hans och S Per. I de sistnämnda kyrkoruinerna pågår för närvarande (hösten 1981) utgrävningar genom Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar för att klarlägga de båda sammanbyggda kyrkornas komplicerade byggnadshistoria. Beskrivningen av Visby domkyrka fullföljs genom utgivningen av en volym om inredning och inventarier samt ett register till hela domkyrkobeskrivningen.

Pastoratets kyrkoherde Louis Hård samt Linde församlings kyrkvårdar och klockare har med stor hjälpsamhet och gästfrihet bistått författare och medarbetare vid undersökningen i kyrkan. Personalen vid Gotlands Fornsal har som alltid lämnat värdefulla upplysningar både om kyrkobyggnaden och inredningen. Vid beskrivningen av prästgårdsruinen strax söder om kyrkogården har råd och anvisningar beredvilligt lämnats av fil dr Gunnar Svahnström och förste antikvarie Gun Andersson-Westholm. Arkitekt Jan Andreasson-Utas har bistått med komplettering av uppmättningsritningarna. Gotlands Fornsals fotograf Raymond Hejdström har utfört den omfattande fotograferingen av hela kyrkobyggnaden och dess inventarier. Personalen vid Landsarkivet i Visby liksom vid ATA och SHM i Stockholm har vid manuskriptets utarbetande varit författaren till stor hjälp. Till alla dessa riktas ett varmt tack.

Det omfattande uppmättningsarbetet utfördes redan 1943 av byggnadsingenjören John Söderberg. Excerperingen av arkivalierna i Visby Landsarkiv har utförts av nu framlidna apotekaren Ada Block.

Linde församling och Odinska Fonden i socknen har frikostigt bidragit med anslag till den färgbild av målning på altarskåpet, som pryder bokens omslag. För detta uttalas ett varmt tack.

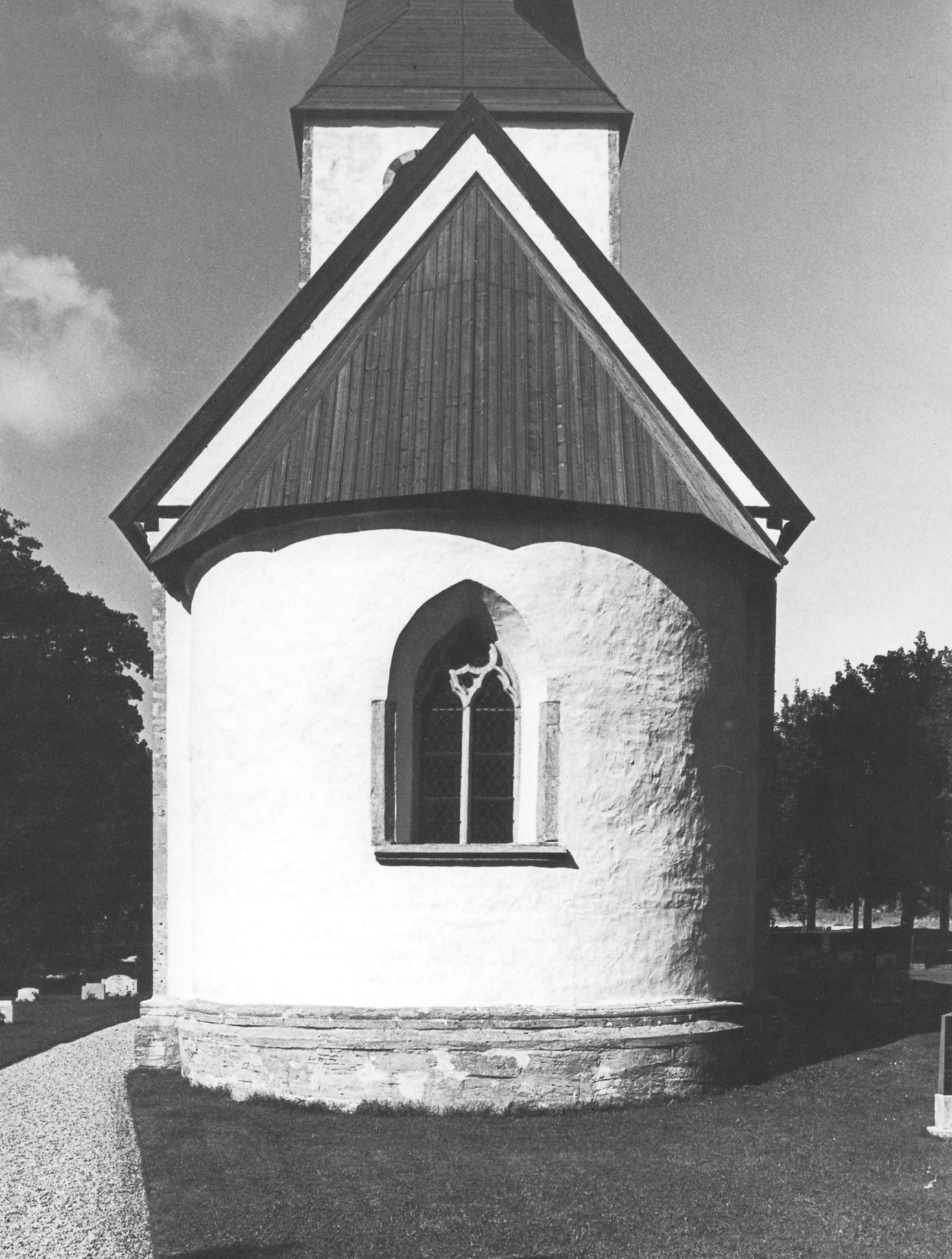
Stockholm i oktober 1981

Aron Andersson

Evald Gustafsson

Sten Karling

R Axel Unnerbäck

LINDE KYRKA

Gotland, Gotlands län, Fardhems ting, Visby stift, Sudertredingens kontrakt, annex till Fardhem

Inledning

av Lars Löthman

Linde socken är belägen på södra delen av Gotland och strax norr om Hemse samhälle samt ungefär en mil från både öst- och västkusten. Den är således en inlandssocken i södra kanten av det omfattande skogsområdet Lojstahjd. Socknen gränsar också i norr till Lojsta, i öster till Stånga, i söder till Hemse och i väster till Fardhem (fig 4).

Linde socken uppvisar en mycket omväxlande topografi. Både i norr och i väst förekommer för Gotland ovanligt kuperade höjdplatåer på mellan 40 och 65 m över havet, medan låglandet i söder sänker sig till 20 m över havet. Socknens högsta punkter är den markanta kalkstensplatån Lindeberget väster om kyrkan och två kilometerlånga kalkbergsryggar i norr kring Ase, vilkas krön alla når upp till 60–65 m över havet. Det är troligt att en stor del av byggnadsmaterialet till kyrkan har tagits från Linde klint. Inom socknen finns resterna av 6 kalkugnar från 1700- och 1800-talen.¹

Jordarterna domineras av moränmargel- och sandjordar, vilka till större delen uppodlats. Ancylussjöns gränsvall löper mellan gårdarna Smiss, Salands och Myrungs. Söder om denna trängde under förhistorisk tid en grund vik ända in till den numera uppodlade Stånga myr, vilken berör sydöstra delen av Linde. Socknens centrala och nordligare, högre belägna delar avvattnas söderut av några smärre, delvis kanaliserade vattendrag, av vilka ett kommer från As-träskets dalgång i norr inom enklav till Lojsta, ett annat från Biskopsmyr nordväst om Linde klint. Båda ansluter i söder till den huvudkanal, som från fd Stånga myr löper genom resterna av Mästermyr ut i havet.

Socknen är rik på fornminnen (fig 4). När riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för revideringen av Ekonomisk karta över Sverige genomfördes

1978, förtecknades 328 fornlämningar på 77 platser. Därutöver antecknades ett antal uppgifter om borttagna fornlämningar samt om lösfynd av både sten, brons och järn. Antalet »skattfynd» från järnåldern uppgår till sju. De har påträffats under 1800-talet och 1900-talets början inom följande gårdars marker: Amlings, Ase, Hägvalds, Salands, Petes, Rangsarve och Smiss, huvuddelen vid åkerarbete.² Arkeologiska undersökningar har gjorts bl a inom Duckarve, Rangsarve och Salands.

Bland de fasta fornlämningarna märks främst 2 fornborgar, 11 gravfält med totalt 247 anläggningar, 6 husgrunder, 4 skärvstenshögar och 26 stensträngar. Fornborgarna är båda belägna i norra och nordöstra kanten av Lindeberget. Inom och utanför den västra finns ett 30-tal gravar, till en del lagda även på själva muren, varför denna borg troligen övergivits tidigare och sedan efterträts av den östliga borgen. Huvuddelen av gravfälten är belägna inom ett avstånd av högst 1,5 km från kyrkan. Fornborgarna och de fyra största gravfälten faller inom Duckarves marker, varav det största, kallat Rojrhagen, har ett 20-tal mäktiga rösen och sannolikt är äldre liksom ett par små gravfält med större rösen i norr.

Direkta spår av järnåldersbosättning uppvisar tre husgrunder och två skärvstenshögar inom Linde annex 700 m sydväst om kyrkan och en nordöst om Myrungsänge samt de många stensträngarna. De senare upptar en längd av sammanlagt 3,5 km och utgör rester av en gång längre system, som tyder på en omfattande förhistorisk kolonisation.³ Flertalet av de nuvarande gårdarna har äldsta kända skriftliga belägg från 1500-talets skatteböcker⁴ men har ännu äldre ursprung.

Kyrkan synes ha placerats utanför och sydväst om

Fig 1. Linde kyrka från öster. Foto 1979.

Linde Church from E.

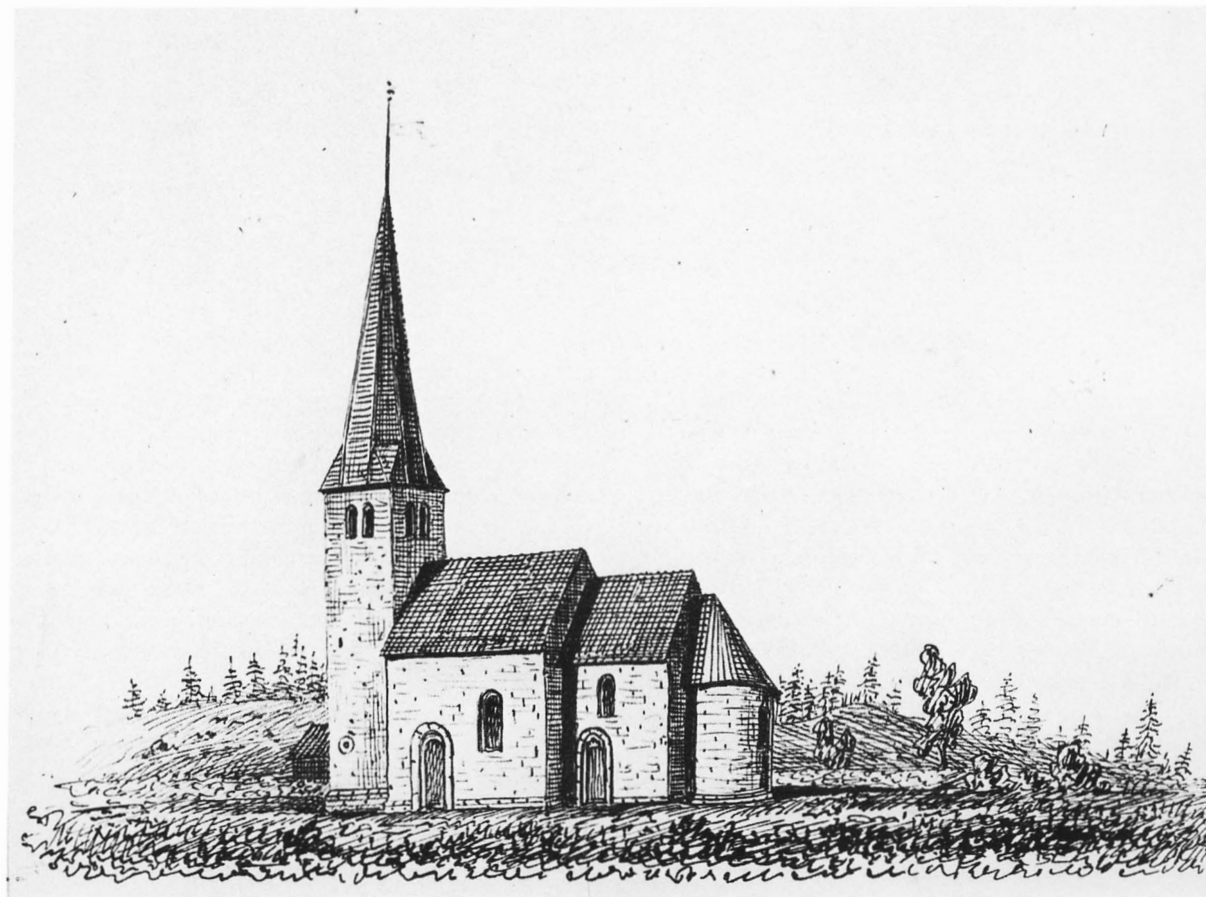

Fig 2. Kyrkan från sydost. Efter tuschteckning av P A Säve 1864. ATA.

The church from SE. After a pen and ink drawing by P A Säve, 1864.

de tätare fornlämningsstråken, däremot mera centralt i förhållande till de historiska gårdarna. I dess omedelbara närhet finns även ett par platser med ruiner och grunder efter medeltida byggnader. Att kyrkan inte fått ett mera monumentalt läge uppe på tex Duckarves mark öster om landsvägen utan en mera undanskymd plats i skuggan av Lindeberget kan bero på flera orsaker. Tillgången på åtminstone grövre byggnadsmaterial i den intilliggande kalkstensplatån bör ha varit av avgörande betydelse för valet av kyrkplats. Ur kommunikationssynpunkt kan kyrkan också sägas ha ett fördelaktigt läge intill flera viktiga äldre vägar och en äldre vattenled, som så sent som på 1700-talet var en betydande å.⁵ Det är slutligen heller inte orimligt att tänka sig att den första kyrkan kom att uppföras som ett kombinerat gudshus och försvarsverk och då i närheten av de båda tidigare fornborgarna. Den skulle i så

fall kommit att utgöra tredje ledet av de lokala försvarsanläggningar, vilka under förhistorisk tid inleddes med de båda borgarna uppe på klinten nordväst om kyrkan.

Socknens namn skrevs på 1300-talet *Linda* och *Lindum*, möjligen böjningsformer av *linda*, igenlagd åker, gräsvall (osäkert). Präst fanns här på medeltiden men hur länge tjänsten uppehölls är ej känt. Den prästgårdsbyggnad, som beskrivs här nedan, hade övergivits när kyrkans första bevarade inventarium upprättades 1594 (ViLA). Socknen och kyrkan har besökts av flera resenärer med antikvariskt intresse. Jöran Wallin omkr 1740, Carl Gustaf Helfeling 1799, Nils Johan Ek Dahl 1826 och Per Arvid Säve på 1850–60-talen. Alla dessa har genom sina anteckningar och avbildningar lämnat viktiga upplysningar om kyrkan och socknen.⁶

Carl Gustaf Helfeling som besökte Linde 1799 gjorde

Fig 3. Situationsplan, 1:2 000. Uppm J Söderberg 1943.

General plan, 1:2 000.

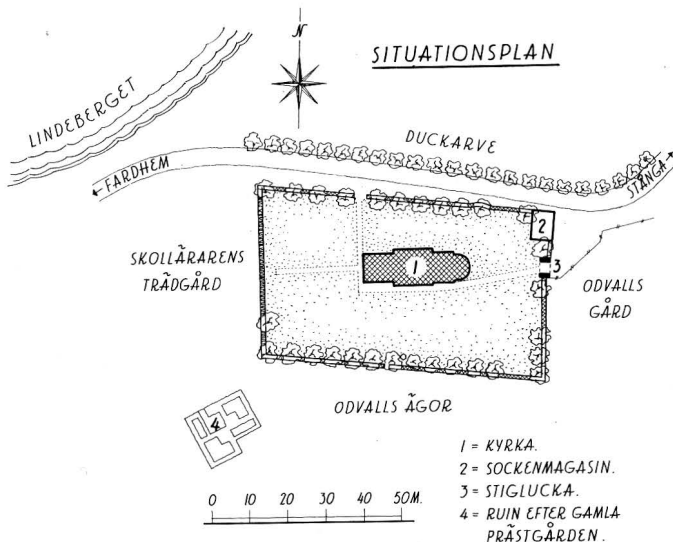
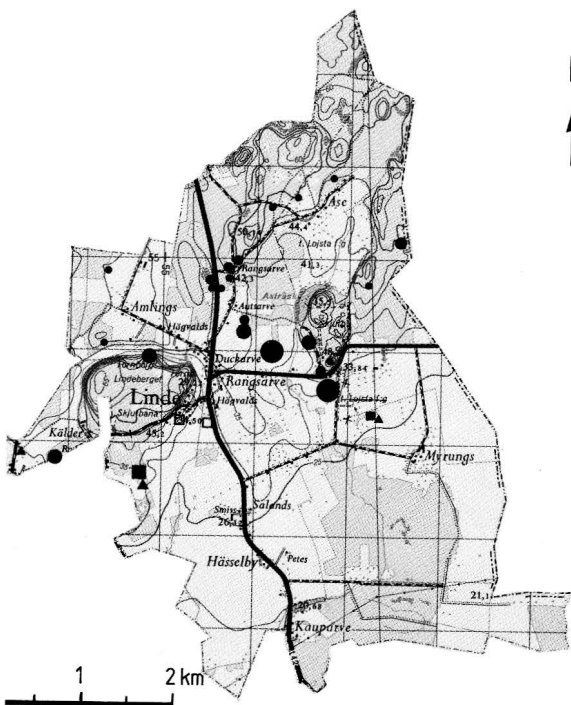

Fig 4. Fasta fornlämningar inom Linde socken efter riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för revidering av ekonomiska kartan 1978 sammanställda av L Löthman 1981. Ur topografiska kartan från Lantmäteriverket. Medgivande 81.0017.

Immovable ancient monuments in Linde parish after the inventory made by the Central Board of National Antiquities for the revision of the economic map in 1978, compiled by L Löthman, 1981.

- = 1-2 gravar
- = gravfält med 5-60 anläggningar
- = järnåldershusgrund/er
- = medeltida husgrund/ruin
- ▲ = skärvstenshög

följande intressanta iakttagelser: »Pastorn gjorde f. m. mig Sällskap til Linde, rättare Lindö kyrka hvilken wäl ligger på en liten högd, med rundt omkring omgifven af ganska sank jordmon, så man med svårighet kan hafwa grafwarna Wattenfria. Ett tämelⁿ djupt dike omgaf Kyrkogården för att afleda det öfwerflödiga wattenet. – Norr om Kyrkan ett litet stycke från Landsvägen in mot 100 steg war et tämelⁿ högt men långsträckt och in mot vägen twärbrandt Berg. Hwarpå vid udden af Berget i Nordost från Kyrkan man wisade en stenhop som sades hafwa fordom warit ett Kastal kalladt Nyenborg. Icke långt derifrån mot 500. steg från Kyrkan utwistes stället där en stor Järn Ring till Fartygs fastgörande setat. Detta ställe var nästan midt på Branten och otillgängeligt hvarken up elⁿ nedifrån, utan långa Stegar eller Tåg; war nu äfwen af Buskar och små Skog skjult at sjelfwa punkten där Ringen setat ej kunde ses. Flere af Soknemännen som woro närwarande betygade at Ringen för wid pass 60. År sedan setat där, men då af en Smed blifwit utbruten och upsmidd. Denne Smedens Sone Son som nu var med: intygade detsamma och berättade at Fader Fadren för at åtkomma Ringen fastgjordt ett tåg ofwan Berget i ett stort Träd och nedsänkt sig till stället där Han med mycket arbete ändtelⁿ lösjordt Ringen och nyttjat den til Smide. Man upgifwer äfwen at kring gående Å, som utlöper i Keldurs Myr; fordom godt närmare intil Berget och at där varit rätta farleden, hvilket af flere ännu därwarande Watn hålor, som äro mycket djupa tyckes besannas.

Fig 5. Kyrkan och kyrkogården från Lindeberget. Foto 1981.

The church and the churchyard from Lindeberget.

Fig 6. Magasinsbyggnad, nu bårhus, uppförd 1835 samt medeltida stiglucka. Foto 1980.

Storehouse, now mortuary, erected in 1835, and medieval lychgate.

Detta Wattendrag förbinder flere så kallade Myrer och går äfven til den största af alla: nämlⁿ Mäster Myr, hvilka påstås fordom varit Segelbare. Af den Situations Charta som uptogs öfwer Tracten mellan Linde och Løjstad kan ofvan anförde såväl som något af följande

dessa Soknars märkwärdigheter vidare inhämtas.»⁷

Följande gårdar finns i socknen: Amlings, Autsarve, Duckarve, Hægvalds, Hässelby, Kauparve, Kälder, Myrungs, Odvalls, Petes, Rangsarve, Saland, Sigfride, Smiss.

Kyrkogården

Kyrkogården omges av en fint lagd kallmur av kalksten och sandsten med några inslag av gråsten. I väster ersätts muren av en tät häck (fig 3). Från stigluckan i östra muren till en ingång i kyrkogårdens norra mur finns en grusgång som också löper utefter kyrkans södra fasad. En annan grusgång löper västerut från tornportalen.

Ingångar finns i alla väderstreck. I öster markeras ingången genom en stor medeltida stiglucka (fig 6), som

tjänstgör som kyrkogårdens huvudingång. Den är putsad och vitkalkad och täcks av ett brant sadeltak av vattrandade, tjärade bräder. Båda bågarna, i öster och väster, med omfattningar av huggen kalksten, är trubbigt spetsbågiga. Det inre täcks av ett vitkalkat kryssvalv och både i norr och söder finns sittnischer med triangelbågigt formad övre avslutning. Två dragstag har anbringats i stenomfattningarna för att sammanhålla stigluckan. Detta skedde troligen omkr 1860 då både

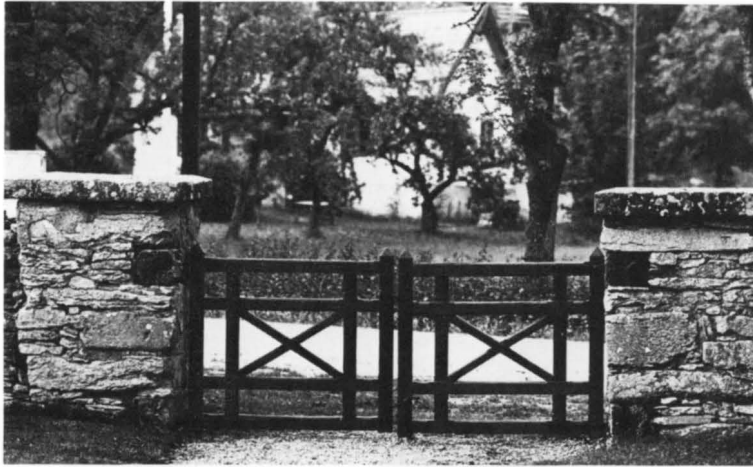

Fig 7. Kyrkogårdens norra ingång från söder. Foto 1979.

The north entrance to the churchyard from S.

långhuset och koret försågs med dragstag. Av kyrkans arkivalier kan utläsas att stigluckan reparerats vid åtskilliga tillfällen. År 1759 skaffades enligt räkenskaperna 2 tolfte bräder till »likluckan» och Carl Odwaldz fick betalt för »murning och speckning».

Övriga ingångar i norr och söder flankeras av murade stolpar täckta med kvadratiska sandstenshällar samt den norra med kulor av sandsten. Ingångarna stängs med rikt utformade brunmålade och vitmålade trägrindar tillkomna 1941 (fig 7).

Kyrkogårdsmuren synes ha kvar sin ursprungliga medeltida sträckning utom i väster där kyrkogården utvidgats i sen tid. Muren har dock förnyats och reparerats vid ett flertal tillfällen under århundradena. Vid en biskopsvisitation 1748 påpekades att kyrkogårdsmuren var »bofällig» och borde iståndsättas. Något senare, 1764, anmärktes följande: »Som Kyrkogårds Planket här fans till största delen vara af sten allenast ett litet stycke war utaf bräder och nog förfallit; Ty tillsades Tutores (alla) att antyda sina socknemän Praesuls willja, att dessa gamle Träfack äfwen göras af sten mur, hwarpå Tutores böre drifwa att det ofelbart blifwer wärkstäldt.» Att biskopen vid detta tillfälle så enträget vädjade till församlingen att bygga kyrkogårdsmuren av sten berodde säkerligen på en kunglig förordning från just detta år (1764), där man uppmanar till stor sparsamhet med landets skogstillgångar.

Några år senare, 1768, påpekades att kyrkogårdsmuren nu var helt av sten och att således Praesuls önskan hade tillmötesgått. Omkring 100 år senare antecknades vid en visitation att kyrkogården var i gott skick och tillräckligt stor för församlingens behov, men att man borde fortsätta planteringen av den. Denna plantering av kyrkogården hade enligt visitationsprotokollen

påbörjats 1804 då biskopen framhöll »... att hvarje Husbonde i Pastoratet ville å kyrkogårdarne i sina församlingar plantera hvardera åtminstone ett träd af det slag the hälst öfwerkommoo ock thetsamma i bästa motto sköta och efterse (så att) framdeles kyrkan måtte lämna en mera prydnadsfull utsigt».

Kyrkogårdens läge nedanför en hög klint har inneburit särskilda svårigheter. Vid en visitation 1737 anmärktes följande: »Socknemännen i Linde ... påmintes gräfwa uth wattnet uhr Kyrkogården på det deras döda ej måtte nedsänkas i wattn, hwilket blef efterkommit.» Vid en följande visitation 1748 påpekades: »Diket som var gjort på Kyrkogården, lofwade Kyrkowärldarne at igenom Församlingens tilhjelp ärligen uppränsa, på det grafvarna måtte befrijas ifrån watn.»

I kyrkogårdens nordöstra hörn och sammanbyggt med muren ligger en magasinbyggnad, nu använd som likbod (fig 6). Den är uppförd av kalkstensflis, putsad och vitkalkad samt täcks av ett tegeltak. I södra fasaden finns en bred ingång som stängs med två dörrar. Denna ingång upptogs då magasinbyggnaden ombyggdes till likbod år 1952. Tidigare fanns i samma fasad en mindre betydligt högre placerad ingång som nåddes genom en trätrappa med räcken. Ljusluggar finns i östra, norra och västra fasaderna, två i varje.

Magasinbyggnaden uppfördes enligt kyrkans arkivalier år 1835. Redan 1828 påpekades i ett kyrkorådsprotokoll följande: »... en magazins Bygnad, hvarom öfverenskommelse ingicks at upmuras vid Linde Kyrkogårdshörn mot Landsvägen åt kläckargården i nära storhet som med Habblingbo magazins Bygnad med nästkommande år och hvartill medgaf Prästgårds skogens virke för samma bygnads behof ...».

Ett »materialhus» av trä hade tidigare funnits på eller

Fig 8. Kyrkan och prästgårdsruinen från sydväst. Foto 1980.

The church and the ruin of the vicarage from SW.

invid kyrkogården. Det hade enligt kyrkans räkenskaper uppförts 1738. Året därpå fick Jacob Koparfe betalt för »det han smort material huset».

Ett äldre sockenmagasin omtalas på 1700-talet i kyr-

kans arkivalier. Om detta var ett fristående hus eller om det varit inrymt i tornet är oklart. Anordningar i tornet tyder dock på att någon eller några övervåningar en tid använts som förvaringsutrymme (se nedan).

Ruinen söder om kyrkan

Omedelbart sydväst om kyrkan, endast några meter från kyrkogårdens sydvästra hörn är ruinen av en medeltida byggnad belägen (fig 3). Enligt traditionen skall det vara lämningarna efter socknens prästgård. Att en sådan funnits står utom allt tvivel och närheten till kyrkan och kyrkogården tyder också på att den bevarade husgrunden kan vara resterna av en prästgård. Den tycks dock ha övergivits på ett tidigt stadium, kanske redan under medeltiden, eftersom prästgården

endast omnämns och dess inventarier ej förtecknas i det äldsta bevarade inventariet från 1594.

Allmän beskrivning av ruinen

Den bevarade anläggningen utgörs av grunden till en byggnad omfattande fyra rum i bottenplanet samt en övervåning (fig 9). Den synes ha tillkommit i ett sammanhang med undantag för en liten tillbyggnad söder om rum I (köket) troligen av trä på stengrund. Hela den

Fig 9. Plan av prästgårdsruinen, belägen sydväst om kyrkan. Uppm S Hammarlund 1948, kompl G Wirén 1980.

Plan of the ruin of the vicarage, situated SE of the church.

Fig 10. Prästgårdsruinen från öster. Foto 1980.

The ruin of the vicarage from E.

bevarade ursprungliga anläggningen är uppförd av tukad grå kalksten i skalmursteknik samt av väl huggen sten i de hörnedjor som bevarats i nordost och sydost med putsrand ca 16 cm från hörnet. Byggnaden saknar särskilt markerad sockel. Av putsränderna att döma har huset ursprungligen varit putsat. Även innerväggarna var säkerligen putsade. Murarnas tjocklek varierar starkt i byggnaden, från 60 cm i icke bärande innervägg till 160 cm i nordväggen i mittrummet, men så skulle där också rymmas en murtrappa. Den nuvarande ruinens murhöjd varierar också avsevärt, från ca 170 cm i byggnadens centrum till ca 50 cm i den sydvästra delen. Det sydligaste rummets sydvägg är helt bortbruten.

Beskrivning av rummen

Rum I

Detta rum är beläget i anläggningens östra del (fig 9). Det har två ingångar, en i västra muren med förbindelse till rum II och en direktgång i norra muren, möjligen sekundärt upptagen. Rummet har också haft en mindre öppning i östra muren med uttömningskanal huggen i ett kalkstensblock (fig 12). I västra muren finns en nisch, som troligen tjänstgjort som väggsåp. I det sydvästra hörnet är en ugsanordning bevarad, vilken delvis rekonstruerades vid en konservering av ruinen 1948.⁸ Säkerligen har detta rum använts som kök.

Rum II

Rum II har uppenbarligen tjänstgjort som förstuga med ingångar i alla väggar samt med en trappa till en övre våning i den därför mycket breda norra muren. Huvudingången har funnits i norra muren med breda smyggar inåt rummet och med hög väl bevarad tröskelsten samt en liggande tramphäll på insidan. Detta rum har troligen varit täckt med ett kryssvalv. Trappan till övervåningen har sin uppgång i rummets nordöstra hörn och löper sedan åt väster. I östra muren nära det sydöstra hörnet finns en nisch, troligen till ett väggsåp.

Rum III

Väggen mellan rum II och III, en icke bärande innervägg, är betydligt tunnare än övriga väggar (ca 60 cm). Ingången till detta rum finns i förstugans sydvästra hörn. Den har sneda smyggar in mot rum III. Detta långsmala rum, som troligen täckts av ett tunnvalv i nord-sydlig riktning, antas ha haft ett litet fönster i norra muren (fig 9). Detta lilla utrymme har troligen använts som förrådsrum.

Fig 11. Det inre av prästgårdsruinen mot nordost. Foto 1980.

The interior of the ruin of the vicarage facing NE.

Fig 12. Avloppsränna av kalksten i prästgårdsruinens östra mur. Foto 1980.

Limestone drainage in the east wall of the ruin of the vicarage.

Rum IV

Ingången till rum IV finns i förstugans södra vägg, vid sydvästra hörnet. Den har sneda smyggar in mot förstugan. Dörren har varit placerad på rummets insida. Detta rums södra vägg samt delar av östra och västra väggen är helt bortbrutna. Rummets begränsning åt söder har ändå kunnat konstateras vid en utgrävning

Fig 13. Bas av kalksten till upphissningsanordning, medeltida. Foto 1980.

Limestone base for a hoisting device, medieval.

1933⁹ (fig 9). I rummets nordöstra hörn finns resterna av en ugn, som delvis rekonstruerades vid ruinens konservering 1948.

Sammanfattning

Med stöd av traditionen samt läge och utformning har man antagit att dessa lämningar är resterna av ett medeltida hus, som ursprungligen tjänstgjort som socknens prästgård. Gunnar Svahnström har daterat Linde prästgård till 1200-talets senare del.¹⁰ Han antar nämligen att det är vid denna tid som man på Gotland börjar att till gavelförstuhuset, vilket endast bestått av förrum och vardagsstuga, tillfoga en nystuga. Den lades i anslutning till förstugan i vinkel till vardagsstugan, som nu till funktionen blev likställd med ett kök.

Från förstugan ledde, som nämnts, en trappa upp till en övre våning, högstugan, som möjligen också kunnat nås direkt utifrån genom en trätrappa upp till

en liten svale och härifrån genom en ingång i västra muren (fig 9). Ovanför högstugan kan ha funnits ett litet loft med hissport i gavelväggen (jfr Vatlings i Fole, där det fortfarande är bevarat).¹¹

En första utgrävning av ruinen, då man blottlade murarna, företogs under ledning av Per-Olof Westlund 1933. Vid detta tillfälle gjordes också en noggrann uppmätning av byggnadslämningarna (fig 9). 1948 restaurerades ruinen med medel från Riksantikvarieämbetet och Odinska Fonden, Linde. Härvid gjordes också byggnadshistoriska undersökningar, vilka bl a resulterade i att man påträffade släta stenhällar, som förmodades utgöra resterna av ett ursprungligt stengolv. Vid ugnsanordningen i rum I fann man ett stort runt kalkstensblock med ett koniskt format hål på mitten (fig 13), troligen använt som bas för en upphissningsanordning vid kyrkans eller prästgårdens byggnade.¹²

Fig 14. Stigluckan, kyrkan och magasinet (nu bårhus) från öster. Foto I Anderson 1943.

The lychgate, church and storehouse (now mortuary) from E.

Kyrkobyggnaden

Linde kyrka består av ett kor med absid, ett rektangulärt långhus invändigt täckt av fyra valv uppburna av en kolonn samt av ett högt torn i väster. Sakristia saknas.

Det är en ovanligt enhetlig romansk anläggning, som

i stort sett undgått senare förändringar, med undantag för fönsterförstoringar. Kyrkan har dock uppförts i etapper. Äldst är koret med absiden från omkr 1200, så följer långhuset under 1200-talets andra fjärdedel, medan tornet torde ha tillkommit vid 1200-talets mitt.

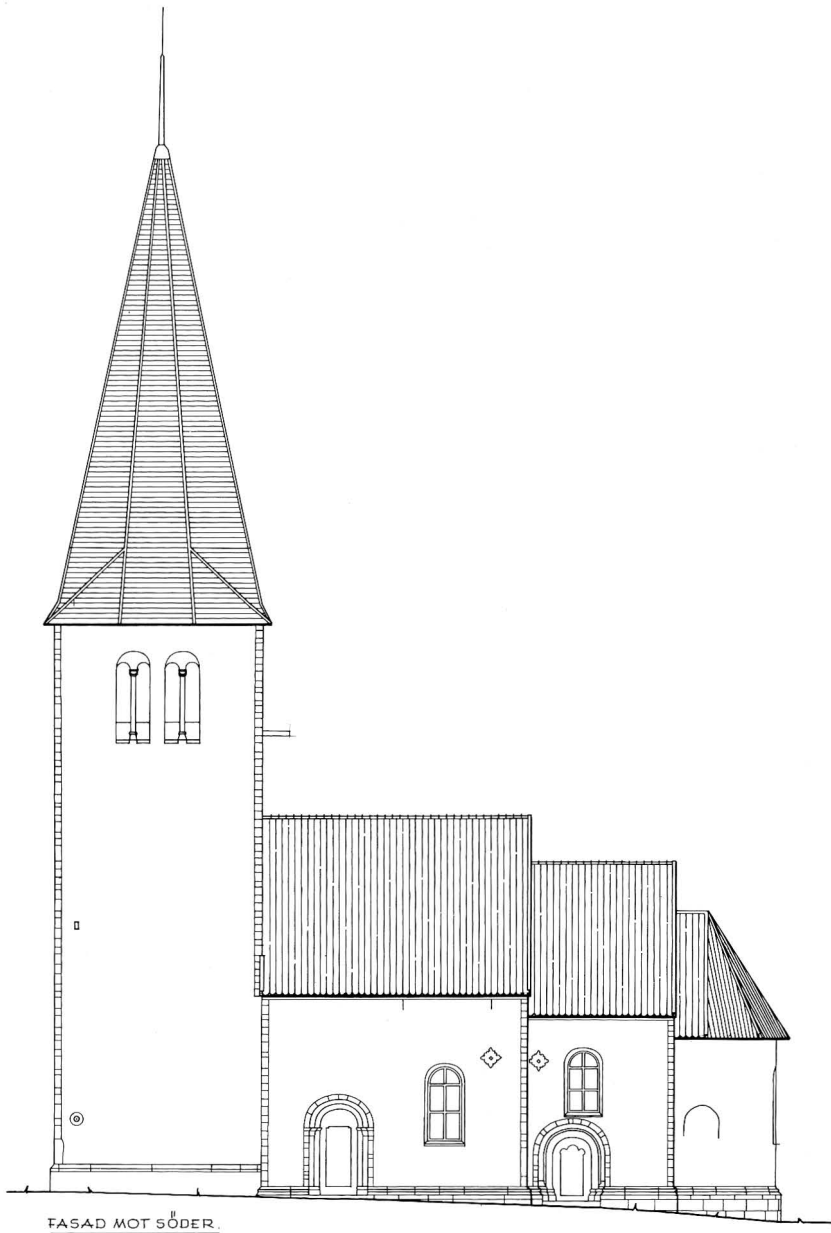
Fig 15. Kyrkan från sydväst. Foto 1979.

The church from SW.

Fig 16. Kyrkans sydfasad, 1 : 300.
Uppm J Söderberg 1967.

The south front of the church, 1 : 300.

Hela kyrkobyggnaden har således uppförts under en 50-årsperiod. En nu ej bevarad men på 1700-talet upptecknad inskrift på norra långhusportalens dörr med årtalet 1251 kan ange kyrkans invigningsår.

På 1300-talet moderniserades kyrkan i gotisk stil, vilket innebar att triumfbågen vidgades och gjordes spetsbågig samt att absiden fick ett stort fönster i öster med gotiskt masverk.

Det är sannolikt att denna romanska kyrka föregåtts

av en mindre kyrka av trä, en stavkyrka. Långhusets båda dörrar är medeltida och några av deras breda ekplankor (60 cm) kan vara återanvänt material från denna förmodade träkyrka.

Material

Kyrkan är uppförd av grå kalksten i ovanligt enhetligt utförande. Några inslag av sandsten och rödaktig kalksten finns dock och anges nedan. I tornets ljudöpp-

Fig 17. Sektion genom tornet mot öster samt längdsektion mot norr, 1 : 300. Uppm J Söderberg 1943, kompl 1981.

Section through the tower looking E, longitudinal section looking N. 1 : 300.

ningar har tegel kommit till användning i ornamentalt syfte. Stenen är i allmänhet endast tuktad, men i omfattningar, hörnkedjor och socklar är den fint huggen. Hela kyrkobyggnaden är putsad och vitkalkad, vilket senast skedde vid en omfattande restaurering 1973–75. Att denna behandling av ytermurarna är den ursprungliga framgår av hörnkedjornas markerade putsränder, mått: tornet 18 cm. På tornets sydsida finns strax ovanför sockeln årtalet 1639 ristat i den våta putsen (fig 35).

Det anger säkerligen att kyrkan putsades detta år. Enligt arkivalierna putsades kyrkan vid flera tillfällen under 1700- och 1800-talen. Vid en biskopsvisitation 1864 anmärktes följande: »Inventering av Linde kyrkas tillhörigheter skedde därefter och befanns först kyrkan till dess inre i godt skick. I afseende på dess yttre beskaffenhet anmärktes behovet af tornets kalkrapning, hvilken ju förr dess hellre torde verkställas.» Även år 1870 då biskop L A Anjou¹³ visiterade kyrkan påpeka-

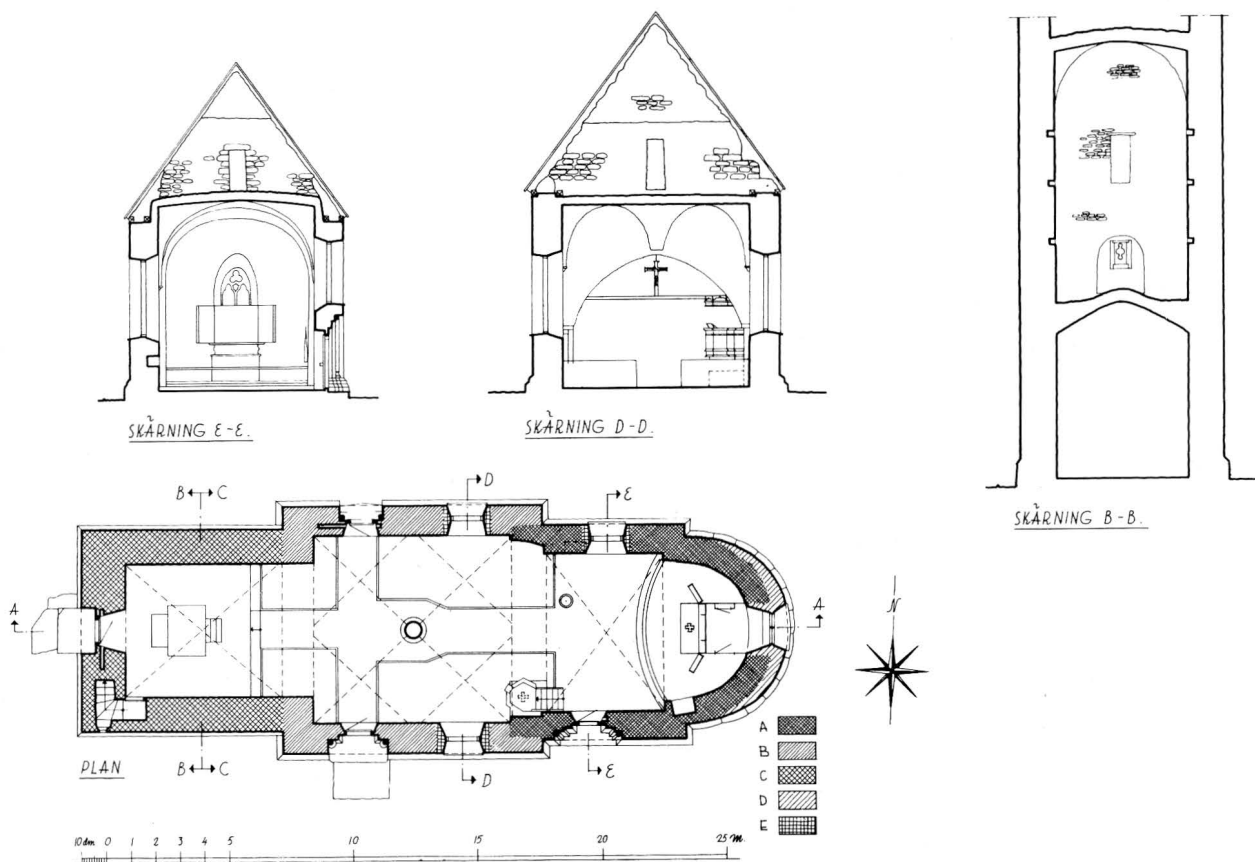

Fig 18. Sektioner genom kor och långhus mot öster, genom tornets nedre del mot väster samt plan. 1:300. Uppm J Söderberg 1943.

Section through chancel and nave facing E, through the lower part of the tower facing W and plan. 1:300.

des brister i detta avseende: »Besiktigades Linde kyrka, som hvad dess inre beträffar var i godt stånd; kyrkans yttersida behöfde hvitmenas.»

Koret med absiden samt långhuset har en enhetlig, rikt profilerad sockel (fig 19), över en enkel skråkantad bas har lagts ett parti med rundstav och hålkäl. Absidens sockel, som av naturliga skäl är svängd, uppvisar oregelbundenheter, som tyder på att den kan ha om-lagts. Möjligen har absiden förstörats i samband med det stora fönstrets tillkomst på 1300-talet. Detta diskuteras nedan i samband med kyrkans byggnads-historia. Tornets sockel är något högre, men betydligt enklare utformad med endast skråkant (fig 19, 36). Denna skillnad kan tyda på ett längre byggnadsav-brott mellan långhusets och tornets uppförande.

SOCKELPROFILER

LÅNGHUS,
KOR OCH
ABSID

TORN.

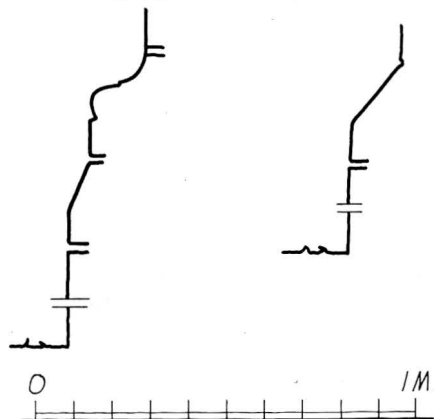
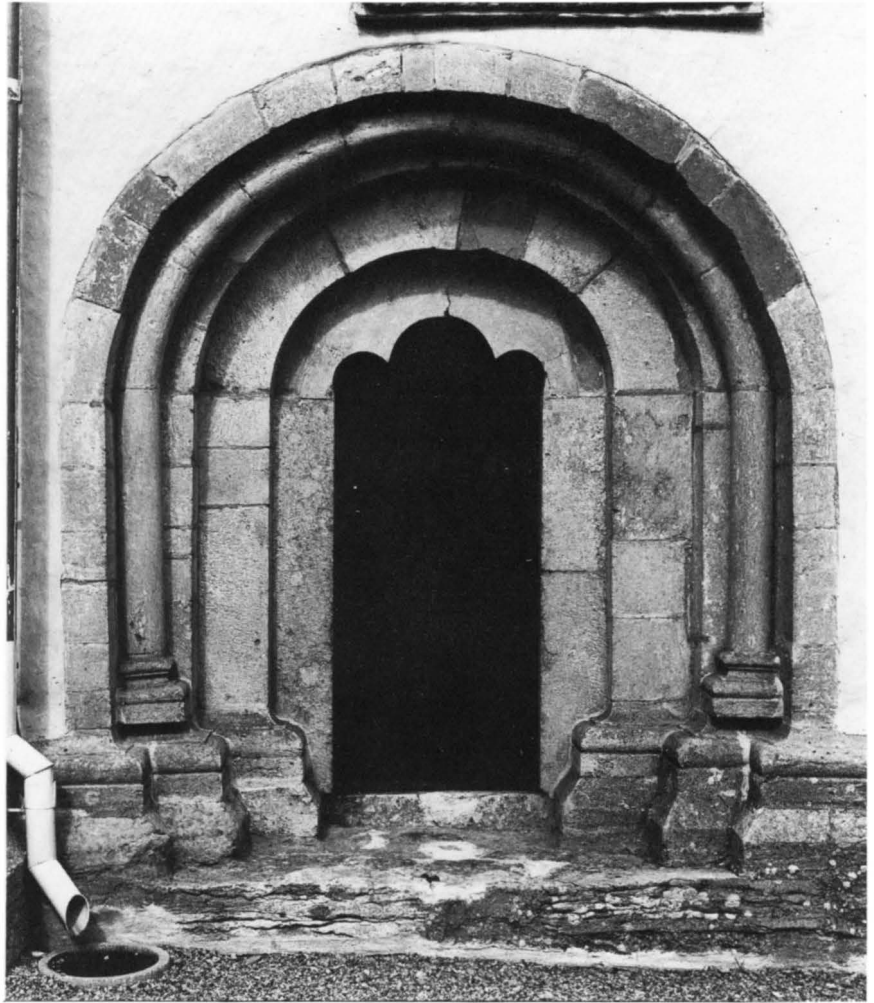

Fig 19. Sockelprofiler, 1:20. Uppm J Söderberg 1943.
Socle profiles, 1:20.

Fig 20. Kyrkan från sydost. Foto 1979.
The church from SE.

Fig 21. Korportalen. Foto 1979.

The chancel portal.

Ingångar

Kyrkan har fyra ingångar, en i koret, två i långhuset och en i tornet. De är alla ursprungliga, således från byggnadstiden. Troligen har dock korets portal ombyggts vid något tillfälle redan under medeltiden, möjligen i samband med tillkomsten av det stora gotiska fönstret i absiden på 1300-talet.

Koret har på södra sidan en stor tvåsprånig portal av huggen kalksten med inslag av sandsten samt med kolonnetter och rundstav i det yttre språnget (fig 21). De nedersta baserna är utformade med samma profil som korets sockel och utgör således en fortsättning av sockeln in i portalavtrappningen. Kolonnetterna i det yttre språnget vilar på baser med vulster, hålkäl samt nederst en kvadratisk platta. Dessa baser samt kolonnetter och rundstavar har av allt att döma infogats sekundärt i portalomfattningen (fig 23). De innersta posterna vilar på en tröskelsten och uppbär en tympa-

nonskiva med bred trifolieformad nedre avslutning.

Korportalens inre omfattning är korgbågig med nedtill huggna hörnkedjor (till ca 156 cm från golvnivån). De ursprungliga bomhålen har murats igen, men dörren stängs fortfarande med bom i grunda sekundärt anbringade bomhål. Dörren består av två breda ekbräder och är troligen medeltida, men har kompletterats utvändigt med vinkelställda profilerade furubräder. Enligt C G Hifeling fanns på dörrens insida en med svart färg målade inskrift, troligen medeltida.¹⁴ Den var redan vid denna tid oläslig och har ej kunnat återfinnas. Utvändigt finns på dörrens översta del ett utsågat och snidat lejon med lång svans som slutar i ett rikt utformat växtornament (fig 22). Lejonet är med all sannolikhet ursprungligt, således från 1200-talets förra hälft, eller från ombyggnaden på 1300-talet. Dörren är utvändigt tjärad, invändigt målade i mörkbrunt.

Fig 22. Kordörrens överstycke med snidat lejon från medeltiden. Foto 1979.

The lintel of the chancel portal with a carved lion, medieval.

Långhusets södra portal, som tjänstgör som kyrkans huvudingång, är rundbågig med omfattning av huggen kalksten (fig 24). Den är ensprängig med flankerande kolonnetter som fortsätter i lika bred rundstav. Kolonnetterna vilar på baser med vulst över hålkäl samt med hörnsporrar. De uppbär kapitäl av kalksten utformade som örnar vilka med utbredda vingar med näbbar och klor griper om den nedåt avslutande vulsten (fig 25). De innersta släthuggna posterna vilar på tröskelstenar och uppbär en slät tympanonskiva nedåt avslutad i ett vinkelrakt urtag. Kapitälens utformning tyder på en lokal verkstad, som kan ha haft kontakt med mästare verkssamma i Levide (samma pastorat), som i sin tur troligen haft direkta förbindelser med den tyska stenhuggarkonsten främst i Låg-Sachsen och Westfalen.¹⁵

Portalens inre omfattning avslutas uppåt i en korgbåge och har på sidorna hörnkedjor av huggen kalksten. Bomhålen är igenmurade. Dörren är sammanfogad av två stora ekplankor (65 cm bred, resp 53 cm bred) med spår av nåt på båda sidor och sammanfogade med dymlingar. De förmodade nåtspåren kan tyda på att

Fig 23. Korportalens östra basband. Foto 1979.

The east base frieze of the chancel portal.

Fig 24. Långhusets södra portal. Foto 1979.

The south portal of the nave.

plankorna utgör återanvänt material, möjligen från en stavkyrka. Dörren är utvändigt kompletterad med vinkelställda furubräder och tjärad, invändigt målad i mörkbrunt.

Långhusets norra portal, som nu är tillstängd med träbom, är rundbågig med omfattning av huggen kalksten. Den är ensprångig med flankerande kolonnetter som fortsätter i en skarpkantad arkivolt (fig 26). På en av arkivoltens stenar finns ett väl hugget manshuvud i hög relief, tillkommet samtidigt med portalen (fig 27). Kolonnetterna vilar på runda baser med hålkål under vulst samt med hörnblad (fig 30). De uppbär kapitäl av kalksten i rik utformning, båda med huggen växtornamentik (fig 28, 29), stänglar och böjda blomknoppar. De inre posterna som vilar på tröskelstenar uppbär portalöppningens båge av skarpkantade block, tympanonskiva saknas.

Fig 25. Södra långhusportalens västra kapitäl. Foto 1979.

The west capital of the south nave portal.

Fig 26. Långhusets norra portal. Foto 1979.

The north portal of the nave.

Fig 27. Manshuvud i norra långhusportalens övre omfattning. Foto 1979.

A man's head in the upper surround of the north nave portal.

Fig 28. Norra långhusportalens västra kapitäl. Foto 1979.

The west capital of the north nave portal.

Fig 29. Norra långhusportalens östra kapitäl. Foto 1979.

The east capital of the north nave portal.

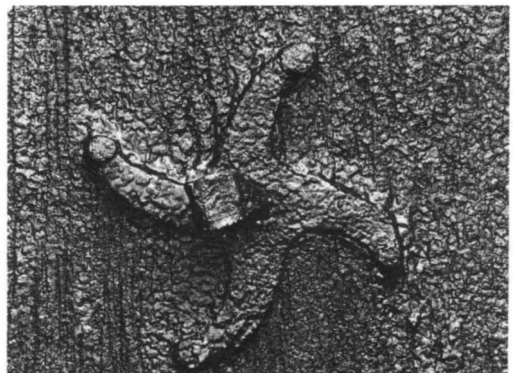
Fig 30. Norra långhusportalens östra bas. Foto 1979.

The east base of the north nave portal.

Fig 31. Detalj av norra långhusportalens dörr med järnbeslag. Foto 1979.

Detail of the door of the north nave portal with iron mount.

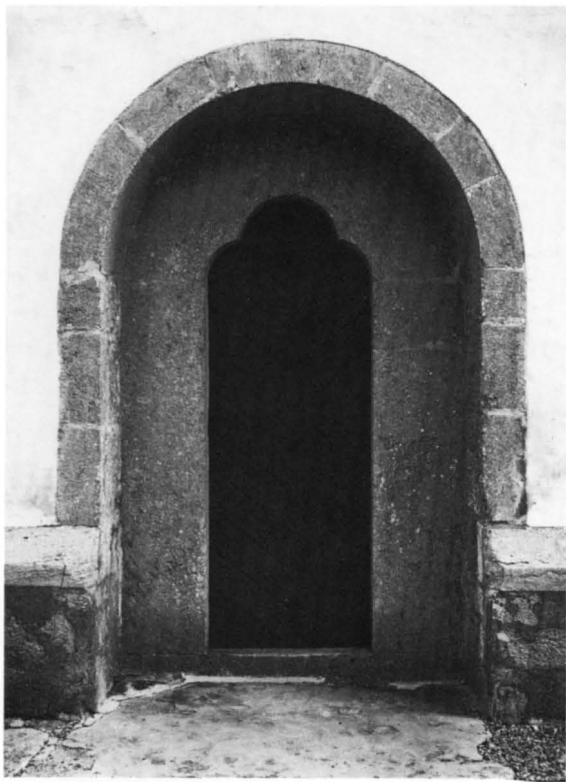

Fig 32. Tornportalen. Foto 1979.

The tower portal.

Nordportalens inre omfattning är uppåt korgbågigt avslutad och har på sidorna hörnkedjor av huggen kalksten. Dörren består av två breda ekplankor (båda 53 cm breda) hopfogade med dymlingar. Förmodade spår av nåtar i båda plankorna tyder på att de kan vara återanvänt material från en träkyrka, som tidigare funnits på platsen. På dörrens insida fanns enligt en anteckning av C G Hilfeling en intressant medeltida inskrift i minuskler: »*anno ab iccr natone dni · m · cc · li ·*» (=år 1251 efter Herren Kristi födelse). Troligen anger denna inskrift året för kyrkans invigning. Utvändigt finns på dörren en troligen medeltida nyckelskylt med ring samt spår efter omgivande beslag (fig 31). De ursprungliga bomhålen finns kvar, det västra längst och försett med träskoning. Bom av ek.

Denna portal var en tid igenmurad på insidan. Enligt kyrkorådsprotokoll beslöts att »stenfyllningen till den norra dörren i kyrkan skulle borttagas». Detta skedde i samband med en omfattande inre restaurering 1906.

Tornportalen i västra fasaden är rundbågig med omfattning av huggen kalksten (fig 32). Sockeln går på

båda sidor fram till portalöppningen. De inre posterna, som båda är monolitiska vilar på en tröskelsten och uppbar en stor tympanonskiva med nedåt trepassformad kontur.

Den inre omfattningen, som uppåt avslutas i en trubbig triangelbåge, saknar på sidorna huggna hörnkedjor. Dörr av stående furubräder, utvändigt klädd med vinkelställda profilerade bräder. Dörren är utvändigt tjärerad, invändigt brunmålade. Den tillkom vid kyrkans restaurering 1906.

Fönster

Kyrkobyggnaden har sex fönster samt sex ljusgluggar. De fördelas som följer: absiden ett fönster, koret två (ett i norr och ett i söder), långhuset två (ett i norr och ett i söder), tornet ett i västra muren. Ljusgluggarna finns i tornet, två på södra sidan, två i väster och två i norr.

Absidens fönster är placerat rakt i öster och har synbarligen tillkommit under gotisk tid (fig 33). Det har omfattning av huggen kalksten på båda sidor upp till bågen samt stor utskjutande, profilerad solbänk av kalksten. Fönstret är tvådelat genom en mittpost av sten, som uppbar ett masverk bestående av ett trepass som utgör krön på trepassavslutade bågar. Denna fönsterutformning är vanlig främst under 1300-talets förra hälft och förekommer bl a i Martebo, Lye och Stånga kyrkor i byggnadsdelar som uppförts av »Egypticusverkstaden». ¹⁶ Detta fönster är således sekundärt insatt i den romanska absiden. Det har föregåtts av ett eller flera rundbågiga fönster. Spår efter ett sådant fönster iaktogs vid restaureringen 1973–75 på absidens södra sida och har markerats i putsen (fig 16).

Korets och långhusets stora rundbågiga fönster, 4 till antalet, har alla samma utformning med spröjsverk av trä bestående av en mittpost samt tre fönsterfack på varje sida om denna samt med blyinfattat antikglas. De är alla sekundära och tre av dem tillkom enligt kyrkans arkivalier 1852, då »Sergeant Dahlby åtog sig att förfärdiga af ekplankor karmar till 3^{ne} kyrkans fenster, 2 å söder och 1 på norra sidan. Emot beslutet att ett fönster skulle inrättas på norra sidan reserverade sig riksdagsman Odin.» Det är uppenbarligen långhusets norra fönster som åsyftas, eftersom korets norra fönster tillkom något senare.

Tornet har ett smalt rundbågigt fönster i västra muren ovanför portalen (fig 34). Det har omfattning av huggen kalksten på båda sidor upp till bågen, samt solbänk i liv med muren. Invändigt löper torntrappan genom fönstrets smyggar. En stor öppning mot ringkammaren ger kyrkorummet ljus från detta fönster (jfr

liknande anordningar i Ala kyrka, SvK Go IV, s 599 och i grannkyrkan Lojsta, SvK Vol 172, s 25).

Tornet

Tornet, som är kyrkans senast tillkomna byggnadsdel, härrör också det från romansk tid och bör ha uppförts vid 1200-talets mitt. Det har byggts intill långhusets västra mur och utgör således en egen fristående byggnadsdel. Troligen var det ett byggnadsavbrott mellan långhusets och tornets uppförande, vilket möjligen också kan utläsas av att tornets sockel är annorlunda utformad, enkel skråkant. I interiören förenas långhuset med tornet genom en vid och trubbigt spetsbågig tornbåge med putsad och kvadermålrad omfattning utan lister.

I ringkammarens sydvästra hörn finns uppgången till tornet. Öppningen är låg, rakövertäckt med omfattning av huggen kalksten (fig 35). Den stängs med dörr av brunmålade furu- och ekbräder på gångjärn. Murtrappan av kalksten med några inslag av sandsten svänger omedelbart om hörn och löper sedan i västra muren (fig 37). Den upplyses längst ned i hörnet av en ljusglugg som i det yttre murlivet består av en fint huggen kalkstensskiva med cirkelrund öppning omgiven av en ristad cirkel (fig 36). I västra murens mitt går den, som ovan omtalats, igenom en stor fönstersmyg, som ger ljus till ringkammaren. Vid denna öppning har trapploppet vitkalkats på västra sidan och i övre delen, eftersom dessa partier är synliga från kyrkorummet. Trappan svänger åter i det nordvästra hörnet och löper i norra muren till en rakt övertäckt öppning in mot tornets första övervåning.

Denna våning, som nu bildar ett stort högt rum har i östra muren en hög spetsbågig avlastningsbåge med omfattning av tuktad kalksten (fig 38). I dess mitt finns en rakt övertäckt öppning, som leder in till långhusvinden. Den stängs genom en brandsäker ståldörr, som insattes vid restaureringen 1973–75. Våningen upplyses sparsamt genom en ljusglugg i västra muren, som utåt har en fint huggen omfattning med fyra vertikalt ställda genomgående rundlar (fig 39), inåt en bred rundbågig smyg som också tjänstgör som avlastningsbåge. Stora bjälkhål i norra och södra muren ger vid handen att rummet varit täckt med bräder på bjälkar. De två nedersta bjälkhålen har dock sannolikt haft annan funktion, för upphängning eller dylikt. I flera bjälkhål kvarsitter avbrända bjälkar, vilket visar att kyrkan brunnit. Eftersom stenen är skörbränd både på långhus- och korvindarna torde hela kyrkan, åtminstone vad taken och tornet beträffar, ha varit utsatt för eld. Det är däremot ej troligt att kyrkans inre drabbats av denna

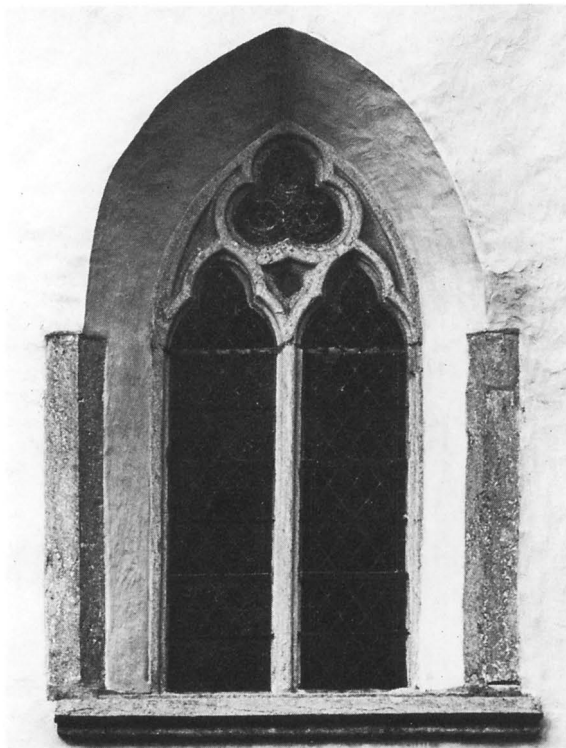

Fig 33. Absidens gotiska fönster, 1300-talet. Foto 1979.

The Gothic window of the apse, 14th century.

Fig 34. Fönster i tornets västra fasad. Foto 1979.

A window in the west front of the tower.

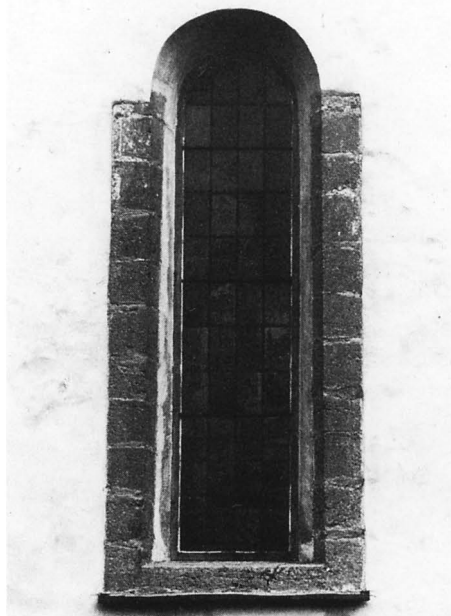

Fig 35. Ingång till torntrappan i ringkammarens sydvästra hörn. Foto 1979.

Entrance to the tower staircase in the southwest corner of the bell-ringing chamber.

Fig 36. Tornets sydvästra hörn med ljuslugg för torntrappan. Foto 1979.

The southwest corner with a light-hole for the tower staircase.

eldsvåda, då de medeltida inventarierna har bevarats.

Murtrappan fortsätter i södra muren genom en rak-avtäckta öppning med skråkantad täcksten. Den svänger omedelbart om hörn och löper sedan i västra muren upp till nästa våning med en smal öppning som leder in till detta plan. Bjälkhål i norra och södra muren visar att denna andra tornvåning täckts med ett trätak och troligen tjänstgjort som förvaringsrum för säd eller andra förnödenheter.

Från denna andra tornvåning har sannolikt lett en trätrappa upp till ett tredje våningsplan täckt av ett bevarat kryssvalv av kalkstensflis samt med brädgolv på bjälkar med fästen i norra och södra muren.

Från det andra våningsplanet fortsätter murtrappan i västra muren, svänger om hörn och löper en bit i norra muren samt mynnar i klockvåningen, tornets översta

våningsplan. Denna våning upplyses av höga rundbåiga ljudöppningar, två i varje väderstreck med utvändiga omfattningar av huggen kalksten samt i bågen tegel i medveten ornamental färgväxling. Öppningarna delas genom kolonnetter av sandsten med baser och kapital, enligt huggen inskrift på samtliga tillkomna 1923. De föregicks av kolonnetter av trä, vilka enligt kyrkans räkenskaper insattes 1852. De ursprungliga kolonnetterna var säkerligen av kalksten.

Tornet täcks av en spetsig spira, som övergår från fyrkant till åttkant och kröns av en hög hjärtstock med flöjel. Den nuvarande spiran tillkom vid kyrkans senaste restaurering 1973–75, då den föregående helt nedrevs. Den har en helt ny konstruktion men fick till exteriören behålla sin ursprungliga utformning (fig 20).

Ombyggnad av tornspiran samt andra åtgärder har

Fig 37. Trappan i tornets västra mur. Foto 1979.

The staircase in the west wall of the tower.

Fig 38. Tornets första övervåning mot nordost. Foto 1979.

The first floor of the tower facing NE.

ofta utförts, vilket kan utläsas av kyrkans arkivalier. Vid en visitation 1748 anmärktes: »Linde kyrkotorn är likaledes bofelltigt och lofwades nu med det första blifwa ånyo uppbyggt . . .» Det tycks dock ha dröjt med förnyelsen och år 1760 omtalas i räkenskaperna att man erhållit stiftskollekt till ny tornhuv. År 1762 kom ombyggnaden till stånd. Till denna åtgick enligt räkenskaperna »19 biälkar af stockar, 30 tolfter och 10 st Bräder, 3.200 Läckt spik, 5 tunnor Tiera». En spirstock med årtalet 1762 är bevarad på kyrkans vind. Den har följande skurna inskrift: MÄSTAREN / JOHAN / SUDERBY / I GOTHEN¹⁷/ BYGT TORNET / ÅR 1762 – samt på en annan sida: NICOLAUS / LANGE¹⁸ PROBST / I SÖDERTRE / DINGEN OCH / KYRKKIOHER / DE I FARDHEM / LINDE OCH LOYSTED / KYRKIOWÄ / RDARE / INGE ODVALS / IACOB HÄGVALS / OLOF W PETES.

Hundra år senare, år 1860, beslöt man enligt stämoprotokoll att åter reparera tornhuv. Enligt en bevarad spirstock bör detta ha skett 1863. Inskriften lyder som följer: REPARERAD / ÅR / 1863 BYGGM / H TELLSTRÖM / FARDHEM – samt på annan sida: S P / SKÄNKT AF / I KYRK / J HANSSON / HÄGVALS / KYRKOHERDE / J N JONASSON¹⁹ / KYRKOW. / N JOHANSSON / ODVALS / O MATTSON / HESSELBY / P LAGERGREN / SALANDS / J JACOBSON / AMLINGS.

År 1915 var en ombyggnad åter aktuell. Enligt en inskrift säges tornet ha ombyggt av »R Lydahl och N Petterson när prästen hette Havrén.»²⁰ Det är troligt att tornspirans konstruktion delvis ändrades vid detta tillfälle.

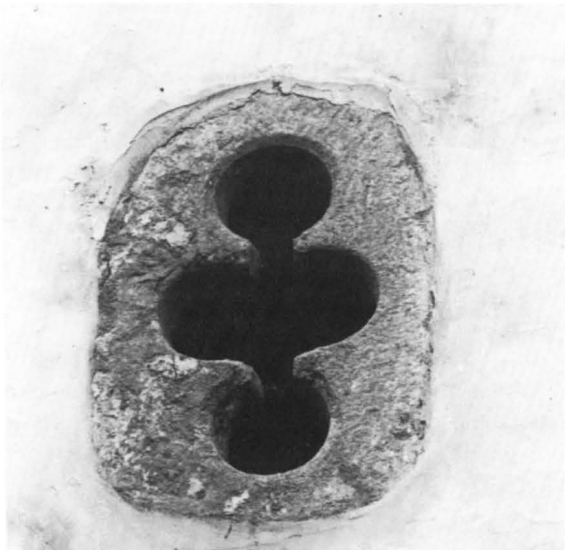

Fig 39. Tornets första övervåning mot väster. Foto 1979.

The first floor of the tower facing W.

Fig 40. Ljusglugg med omfattning av kalksten i tornets västra fasad. Foto 1979.

Light-hole with limestone surround in the west front of the tower.

Yttertak

Yttertaken på långhuset och koret täcks av rött enkupigt tegel, absiden med falbräder samt närmast koret en rand med tegeltäckning i överensstämmelse med övriga tak. Samtliga tak omlades vid restaureringen 1973–75. Vad tegeltaken beträffar återanvändes det äldre teglet medan absidens trätak helt förnyades.

Materialet för taktäckningen har växlat från tid till tid. År 1736 upptas i räkenskaperna reparation av ett tegeltak. Detta bör ha gällt kortaket eftersom långhuset vid denna tid (omkr 1740) enligt en bevarad teckning av biskop Jöran Wallin var belagt med bräder. År 1744 omtalas åter reparation av ett tegeltak; »Murmestare Matz Blaesing arbetat på Takets omlägiande samt Gaf-larnas speckande i 27 dagar.» Två år senare, 1746, omlägges brädtaket på »Södra Stora Kyrketaket» dvs långhustaket. Vid en visitation 1748 anmärktes märkligt nog att »bräd taket öfwer Choret war ganska glist, så at hwalfwet ej syntes wara fritt för regn och snö . . .» År 1750 lades detta brädtak över koret om. Taken

Fig 41. Ljudöppningar i tornets klockvåning. I bågarna omväxlande kalksten och tegel. Foto 1979.

Sound-holes in the bell chamber of the tower. In the arches limestone alternating with brick.

Fig 42. Interiör mot öster. Foto 1980.

Interior facing E.

reparerades sedan 1768, 1773, 1779–80, 1793 och 1852, då man beslöt att belägga båda taken med tegel.

Takstolarna över både långhuset och koret är av ålderdomlig typ, men har delvis förnyats och förstärkts i sen tid (fig 17, 18). De är konstruerade på sedvanligt sätt med hanbjälkar och sparrar sammanfogade med inskränningar och stora trädymingar. Enligt kyrkans arkivalier byggdes korets takstol om 1853.

Interiör

Kyrkorummet har en starkt medeltida prägel, som dock förtas något av de stora fönstren från 1850-talet både i långhuset och koret. Till det medeltida intrycket bidrar starkt kalkmålningarna främst på långhusets norra vägg. Kyrkans interiör kännetecknas i övrigt av sin tredelning: en ganska mörk ringkammare, som sparsamt belyses av ett ursprungligt fönster i västra

Fig 43. Interiör mot väster. Foto 1979.

Interior facing W.

muren, öppnar sig mot långhuset genom en vid, troligen breddad tornbåge (fig 43). Det tvåskeppiga rektangulära långhuset täckt av fyra valv, uppburna av en satt kolonn i rummets mitt, är förenat med koret och absiden genom en vid triumfbåge (fig 42), som breddats vid en ombyggnad redan under medeltiden, troligen i samband med absidfönstrets tillkomst på 1300-talet.

Murar och valv är putsade och kalkade med undantag

för huggna stendetaljer som omfattningar, kapitäl och konsoler. Med tanke på de många medetida kalkmålingarna bör större delen av putsen vara ursprunglig.

Bågar

Tornbågen mellan ringkammaren och långhuset är upptagen i långhusets västra mur, vilket dock ej innebär

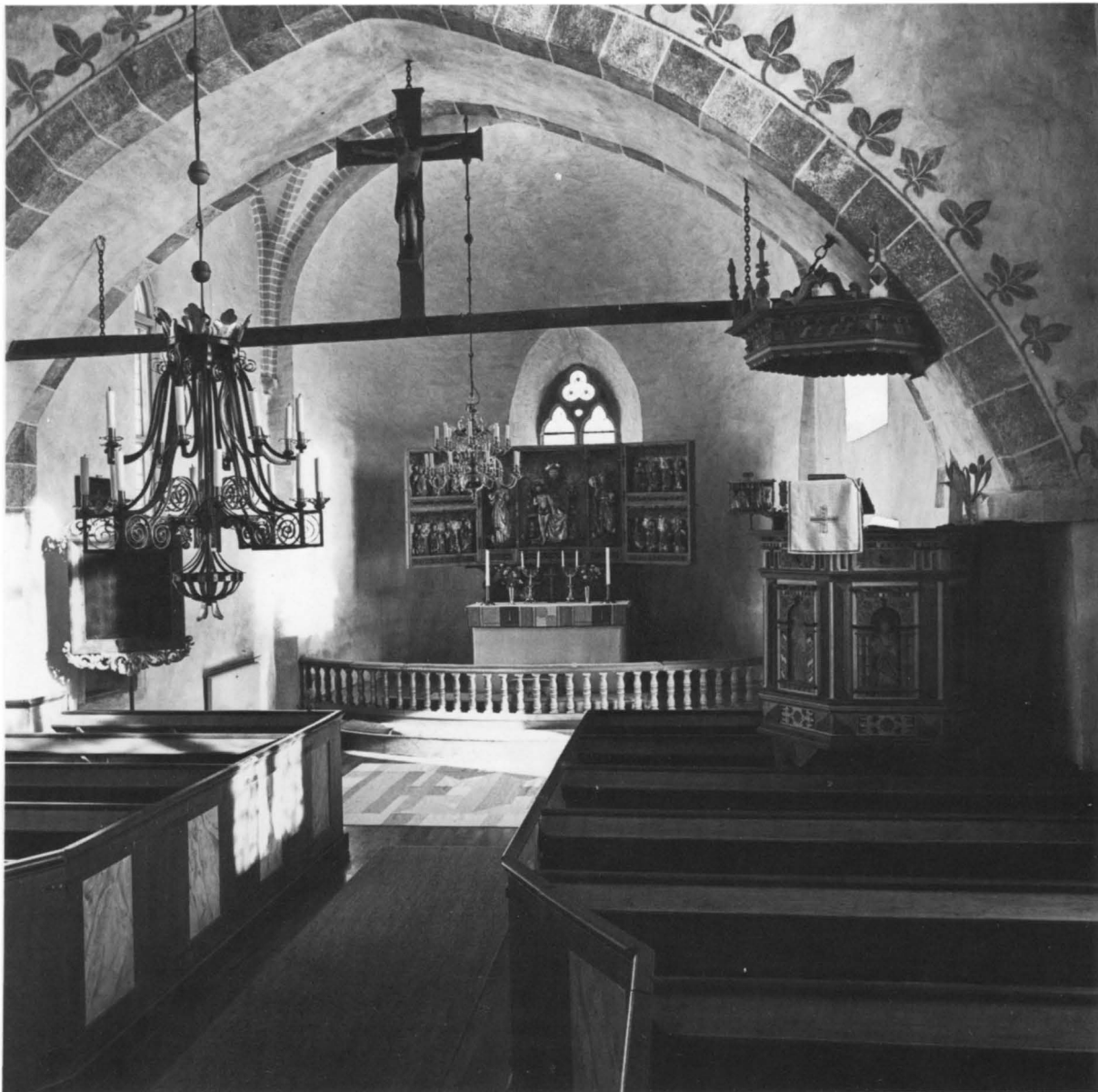

Fig 44. Interiör mot öster, koret och absiden. Foto 1979.

Interior facing E, chancel and apse.

att tornets östra mur vilar på långhusets utan tornet är således en självständig byggnadsdel. Bågen är vid och svagt spetsbågig, vilket betyder att den bör ha vidgats. Troligen skedde detta vid en modernisering av kyrkobyggnaden vid 1300-talets mitt. Bågen har putsad och kvadermålrad omfattning (fig 43), som utan listmarkering övergår i sidomurarna (se kalkmålningar, nedan).

Triumfbågen saknar liksom tornbågen huggen omfattning. Den markeras i stället på samma sätt som tornbågen med kvadermålning (fig 42). Även denna båge är vidgad och har gjorts svagt spetsbågig, vilket troligen skedde vid 1300-talets mitt då också absidens gotiska fönster tillkom. Vid båganfängen på både södra och norra sidan finns enkla lister av kalksten.

Tribunbågen mellan koret och absiden är hög och

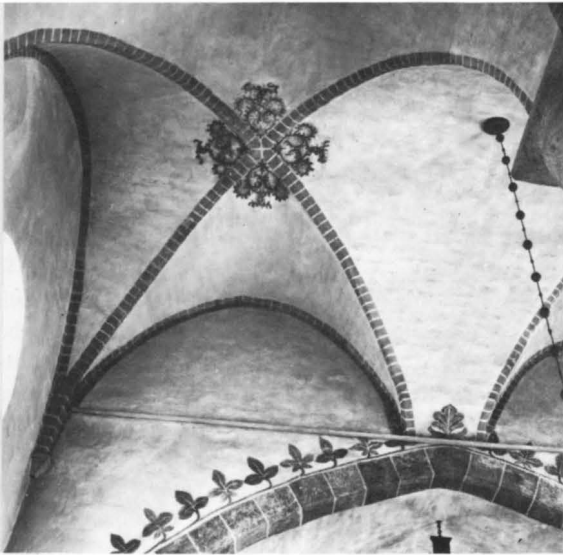

Fig 45. Långhusets nordöstra valv. Foto ATA.
The northeast vault of the nave.

rundbågig samt liksom övriga bågar markerad genom kvadermålning. Den saknar således huggen omfattning. Det är möjligt att även denna båge i sin nuvarande utformning härrör från 1300-talet då absiden troligen gjordes större för att kunna mottaga det stora gotiska fönstret i öster (se nedan under Byggnadshistoria).

Valv

Alla kyrkobyggnadens rum, kor med absid, långhus och ringkammare är täckta med kupiga kryssvalv av kalkstensflis.²¹ Absiden täcks med ett hjälmvalv medan koret har ett ribblöst kryssvalv med små profilerade konsoler av huggen kalksten vid valvanfängen. Valvet bör ha slagits i samband med murarnas uppförande, således under 1200-talets förra hälft.

Långhuset täcks av fyra kryssvalv uppburna av en mittkolonn. Valvens transversaler är upphöjda och markeras nu genom kvadermålning, som utfördes 1906, men med ledning av spår efter äldre, dock ej medeltida måleri (fig 45).

Mittkolonnens skaft är uppbyggt av trummor av grå kalksten, av vilka de nedersta är avsevärt högre än de överst placerade. Basen består av en kvadratisk profilerad bottenplatta samt på denna en cirkelrund trumma med attisk profil. Uppåt avslutas kolonnen med ett enkelt avfasat kapital samt en kvadratisk täckplatta, allt väl hugget. Vid murarna avslutas valven nedåt i huggna konsoler av grå kalksten. I de fyra hörnen som i

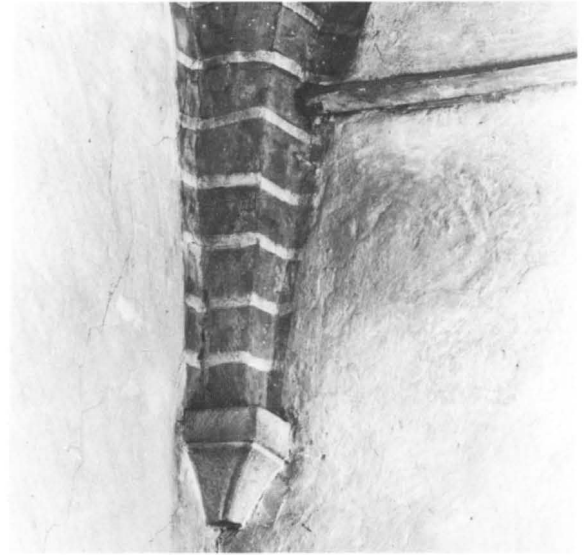
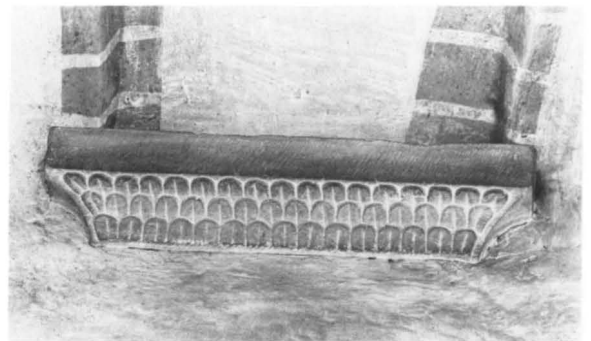

Fig 46. Valvanfang med konsol av kalksten i långhusets nordöstra hörn. Foto 1980.
Vault springing with a limestone bracket in the northeast corner of the nave.

Fig 47. Konsol av kalksten på långhusets norra vägg. Foto 1980.

Limestone bracket on the north wall of the nave.

kolet av små profilerade konsoler (fig 46). Vid norra och södra väggens mitt större väl huggna konsoler på undersidan prydda med huggen ornamentik i fjällmönster (fig 47). Även långhusets valv synes ha tillkommit samtidigt med murarnas uppförande. Valvens utformning i långhuset och koret tyder på att de båda byggnadsdelarna tillkommit i ett sammanhang under 1200-talets förra hälft.

Ringkammarens valv, också det ett ribblöst romanskt kryssvalv, är något annorlunda utformat än

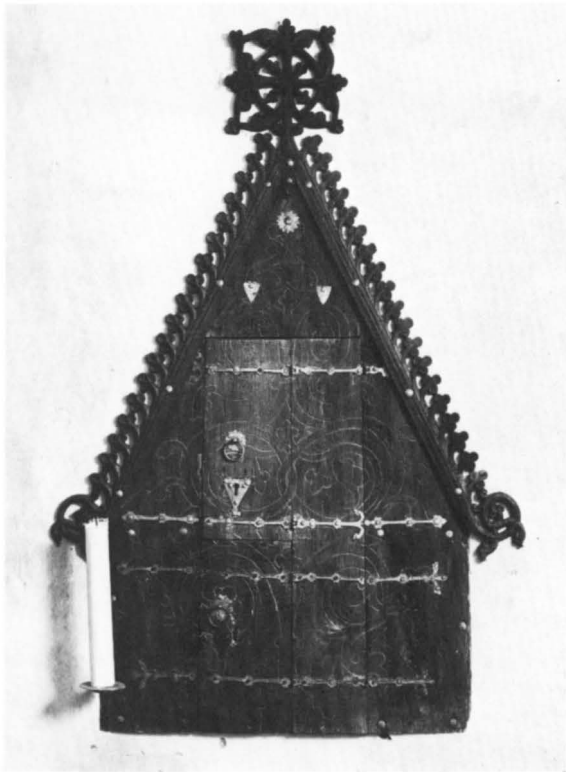

Fig 48. Sakramentssskåp i absidens södra mur med omfattning och dörrar av ek. Den snidade och ristade ornamentiken samt beslagen är ursprungliga. Foto 1979.

Aumbry in the south wall of the apse with surround and doors of oak. The engraved and carved ornamentation and mounts are original.

kyrkorummets fem övriga valv. Det har lätt stigande hjässlinjer, medan långhus- och korvalven har nära nog raka hjässlinjer.

Det valv som täcker tornets andra övervåning, är av samma karaktär och i stort sett av samma utformning som ringkammarens valv, vilket bör innebära att det byggts samtidigt, alltså i samband med tornets tillkomst vid 1200-talets mitt.

En bjälkände synlig ca 3 m ovanför norra långhusportalens inre omfattning kan tyda på att långhuset någon tid före välvningen var täckt av ett platt innertak av bräder vilande på bjälkar.

Golv

Golvbeläggningen utgörs nu av träplankor i långhuset, koret och absiden samt av kalkstensplattor i ringkammaren. Trägolven tillkom vid en restaurering 1952, medan kalkstengolvet inlades vid den senaste restau-

tering 1973–75, eftersom trägolvet i denna del av kyrkan angripits av svamp. Golvnivån är högre i absiden, ca 40 cm än i koret, och i ringkammaren, ca 30 cm högre än i långhuset.

Enligt kyrkans arkivalier har kyrkans golvbeläggning åtminstone under de senaste århundradena bestått av bräder. Vid en visitation 1768 antecknades dock följande i protokollet: »Förfrågade sig Linde Soknemän om icke de till sitt Kyrkogolfs omläggande skulle få taga Timmer af Prästebohls skogen. Afslogs, och till-sades de att hållre hämta sig af de så kallade Grötlingbo flisar härtill som de ock lofwade.» Som ovan nämnts var man vid denna tid mycket angelägen om att spara skogen, vilket bl a föreskrevs i kunglig förordning 1764. Det dröjde till 1774 innan man kunde förverkliga dessa planer. Enligt kyrkans räkenskaper hade man detta år »lätit lägga hela kyrkogälfvet med Ölands Flis eller sten». Det blev alltså stenläggning, men man använde ej den förordade stenen från Grötlingbo utan Ölandssten, som synes ha varit mycket vanlig som golvmaterial i kyrkorna på Gotland vid denna tid.

Knappt hundra år senare, 1861, beslöt kyrkostämman att nytt golv skulle inläggas i kyrkan. »... de i Kyrkan befintliga grafstenar skulle borttagas och hela kyrkan beläggas med trägolf.» Tiden för denna reparation bestämdes till sommaren 1862.

Nischer

I kyrkans murar finns nu endast två nischer, båda ursprungliga. Den ena är placerad i absidens södra mur, den andra i korets norra mur. En tredje, nu igenmurad, har funnits i korets södra mur. Dess omfattning har markerats i putsen (44×86 cm).

Den största nischen, säkerligen använd som sakramentssskåp, är den i absidens södra mur (fig 48). Den är uppåt triangelformigt avslutad och har omfattning och dörrar av ek med rikt utformade beslag av smidesjärn. Omfattningen är upptill prydd med skurna bladornament och kröns av ett kors inom ring omgivet av bladornament. Skåpets fält och dörrar är ornerade med rikt förgrenad växtornamentik i djup nedskärning (fig 49). Omfattning och dörrar torde ha tillkommit samtidigt med korbygget, alltså vid 1200-talets början.²² Omfattningens totala höjd 175, bredd 115, invändig höjd 136, bredd 80, djup 36 cm.

Den andra bevarade nischen i korets norra mur har omfattning av huggen kalksten (fig 50). Den är rektangulär, liggande, vilket är en relativt ovanlig utformning på Gotland. Mått: höjd 38, bredd 82, djup 50 cm. Den tredje nu igenmurade nischen har haft ungefär samma utformning och storlek som den nyss beskrivna.

Fig 49. Detalj av fig 48.
Foto 1979.

Detail of fig 48.

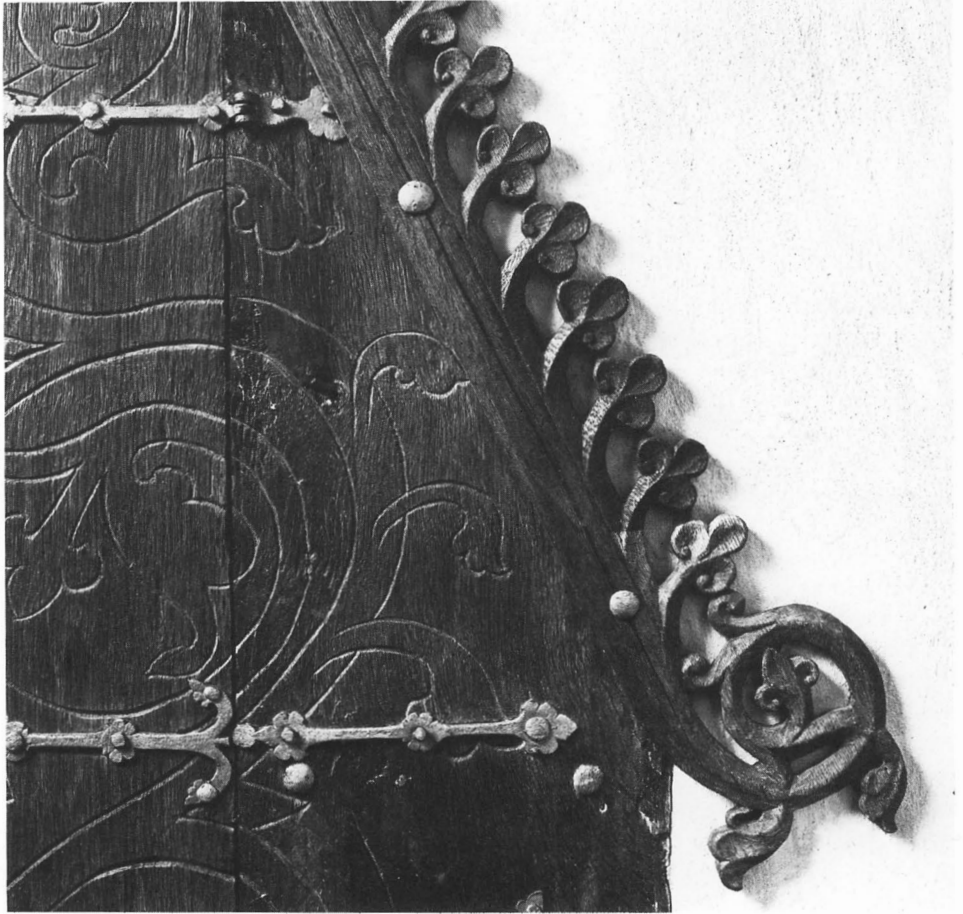
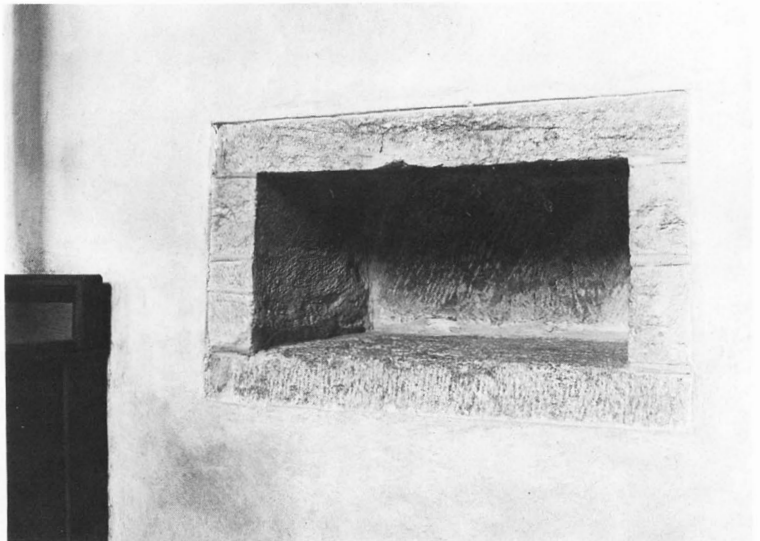

Fig 50. Nisch med omfattning av huggen kalksten i korets norra mur. Foto 1980.

Niche with surround of trimmed limestone in the north wall of the chancel.

Kyrkans byggnadshistoria

Den första kyrkan på den plats Linde kyrka nu står var troligen en träkyrka, sannolikt en stavkyrka.²³ Några säkra belägg för detta antagande har vi inte med undantag för några förmodade väggplankor av ek, som återanvänts som material till dörrar i långhusets båda portaler. Dessa ekbräder är osedvanligt breda (någon är ca 60 cm bred) och har troligen spår efter nåt, vilket kan tyda på att de återanvänts. Någon utgrävning som kunde styrka detta antagande har ej företagits i kyrkan.

Vid tiden omkr 1200 synes församlingen ha beslutat att bygga en kyrka av sten. Man började som vanligt med kor och absid. Vid denna tid hade man allmänt börjat bygga stenkyrkor på den gotländska landsbygden. Detta påbörjades troligen vid 1100-talets mitt. Även om man började kyrkans uppförande med kor och absid planerades säkerligen hela kyrkan redan i inledningsskedet. Detta innebar att grunden till långhuset och kanske även till tornet lades ut redan i samband med korbygget. Möjligen kan dock en del av den förmodade träkyrkan ha stått kvar under bygget för att mässans firande ej skulle behöva avbrytas under byggnadstiden. Vi vet att detta skedde i Silte socken, ej långt från Linde. Här ställdes det nya koret av sten mot långhuset av trä och fungerade således en tid tillsammans med detta.²⁴

Långhuset med sitt höga fyrvälvda rum, vars valv uppbärs av en satt mittkolonn, torde ha tillkommit ganska snart efter korets fullbordan. De båda portalerna, en på södra och en på norra sidan, har kapital som kan bidra till att fastställa dateringen. Sydportalen har på båda sidor karakteristiska örncapital, en örn med utbredda vingar som med näbben biter över en vulst (fig 25). Denna kapitaltyp som inte är ovanlig på Gotland, den återfinns t ex i Tingstäde samt i grannkyrkan Levide liksom i Visby domkyrka, tyder på kontakter med Tyskland, främst med Westfalen (t ex Ludgerikirche, Münster) där den är rikt företrädd under 1200-talets förra hälft.²⁵

De båda kapitälerna i nordportalen (fig 28, 29) har en fint huggen växtornamentik, som har stora överensstämmelser med kapitalornamentik i Visbykyrkorna,

bl a i S Lars västportal och domkyrkans väst- och syd- västportaler, daterade till omkr 1225.²⁶ I långhusets nordportal finns också ett litet manshuvud av kalksten inmurat (fig 27). Sådana till synes tillfälligt insatta huvuden är ej ovanliga i den gotländska kyrkobyggnadskonsten. De förekommer i portaler (Gammelgarn), fönsteromfattningar (Rone) samt i stigluckor (Bäl, m fl).²⁷

Båda långhusportalerna har bevarade medeltida dörrar av ek, den norra med medeltida nyckelskylt med ring av järn (fig 31), den södra med panel på utsidan, vilken döljer den ursprungliga ytan. Som ovan nämnts är de breda dörrplankorna troligen återanvänt material från Linde första kyrka, troligen en stavkyrka. Den norra dörren har haft en medeltida inskrift av mycket stort intresse. Den innehöll nämligen året 1251, som mycket väl skulle kunna gälla som kyrkans invigningsår, då alltså även tornet bör ha varit fullbordat.²⁸

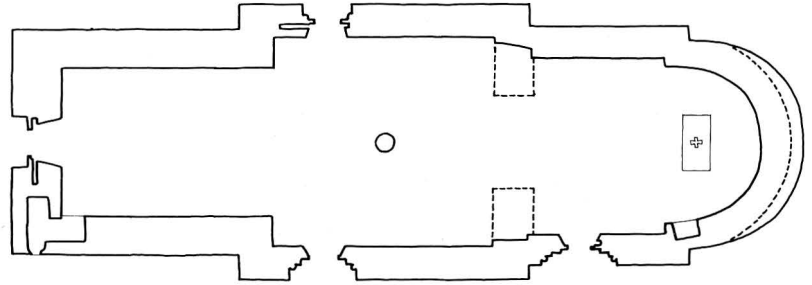
Då långhuset en tid stått färdigt uppfördes efter en kort byggnadspaus tornet som lades som en särskild byggnadsdel omedelbart väster om långhuset. Dess östra mur rider alltså ej på långhusets västra, vilket annars är vanligt i de gotländska landskyrkorna. Tornets sockel är högre än övriga byggnadsdelars och anorlunda utformad (fig 19). I ljudöppningarnas omfattningar av huggen kalksten har tegel inplacerats som dekorativt element i rik färgväxling. Detta tyder på att tornet tillkommit vid 1200-talets mitt. Man anser nämligen att tegel börjar användas på detta sätt i de gotländska kyrkorna omkr 1240.²⁹

Trappan upp till tornets övre våningar löper i västra muren genom ett ursprungligt fönster. Denna anordning förekommer också i grannkyrkan Lojsta (SvK Go VII, s 26) samt t ex i Ala kyrka (SvK Go IV, s 599). I och med att tornet stod färdigt vid 1200-talets mitt var kyrkan fullbordad. Säkerligen planerades en sakristia redan under medeltiden, men denna kom aldrig att uppföras.

På 1300-talet, ungefär 100 år efter den romanska kyrkans färdigställande, företogs en del moderniseringar av kyrkobyggnaden i gotisk stil.³⁰ Absidens sockel vi-

Fig 51. Plan av kyrkan med markering av triumfbågens och absidens förmodade ursprungliga storlek. 1:300. Rekonstr. av E Lagerlöf och G Wirén 1981.

Plan of the church showing the supposed original size of the triumphal arch and the apse. 1:300. Reconstruction by E Lagerlöf and G Wirén, 1981.

sar oregelbundenheter, som tyder på att delar av den ursprungligen varit infogade i en absid med mindre radie (fig 51). Möjligen har man vid det gotiska fönstrets insättande (fig 33) sett sig nödsakad att förstora absiden, vilket kan ha skett genom påläggning av murverket utvändigt samt genom höjning av muren. På detta tyder även det nu igenmurade romanska fönstrets låga placering i absidens södra mur (fig 16).

Samtidigt gjordes triumfbågen och tornbågen betydligt vidare och något spetsbågiga. Det är troligt att en stor del av kyrkans bevarade medeltida kalkmålningar tillkom vid samma tillfälle, främst apostla- och helgonframställningar, som kan tillskrivas »Egypticusverkstadsens» målare, verksam under 1300-talets förra hälft. Dessa målningar kompletterades på 1400-talet med några scener i långhuset av »Passionsmästaren», bl a tillkom nu scenen med »De skvallrande kvinnorna» på långhusets västra vägg och passionsserien på norra väggen.

Därmed var den medeltida kyrkan i Linde fullbordad, även vad interiören beträffar. Den har senare endast genomgått mindre förändringar, åtminstone vad gäller murverket. På 1800-talet, troligen 1852, förstora-des fönstren både i koret och långhuset i akt och mening att få ett ljusare kyrkorum. Samtidigt överkalkades alla målningar av samma skäl.

Restaureringar

Kyrkan har efter medeltiden reparerats vid flera tillfällen och under senare tid genomgått några större restaureringar. Reparationer av tak och tornhuv är ett ständigt återkommande tema i kyrkans räkenskapsböcker under 1600- och 1700-talen. För dessa reparationer har redogjorts ovan.

Som nyss nämndes utfördes en omfattande renovering av kyrkans inre år 1852. Det var vid denna tid vanligt att kyrkorummet gjordes så ljust som möjligt, både av teologiska och estetiska skäl.³¹ Så skedde också här i Linde. Samtliga fönster i koret och långhu-

set förstora-des kraftigt och dessutom tog man upp ett stort fönster i långhusets norra mur samt något senare ytterligare ett i korets norra mur. Hela kyrkorummet vitkalkades, vilket innebar att samtliga kalkmålningar, både de från medeltiden och de som tillkommit vid 1600-talets slut, för en tid helt doldes. Socknens skollärare Lars Niclasson, som uppenbarligen förstod värdet hos dessa målningar, tecknade av en stor del av dem. Detta är naturligtvis nu av oskattbart värde, eftersom en stor del av målningarna, främst de från 1600-talet, helt avlägsnats och andra starkt förändrades vid framtagningen 1906.

I något mer än 50 år var kyrkorummet utformat på detta sätt. Redan på 1890-talet började man dock förbereda en ny restaurering av kyrkans inre, men det var först 1906, som denna renovering kunde komma till stånd. Efter en långvarig brevväxling med Vitterhetsakademien (ATA), som ansåg att målningarna skulle tas fram och konserveras, kunde restaureringsarbetet påbörjas. Det utfördes efter förslag av byggmästare Nils Pettersson,³² Visby och med Wilhelm Pettersson som ansvarig konservator.³³

Flera av kyrkostämmans ledamöter var tveksamma till framtagandet av de medeltida målningarna. Främst var det säkerligen kostnaderna som man tyckte var betungande, men man ställde sig också avvisande på grund av målningarnas motiv. I ett stämmoprotokoll heter det:³⁴ »Under öfverläggningen härom förklarade flera stämmedamöter, att de icke hade behag för målningarna å kyrkans väggar samt att de icke ville ikläda sig någon kostnad för desammas återställande, hvarför stämman beslöt uttala den önskan, att alla målningar och ristningar måtte få öfverkalkas och Kyrkans väggar och hvalf i sin helhet hvitlimmas.» Sedan Vitterhetsakademien utlovat ett bidrag å 200 kronor för målningarnas framtagande och konservering ändrade kyrkostämman mening i frågan.

Restaureringen 1906 omfattade inte bara målningarnas framtagande. Det kanske viktigaste för församling-

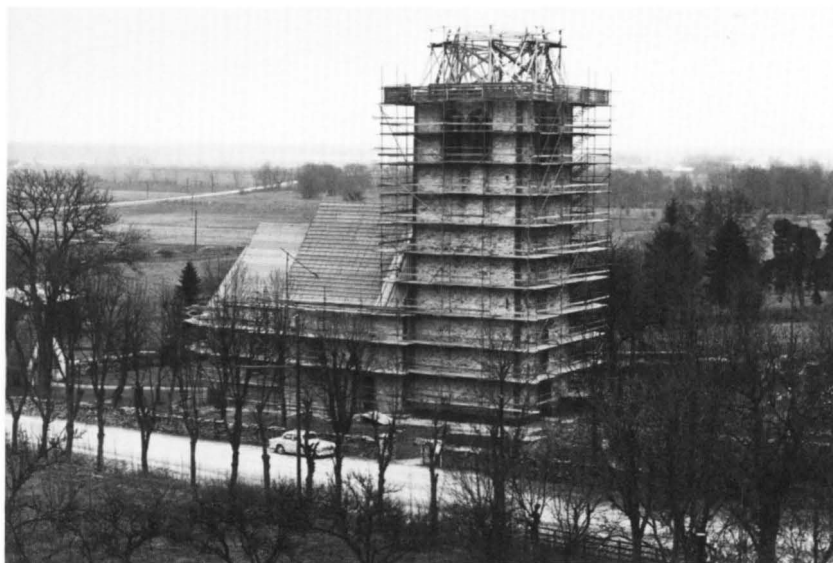

Fig 52. Kyrkan under restaurering 1974. Den gamla tornspiran är avriven och en ny är under uppförande. Foto 1974.

The church during the 1974 restoration. The old tower spire has been removed and a new one is under construction.

en var att man nu installerade en vämeanordning, en kamin, som uppställdes i långhusets nordöstra hörn. Kyrkan hade tidigare helt saknat uppvärmning.

1951–52 genomgick kyrkan en mindre inre restaurering efter förslag av arkitekt Karl Erik Hjalmarsson, Stockholm. Härvid installerades elektrisk uppvärmning av hela kyrkorummet med radiatorer vid väggarna och under bänkarna. Golvet i koret och långhuset utbyttes mot nytt trägolv och väggar och valv rengjordes. Vidare framtogs ursprungliga färger på predikstolen och bänkarna. Det medeltida altarskåpet renoverades. Konservator var Gösta Lindström, Stockholm.³⁵

I samband med golvomläggningen i koret och långhuset företogs en utgrävning i kyrkan ledd av landsantikvarie Greta Arwidsson. Härvid påträffades åtskilliga föremål av stort intresse, bla fragment av medeltida glasmålningar (fig 53), ett sköldformat beslag av silver, fragment av fönsterbly samt 46 brakteater och 3 silvermynt. Den äldsta brakteaten dateras till tiden 1210/20–1250/60 medan det yngsta myntet har daterats till tiden omkr 1530. Glasmålningsfragmenten med ornamentala växtslingor kan dateras till 1200-talets mitt, vilket innebär att de bör ha tillkommit i omedelbart samband med kyrkans fullbordan (GF inv nr C 10122).³⁶

Den senast företagna restaureringen utfördes 1973–75, med återinvigning den 31/3 1975. Den omfattade främst kyrkans tak och tornspira samt putsning och kalkning av yttermurarna. Invändigt företogs endast smärre arbeten. Sälunda skedde utbyte av trägolvet i

ringkammaren mot golv av kalkstensflis, på grund av svampbildning och röta i det gamla trägolvet. Arbetet utfördes efter förslag av Restaureringsteknik AB under ledning av Ingmar Holmström och Gunnar Jonsson, Stockholm. För det omfattande konstruktionsarbetet med den höga tornspiran anlätades den danske ingenjören Eduard Troelsgård, som arbetade efter nya konstruktionsprinciper men ändå gav spiran ett oförändrat utseende. Medel för det omfattande restaureringsarbetets genomförande ställdes till förfogande av Arbetsmarknadsstyrelsen, som genom sitt byggnadskontor i Visby under ledning av verkmästare David Simander utförde arbetet 1973–75.

Fig 53. Glasmålningsfragment, 1200-talets mitt. Påträffade vid en utgrävning i kyrkan 1952. Foto 1981.

Fragments of stained glass, mid 13th century. Found at an excavation in the church in 1952.

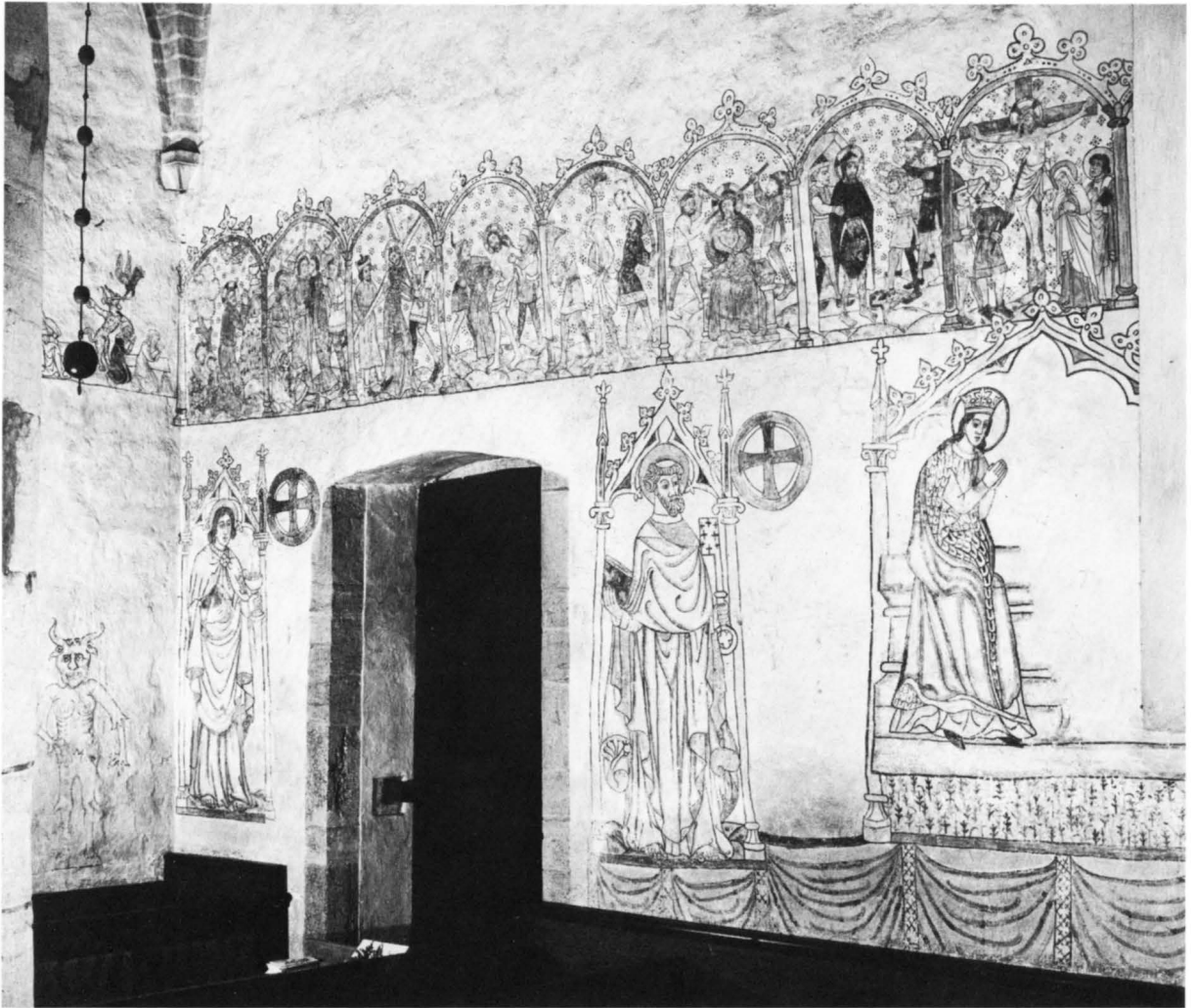

Fig 54. Långhusets norra mur med kalkmålningar från 1300- och 1400-talen. Foto 1980.

The north wall of the nave with plaster paintings from the 14th and 15th centuries.

Kalkmålningar

Kyrkans långhus och ringkammare är prydda med kalkmålningar både på väggar och i valv. De har tillkommit under tre perioder: 1300-talet, 1400-talet samt vid 1600-talets slut.

De äldsta målningarna, från 1300-talet, återfinns huvudsakligen på långhusets väggar och utgörs av sex apostlabilder samt en större scen (nu delvis förstörd), med Marie kröning. Samtliga dessa framställningar är

nu starkt övermålade, vilket skedde i samband med deras framtagning 1906. Detta gör att de är svårbestämbara både till datering och stil. Det troliga är dock att de tillkommit vid kyrkans modernisering i gotisk stil under 1300-talets förra hälft. Denna förändring av kyrkorummet utfördes synbarligen av den byggnadshytta som fått namnet »Egypticusverkstaden». Till denna var även knuten en målningsverkstad, som brukar kal-

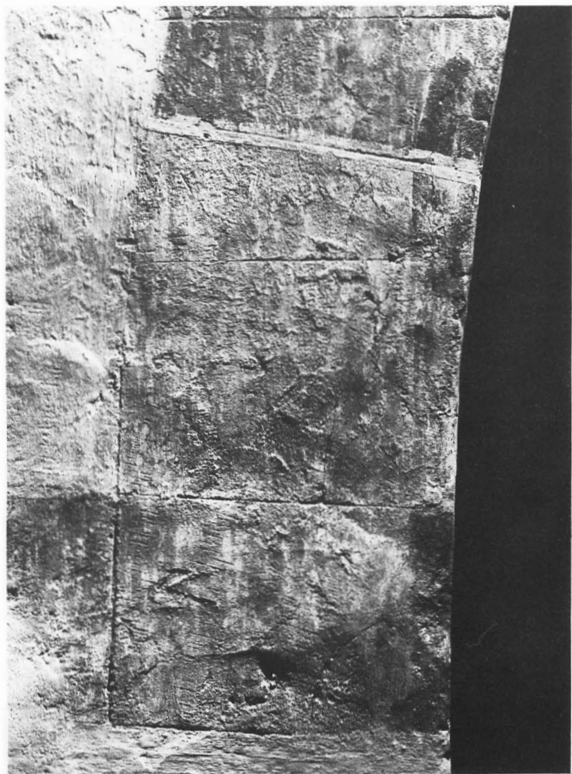

Fig 55. Kvadermålning och ristning vid tornbågens södra anfang. Foto 1979.

Ashtar painting and carving by the south springing of the tower arch.

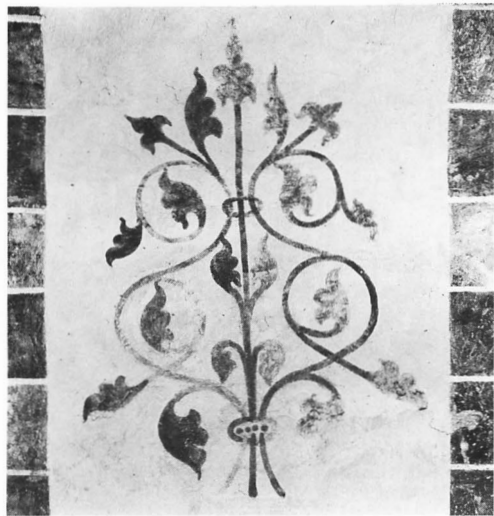

Fig 56. Växtornamentik (livsträd?), kalkmålning på tornbågens norra anfang. Foto 1981.

Ornamental plants (tree of life?), plaster painting on the north springing of the tower arch.

las »Egypticusmålaren». ³⁷ Målningar utförda av denne eller hans verkstad återfinns bl a i grannkyrkan Lojsta samt tex i Dalhems och Martebo kyrkor. ³⁸ Kvadermålningen i grått och rött i triumfbågen och tornbågen torde ha tillkommit vid samma tillfälle.

Den andra gruppens målningar återfinns huvudsakligen i långhuset (fig 54). De utgörs av en lång passionsfris i åtta scener avdelade genom kolonnetter på norra väggen, några apostla- och helgonbilder på sydväggen samt en scen »Skvaller i kyrkan» på västra väggen norr om tornbågen. Samtliga dessa målningar har utförts under 1400-talets senare hälft av den sk »Passionsmästaren» eller hans verkstad. ³⁹

Den tredje gruppens målningar, som är helt ornamentala, finns i långhusets fyra valv. Den utgörs av en grågrön kvadermålning i diagonalerna samt i svart målade rankor i valvens hjässor. De torde ursprungligen ha tillkommit vid 1600-talets slut, men förnyades till stora delar vid restaureringen 1906.

Kyrkan har dessutom haft målade scener från 1600-talets slut, vilka överkalkades 1852 och sedan troligen helt avlägsnades vid de medeltida målningarnas framtagande 1906. De beskrivs nedan i särskild avdelning under rubriken »Försvunna målningar».

Samtliga målningar överkalkades år 1852 då kyrkan genomgick en genomgripande reparation, som bl a omfattade fönsterförstoringar både i koret och långhuset. Innan dessa arbeten igångsattes avbildades målningarna av »skolläraren Niclasson» i enkla men utförliga teckningar, som nu naturligtvis är av stort värde för vår vetenskap om de medeltida målningarnas tillstånd vid denna tid liksom om de nu helt försvunna 1600-talsmålningarna. Dessa värdefulla teckningar förvaras nu i P A Säves samlingar i UUB. I Säves Berättelse 1864, nu i ATA, finns också några avbildningar av delvis framtagna målningar.

De medeltida kalkmålningarna kan sägas ha återupptäckts vid dessa tillfällen, men det var först vid den omfattande restaureringen av kyrkans inre 1906, då målningarna framtogs, som de blev mera kända och offentliggjorda. Det var med viss tvekan kyrkorådet tillstyrkte framtagandet av målningarna på kyrkans väggar. Detta framgår bl a av en skrivelse från Domkapitlet till Kungl Majt den 13/8 1901 (avskrift i ATA): »Sedan kyrkoherden i Linde församling, Visby stift, i skrivelse till Riksantikvarien anmält det målningar blifvit anträffade i tornet å den församlingen tillhöriga kyrkan, och sedan kyrkan med anledning häraf blifvit af sakkunnig person besiktigad, hvarvid framgick att såväl målningar som äfven ristningar (inskriftioner i runor och bildframställningar) förekommo å kyrkans

Fig 57. S Jakob då målad av »Passionsmästaren» på 1400-talet samt helgon med bok inom ädikula, 1300-talet. Kalkmålning på långhusets södra vägg. Foto 1979.

St James, the Elder, painted by the "Passion Master" in the 15th century, and saint with a book within an aedicule, 14th century. Plaster painting on the south wall of the nave.

väggar, får Akademien i underdånighet med anmälan om detta ärende anhålla, det Eders Kongl Majt behagade gifva nådig föreskrift om sagda målningars och ristningars bevarande i såväl kyrka som torn, dock församlingen medgifvet att enligt uttalad önskan få öfverkalka en bland kyrkans målningar enstaka stående djäfvulsfigur.»

Församlingen hade som ovan nämnts ursprungligen beslutat att helt avstå från framtagningen av målningarna mest på grund av den stora kostnaden, men också för att man ej ansåg att målningarna var till prydnad för kyrkorummet.

Sedan målningarna framtagits lämnade konservatorn Wilhelm Pettersson en rapport till Riksantikvarieämbetet vari det bland annat heter:⁴⁰ »Hvalfven målade på 16 eller 1700-talet på ett mellanliggande kalklager, endast ett fragment här och der och kunde icke framtagas hvadan ny enkel dekorerings uppgjordes. Stenindel-

Fig 58. S Bartolomeus, 1300-talet, samt fragment av scen: S Martin som delar sin mantel med en tiggare, 1400-talet. Kalkmålning på långhusets södra mur. Foto 1979.

St Bartholomew, 14th century, and fragments of a scene: St Martin sharing his mantle with a beggar, 15th century. Plaster painting on the south wall of the nave.

ningen på korets och tornets bågar är målad i rödt och grått, samt utförd vid putsens anbringande, ty teckningen är markerad med inristning i den mjuka putsytan. Väggmålningarna af samma slag som de i Hemse kyrka, är deremot från en sednare tid, dessa voro betydligt skadade på skeppets norra vägg, dels genom fönstrets upptagande, dels genom en föregående lagning. Väggarna lagades av undertecknad, och målningen konserverades dock med någon liten upphjelpning af konturerna der det var nödvändigt. Ristningar och teckningar på tornrummets väggar blottades varsamt, och konserverades, flera runor förekomma, och bland annat en ristning i dörrnischen föreställande en upprest orm på en åttafotad häst – som gör anfall på livsträdet.»⁴¹

Av de teckningar som utfördes av »Skollärare Niclasson» 1852 framgår att Wilhelm Pettersson gjort betydande förändringar av de medeltida målningarna,

Fig 59. S Andreas och S Barbara, kalkmålning av »Passionsmästaren» i tornbågens södra anfang. Foto 1979.
St Andrew and St Barbara, plaster painting by the "Passion Master" in the south springing of the tower arch.

Fig 60. S Paulus, kalkmålning från 1300-talet på ringkammarens södra mur. Foto 1979.

St Paul, plaster painting from the 14th century on the south wall of the bell-ringing chamber.

Fig 61. S Jakob d y med valkarstång, kalkmålning från 1300-talet på ringkammarens norra mur. Foto 1979.

St James, the Younger, with attribute, plaster painting from the 14th century on the north wall of the bell-ringing chamber.

främst av de på långhusets norra vägg där putsen delvis var bortfallen eller skadad. I något fall har han till och med utbytt scenerna, vilket måste innebära att han utfört helt nya målningar. Detta gäller scenen Korsbärandet, som följer omedelbart efter Judaskysen och före Avklädandet. Den är annars av naturliga skäl placerad före Korsfästelsen. På denna plats finns nu en scen som eljest ej förekommer hos »Passionsmästaren», nämligen *Ecce Homo*. Denna scen liksom Korsfästelsen har uppenbarligen nymålats av Wilhelm Petersson, eftersom putsen här vid det nyupptagna fönstret varit bortfallen eller svårt skadad.

Förteckning över målningarna

Figurscenerna från de två tidigare perioderna, 1300-talet och 1400-talet förtecknas här nedan. Till dessa grupper hör också ornamentala målningar, bla kvadermålning i rött och grått i triumfbågen och tornbågen, vilken bör ha tillkommit på 1300-talet.

Långhusets södra vägg

– 1. S Jakob d ä med pilgrimsstav och hatt med mussla, stående inom ädikula, 1400-talet (fig 57). – 2. Apostel inom ädikula, scenen är delvis utplånad genom fönsterförstoring och därför svårbestämbar, 1300-talet (fig 57). – 3. S Martin, som delar sin mantel med en tiggare. Endast del av hästen samt tiggaren bevarad, 1400-talet (fig 58). – 4. S Bartolomeus med kniv i höger hand och stav i den vänstra, stående inom ädikula, 1300-talet (fig 58). På södra väggen finns också två konsekrationskors, likarmat kors inom dubbla cirklar, diameter 38–46 cm. Dessa invigningskors torde ha tillkommit samtidigt med 1300-talsmålningarna att döma av deras placering och storlek.

Tornbågen, södra sidan

– 5–6. S Andreas med kors och bok samt S Barbara med torn i höger hand och bok i vänster, båda inom gemensam omramning (fig 59). 1400-talet.

Fig 62. De skvallrande kvinnorna i kyrkan. Kalkmålning av »Passionsmästaren» på långhusets västra mur. Foto 1978.

Gossiping women in church. Plaster painting by the "Passion Master" on the west wall of the nave.

Fig 63. Detalj av fig 62. Foto 1978.

Detail of fig 62.

Fig 64. I Getsemane och Judaskysnen, scener ur passionsfris från 1400-talet på långhusets norra mur. Foto 1980.

Christ in Gethsemane and the Kiss of Juda, scenes from a Passion frieze on the north wall of the nave, 15th century.

Ringkammarens södra mur

– 7. S Paulus med svärd i vänster hand, höger hand lyftad i en välsignande åtbörd, stående inom ädikula, 1300-talet. Invid scenen ett konsekrationsskors (fig 60).

Ringkammarens norra mur

– 8. S Jakob d y med valkarstång i höger hand samt bok i vänster, stående inom ädikula, 1300-talet. Invid scenen ett konsekrationsskors (fig 61).

Långhusets västra mur, norra sidan

– 9. De skvallrande kvinnorna i kyrkan⁴² (fig 62).
 – a. En djävulsfigur med stora horn antecknar med gåspenna i en stor bok vad en annan djävulsfigur rapporterar. – b. Två kvinnor i samtal på en kyrkbänk. Den vänstra kvinnan grips av en stor djävulsfigur. – c. Två knäböjande kvinnor vid en bänk. En djävul försöker gripa den vänstra kvinnan, men angrips av en ängel med en stor knölpåk. 1400-talet. – 10. Stor djävulsfigur

med horn och kvinnobröst samt med klor och klövar på knäna, utan inramning, 1300-talet (fig 54).

Långhusets norra mur, undre registret

– 11. S Johannes med kalk i vänster hand och bok i höger, stående inom stor ädikula (fig 54), 1300-talet. – 12. S Petrus med nyckel i vänster hand och bok i höger, stående inom ädikula, 1300-talet. – 13. Marie kröning. Endast Mariabilden inom stor ädikula har bevarats. Hon sitter på en tron med händerna lyfta i tillbedjan. 1300-talet. Figuren har säkerligen kompletterats avsevärt vid framtagningen 1906 (fig 54).

Långhusets norra mur, övre registret

Passionsfris i åtta scener inom kolonnetter och rundbågar krönta av klöverbladsornamentik, utförd av »Passionsmästaren», 1400-talets senare del (fig 54).

– 14. I Getsemane. – 15. Judaskysnen (fig 64). – 16.

Fig 65. Törnekröningen, Ecce Homo och Golgata, scener ur passionsfris på långhusets norra mur. Foto 1980.

The Crowning with Thorns, Ecce Homo and Golgotha, scenes from a Passion frieze on the north wall of the nave.

Fig 66. Kristi uppståndelse. Teckning av L Niclasson 1852 av nu förstörd scen ur passionsfris från 1400-talet. UUB.

The Resurrection. Drawing by L Niclasson, 1852, of a scene, now destroyed, from the Passion frieze, 15th century.

Fig 67. Kung David, teckning av L Niclasson 1852 av nu överkalkad målning från 1697 på korets norra vägg. UUB.

King David, drawing by L Niclasson, 1852, of a painting, now limewashed, from 1697 on the north wall of the chancel.

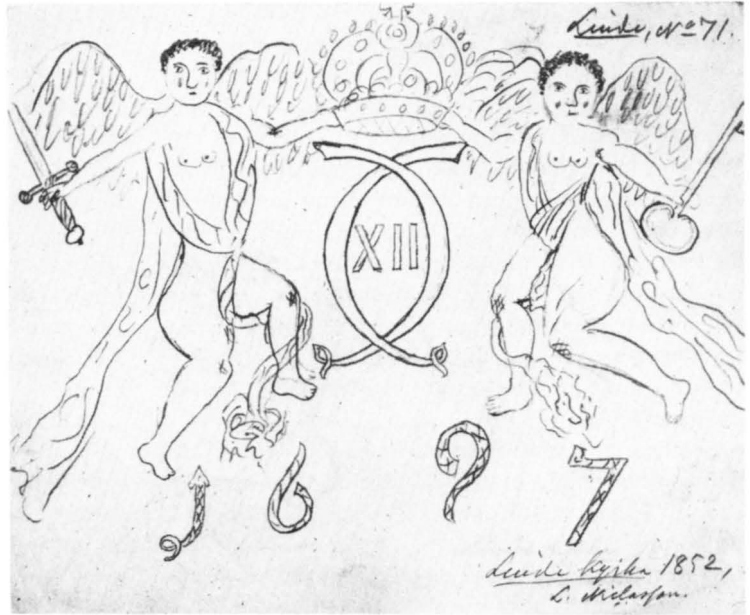

Fig 68. Elie himmelsfärd, teckning av L Niclasson 1852 av nu förstörd scen från 1697 på långhusets norra mur. UUB.

Elijah's ascension to Heaven, drawing by L Niclasson, 1852, of a scene, now destroyed, from 1697 on the north wall of the nave.

Fig 69. Karl den XII:s namnchiffer omgivet av änglar med svärd och nyckel, teckning av L Niclasson 1852 av nu överkalkad målning från 1697. UUB.

Charles XII's monogram surrounded by angels with sword and key, drawing by L Niclasson, 1852, of a painting, now limewashed, from 1697.

Korsbärandet. Denna scen är felplacerad och har säkerligen helt nymålats av Wilhelm Pettersson 1906, dock i mycket nära anslutning till »Passionsmästarens» stil. Troligen har samma scen i grannkyrkan Hemse fått tjäna som förebild. Även dessa målningar hade framtagits av Pettersson. – 17. Kristi avklädande. – 18. Gisslandet. – 19. Törnekröningen. – 20. Ecce homo (Se människan). Detta motiv förekommer ej bland de övriga passionsserierna på Gotland (fig 65). Troligen har den nymålats av Wilhelm Pettersson 1906, eftersom den ej heller finns med bland de av Niclasson år 1852 avtecknade målningarna. På denna plats var Korsbärandet ursprungligen placerad. – 21. Golgata. En för »Passionsmästaren» ovanlig komposition, Maria och Johannes står till höger om korset, Longinus och en annan soldat till vänster. Troligen en av Pettersson helt nykomponerad framställning. Den ursprungliga förstördes troligen helt vid fönsterupptagningen 1852.

Som framgått av förteckningen har konsekrationsskors bevarats på långhusets och tornkammarens väggar, alla likartat utformade: likarmat mörkrött kors inom mörkbruna konturlinjer (fig 54). Dessa invigningskors torde ha tillkommit samtidigt med målningarna i samband med kyrkans modernisering i gotisk stil på 1300-talet.⁴³

Försvunna målningar

I samband med den omfattande reparation av kyrkan, som genomfördes 1852, då bla de stora fönstren upp-

togs både i långhuset och koret, avbildades målningar och inskrifter av skolläraren Lars Niclasson. Dessa teckningar förvaras nu i P A Säves Gotländska samlingar i Uppsala universitetsbibliotek. Flera av de avbildade målningarna borttogs helt 1852 och andra förändrades starkt vid framtagandet 1906, varför det kan vara på sin plats att här redogöra för dessa värdefulla avbildningar.

Niclasson avbildar hela passionsfrisen på långhusets norra vägg, 12 scener. Fyra av dessa, de östligaste, borttogs helt 1852 när man tog upp det stora fönstret i denna mur. Svitens, som nu slutar med korsfästnings-scenen, fortsattes ursprungligen med: – a. Pieta (Kristus i Marias sköte), jfr samma scen i Rone kyrka av samme mästare. – b. Gravläggnings, Kristus lägges i en sarkofag av fyra personer med glorian. Jfr samma scen i Hemse kyrka, där det dock är fem personer som omger sarkofagen. – c. Kristi uppståndelse. Kristus med korsfana stiger ur sarkofagen, nedanför denna tre soldater samt till höger en man i toppmössa med bruten stav. Jfr samma scen i Hemse kyrka. – d. Himmelsfärden. De tolv (eg elva) apostlarna åser hur Kristus försvinner i en sky, två av dem i bildens förgrund. Jfr samma scen i grannkyrkan Lojsta.

Av Niclassons numrerade avbildningar framgår även att några av Passionssvitens första scener har omkastats, vilket tidigare påpekades. Således anges Korsbärandet hos Niclasson som nr 7 omedelbart före Korsfästelsen (en naturlig placering), medan den nu kom-

mer som nr 3 mellan Judaskyssen och Avklädandet, alltså felplacerad. Här fanns ursprungligen enligt Niclassons avbildningar Kristus inför översteprästen, en scen som uppenbarligen helt avlägsnades 1852 eller 1906. På Korsbärandets ursprungliga plats finns nu ett i »Passionsmästarens» produktion tidigare okänt motiv, Ecce homo, troligen helt nykomponerat av Wilhelm Pettersson, som framtog och konserverade målningarna 1906. Av detta framgår att restaureringen av målningarna vid detta tillfälle var mycket omfattande och till en del omdanande. Flera scener måste helt ha målats om eller nykomponerats. Detta framgår ej av Petterssons rapport till Riksantikvarieämbetet, vilken ovan återgetts.

Skolläraren Niclasson avtecknade ej endast de medeltida målningarna, utan också ett antal målade scener som enligt inskrift tillkommit 1697. Dessa målningar förstördes eller överkalkades vid reparationen 1852 och bortogs troligen helt vid restaureringen 1906 då de medeltida målningarna framtog av Pettersson. På de teckningar Niclasson utförde finns oftast anvisning om var i kyrkan målningen var placerad. Här nedan beskrivs och förtecknas dessa målningar med början i koret.

»Öfver korbänken» troligen på korets norra vägg, där ett stort fönster upptogs på 1860-talet fanns två målningsscener. Överst (ca 5 3/4 aln, omkr 3 1/2 m över golvet) framställdes en orkester inom en molnkrans, fem personer med fiol, luta, horn och notblad. Under denna scen fanns en målning föreställande Kung David spelande harpa (fig 67). Framför sig hade han en stor uppslagen bok med skriften: »Sii iagh / kommer / i Bokenne / är skriff / vet om / migh (på nästa sida:) tin vilia / min Gudh / gör iagh / gärna / Psal. 40 / v. 8.» Vid Kung Davids fötter ligger hans krona och spira. Denna målning var placerad 3 alnar och 18 tum (ca 2.34 m) över korgolvet och scenens höjd uppges ha varit 1 aln och 4 tum (ca 70 cm).

På långhusets östra mur ovanför triumfbågen fanns på norra sidan en målad scen från samma tid och uppenbarligen av samme konstnär. Den framställde Jakobs kamp med ängeln. På motsvarande plats på södra sidan fanns en scen med Jakobs stege. Jakob ligger och sover med huvudet mot en sten. Vid hans fötter en rest stege som fyra änglar klättrar på. Stegen slutar överst i en Gudssol med namnet Jahve i hebreiska bokstäver.

På långhusets södra mur fanns 6 alnar och 6 tum över golvet (ca 3,8 m) en scen med två änglar som höll en stor tavla överst prydd med målade ornament. Troligen

fanns på tavlans mittfält en inskrift, men denna har ej återgetts av Niclasson.

Ytterligare tre målningsscener har avbildats av Niclasson, men han har i dessa fall avstått från att ange var de varit placerade. Av inv 1830 framgår dock att de funnits på långhusets norra mur, där ett stort fönster upptogs 1852. En scen framställde Elie himmelfärd (fig 68). Man med skägg och stor solgloria körande två hästar. Vagnen är endast antydd med två hjul i en molnkrans. – I en annan scen ses två änglar den ene med svärd i höger hand, den andre med nyckel i vänster hand. De omger Karl XII:s krönte namnchiffer. Därunder årtalet 1697 (fig 69), det är dessa målningar tillkom. Samma årtal återfinns i en inskrift, som också återgavs av Niclasson. Den var placerad »på stenpelaren, öfver Kapitelen, På vestra sidan» och lydde: »Mit Håp til Gud / 16 Andreas Å (H) 97.» Denne Andreas Å (H) kan möjligen vara identisk med Andreas Hamburger, som var verksam i Visby vid denna tid.⁴⁴ På andra sidan »stenpelaren» fanns följande namn målade: Jackub Myrungs – Jackub Heguals – Jon Hesselby. Dessa kan ha varit kyrkvårdar när målningarna tillkom, eller ekonomiskt ha bidragit till deras tillkomst.

Niclasson upptecknade även en mängd andra inskrifter som vid denna tid fanns på kyrkans väggar: »På venstra sidan om fönstret ofvan Kordörren: Himmel och Jord skola förgås / men mina ord skola icke förgås – Math 24. v. 35. – På högra sidan om samma fönster: Såsom Hjorten ropar effter / färskt vaten så ropar min siäl / Gudh til tigh. – Psal. 42. v. 2. – Öfver kordörren: Alting / är aff Herra / nom, Lif och døden. – På norra sidan af altarhvalfvet öfver sakerstian, 4 aln från golfvet: Hör min Bön Herre: och förnim mit ropande; och tigh icke öfver mina tårar: ty iagh är en främling för tigh: och en gäst så som alla mina fäder: Psal. 39. v. 14.» »På södra sidan af altarhvalfvet på venstra sidan i fönsternischen: Frögdens Gudi al Land / Loffsiunga till al ähra / Hans namn priser ho/nom Herrliga. Psal. 66. v. 1.»

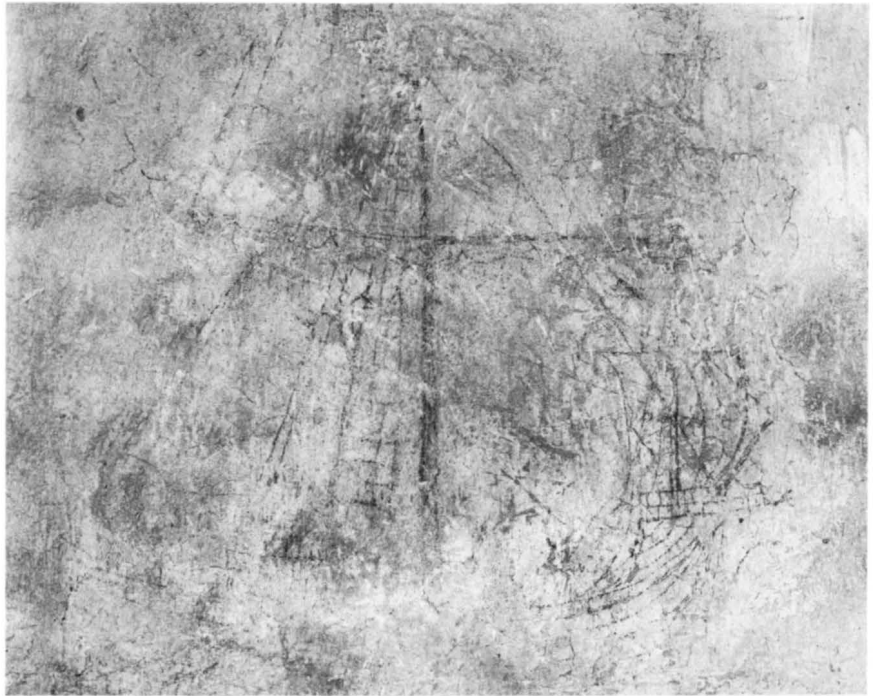
»I Skeppet öfver träpelaren (å hvilket Korset med Christus bilden var häftad): Se tet är Guds Lam som / Bär världens Synder.»

Vidare fanns målade inskrifter på följande ställen i kyrkan enligt Niclassons anteckningar 1852: »På norra muren af Choret, till venster 8 aln från golfvet: Psal. 150. v. 6. – 4 3/4 aln från golfvet: Luc. 15. v. 18–19. – Till höger 8 aln från golfvet: Prov. 2. v. 2. – 4 3/4 aln från golfvet: ESA. 66. v. 2. – Psal. 146. (utan platsangivelse). – Psal. 51.» (utan platsangivelse).

Fig 70. Enmastat segelfartyg, senmedeltida, ritat med rödkrita på ringkammarens norra vägg. Foto 1980.

One-masted sailing vessel, late medieval, a red-chalk drawing on the north wall of the bell-ringing chamber.

Ristningar

I kalkputsens på kyrkans väggar, främst i ringkammaren, finns ett stort antal ristningar i form av inskrifter och figurframställningar, bl a runinskrifter och fartyg. De flesta ristningarna synes ha tillkommit under medeltiden. Några figurer och inskrifter tecknade med rödkrita medtages också här. En runsten, som tidigare låg på kyrkogården, men som nu förvaras i Gotlands Fornsal, beskrivs under »Gravstenar» nedan.

A. Inskrifter

– 1. Ringkammarens norra vägg, 160 cm väster om tornbågen, ca 145 cm över golvet. Inskriftens längd 24 cm, runornas höjd 9–16 cm. Tydlig men otydbar (sex runor i rad). G 81 a.⁴⁵ – 2. Tornbågens norra anfang, 27 cm från bågens västra kant, omkr 160 cm över golvet. Runornas höjd ca 3 cm. Texten lyder i tolkning: »Gud må hava Botnys själ.» Namnet Botny är ej känt från någon annan runinskrift. G 81 b. – 3. Ringkammarens norra mur, ca 64 cm från nordvästra hörnet, ca 152 cm över golvet. Tre rader ristade runor. Runornas höjd 4–1,5 cm. Otydliga: »futh. .n,», kanske ursprungligen

»futhork» de första runorna i runraden. Övriga rader är otydliga och därmed svårlästa. G 81 c.

B. Figurristningar

Ringkammarens norra mur, från öster till väster

– 4. Strax väster om tornbågens norra anfang, ca 130 cm över golvet. Enmastat segelfartyg ritat med rödkrita⁴⁶ (fig 70), troligen senmedeltida. – 5. Häst med tre framben (fig 72), ristad ca 140 cm över golvet, troligen medeltida. – 6. Övre delen av råsegel med toppläntor (själva fartyget nu dolt av skåp), medeltida, ca 90 cm över golvet. – 7. Växtornamentik, liljor, bomärken, ca 130 cm över golvet. – 8. Djurhuvud, ca 140 cm över golvet.

Ringkammarens västra mur

– 9. Gubbhuvud och bågar, ca 115 cm över golvet och ca 12 cm från portalsmygen.

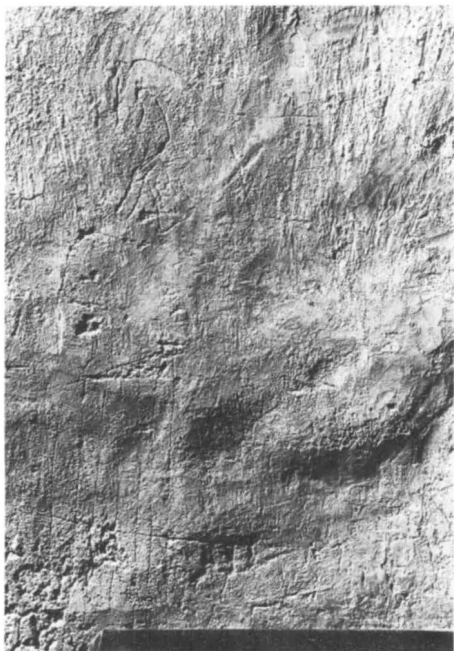

Fig 71. Livsträd samt ryttare på åttafotad häst (Sleipner). Ristningar i putsen i tornportalens södra innersmyg. Foto 1980.

Tree of Life and rider on an eight-footed horse (Sleipner). Carvings in the plastering in the inner south embrasure of the tower portal.

Fig 72. Framdelen av häst samt segel till fartyg. Ristningar i putsen på ringkammarens norra vägg. Foto 1980.

The fore-part of a horse and sails of a ship. Carvings in the plastering on the north wall of the bell-ringing chamber.

Västportalens innersmyg, södra sidan

– 10. Växtornamentik, ca 140 cm över golvet. – 11. Livsträd på avtrappad bas (fig 71), ca 125 cm över golvet. – 12. Ryttare på häst med åtta ben (Sleipner), omedelbart under livsträdet, varför de möjligen tillhör samma scen. – 13. Enmastat segelfartyg med breda bordgångar och raka stävar, troligen medeltida⁴⁷ (fig 73), ca 190 cm över golvet.

Ringkammarens södra vägg

– 14. Enmastat segelfartyg med mindre skeppsbåt på släp (fig 74), det har breda bordgångar, raka stävar och troligen flat botten, möjligen en kogg, ca 130 cm över golvet. – 15. Bomärken, ca 120 cm över golvet.

Liksom de medeltida målningarna framtogs ristningarna vid kyrkans restaurering 1906 av Wilhelm Pettersson, som skriver i en rapport till Riksantikvarieämbetet: »Ristningar och teckningar på tornrummets väggar blottades varsamt och konserverades, flera runor förekomma, och bland annat en ristning i dörrnischen, föreställande en upprest orm på en åttafotad häst, som

Fig 73. Enmastat klinkbyggt fartyg. Ristning i putsen i tornportalens södra innersmyg. Foto 1980.

One-masted clinker-built ship. Carving in the plastering in the inner south embrasure of the tower portal.

Fig 74. Enmastat segelfartyg (kogg?) med skeppsbåt på släp. Ristning i putsen på ringkammarens norra mur. Foto 1980.

One-masted sailing vessel (cog?) with a ship's boat in tow. Carving in the plastering on the north wall of the bell-ringing chamber.

gör anfall på 'lifsträdet'. (Jämför målningen å tornrummets norra vägg i Hemse kyrka.)»

Det är anmärkningsvärt att man redan vid denna tid intresserade sig för dessa relativt grovt utförda medeltida ristningar. Detta beror säkerligen på att de upp-

täcktes och delvis beskrevs av fil lic O W Wennersten⁴⁸ i ett brev till Riksantikvarien 1901 (ATA), vari han föreslår ett försiktigt framtagande av både målningar och ristningar.

Fig 75. Altarskåp av målad och förgylld ek, genom inskrift daterat 1521. Troligen tillverkat på Gotland, möjligen av tysk mästare. Foto 1978.

Triptych of painted and gilt oak, by an inscription dated to 1521. Probably made on Gotland, possibly by a German master.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altarbord av kalksten, murat, putsat och vitkalkat, täckt av en hålkälad altarskiva av grå kalksten. På skivan grunt ristade invigningskors, av vilka tre nu är synliga. De övriga två döljs av altarskåpets predella. Altarskivans mått: 193×97 cm, tj 14 cm. Vid sitt besök i Linde omkr 1860 observerade C G Brunius en relikgömma på altarets framsida: »På midten af framsidan och under skifvan märkes ett fyrkantigt hål.»⁴⁹ Detta är nu igenmurat. Sakristieskranket bakom altarbordet gör att man ej kan iaktta altarbordets baksida. Här har dock säkerligen funnits en förvaringsnisch. Altarbordets höjd 86 cm.

På altarbordet står ett stort senmedeltida altarskåp

av snidad, målad och förgylld ek, bestående av mittfält och två sidodörrar, båda med målningar på baksidan, samt predella också den försedd med målningar och inskrifter (fig 75). Mittfältet är tredelat. I det mellersta fältet som är bredast finns en Nådastolsframställning:⁵⁰ Den tronande Gud Fader håller i sina armar den vid hans sida hängande törnekrönte Kristus. Scenen omges av fyra knäböjande figurer, änglar som ursprungligen hållit något i sina händer. Ovanför Kristusfiguren finns en spik på vilken troligen en duva, den Helige Ande, varit fästad. I Gud Faders gloria finns nämligen en inskrift i majuskler: STA TRINITAS (= den heliga treenigheten). I det vänstra smalare fältet ett stående

Fig 76. S Egidius med en hind vid fötterna, detalj av fig 75. Foto 1978.

St Egidius with a hind at his feet, detail of fig 75.

Fig 77. S Olof med yxa och ciborium i händerna. Detalj av fig 75. Foto 1979.

St Olof with axe and ciborium in his hands. Detail of fig 75.

helgon, S Egidius med en bok i höger hand och en hind vid sina fötter (fig 76), attributet (troligen en pil) i vänster hand saknas.⁵¹ I helgonets gloria finns inskriften STS: EGIDUS i upphöjda majuskler. – I det högra fältet stående S Olof med yxa i höger hand och ciborium i vänster hand (fig 77). Han trampar på ett fabeldjur med krönt människohuvud (brodern Harald). I hans gloria står: STVS OLAVS.

Skåpdörrarnas framsidor är vardera indelade i åtta fält i två register. I fälten står snidade apostlar och helgon. Figurerna är från vänster räknat överst: – 1. S Bartolomeus med bok i höger hand och lång kniv i vänster hand. I glorian står: ST BARTOLLOME. – 2. S Paulus med svärd i höger hand och bok i vänster hand. I glorian står: ST PAVLVS. – 3. S Petrus med uppslagen bok i höger hand och nyckel (sekundär?) i vänster hand. I glorian: ST PETRVS. – 4. S Brigida av Irland⁵² med uppslagen bok i höger hand och en spira i vänster hand, vid hennes fötter en ko. I glorian: STA BRIGIDA. –

Under registret från vänster: – 5. S Jakob d ä med pilgrimshatt och med uppslagen bok i vänster hand, attributet i höger hand saknas (pilgrimsstav?). I glorian: STVS IACOBUS. – 6. S Johannes med kalk i vänster hand samt den högra handen höjd i en välsignande åtbörd. Han framställs som vanligt skägglös. I glorian: S IOHANNES. – 7. S Matteus med öppen bok i höger hand, vänstra handens attribut saknas. I glorian: ST MATTEVS. – 8. Knut den helige med ciborium i vänster hand, den högra handens attribut saknas. I glorian: ST KANWTWS.

Högra skåpdörren, överst från vänster: – 9. S Göran trampande på en drake och med höger hand lyftad till slag (svärdet borta). I glorian: S: GEORGIS. – 10. S Andreas med uppslagen bok i vänster hand, svärd i höger hand. I glorian: ST: ANDREAS. – 11. S Matias? (jfr nr 7) med uppslagen bok i höger hand, lans i vänster hand. Inskrift i glorian: ST MTTEVS (sic). – 12. S Tomas med uppslagen bok i vänster hand, attributet i höger hand

Fig 78. Målningar på altarskåpsdörrarnas utsidor. Foto 1981.

Paintings on the outsides of the triptych wings.

saknas. I glorian ST: TOMAS. – 13. S Erik med ciborium i vänster hand, attributet i höger hand saknas. Inskrift i glorian: ST ERIKWS. – 14. S Simeon med bok i höger hand, attributet i vänster hand saknas. Inskrift i glorian: ST: SIMON. – 15. S Judas med uppslagen bok i höger hand, stav i vänster hand. I glorian: ST: IW (?) DA (inskriften är skadad). – 16. S Filippus med bok i vänster

hand medan attributet i höger hand saknas. Inskrift i glorian: ST FILIPVS.

På altarskåpsdörrarnas baksidor finns väl bevarade målningar uppdelade i fyra fält (fig 78). Tre av dessa fält har scener ur S Egidius legend,⁵³ medan i det fjärde finns två helgonframställningar. Vänstra dörren, övre fältet: Helgonet iförd gråsvart munkdräkt och med ab-

Fig 79. S Egidius' martyrium. Målning på högra altarskåpsdörren. Foto 1981.

St Egidius' Martyrdom. Painting on the right wing of the triptych.

botstav i höger hand står vänd mot en äldre man i gråvit dräkt och svart mantel, stödd på en stav, framför en enkel hydda av vass och pinnar, i bakgrunden stenbe-strödd väg. – Undre fältet: Helgonet iförd samma klä-der som i föregående scen och med uppslagen bok i händerna står framför en kapellbyggnad (klostret S Gil-les) av tegel med stensockel och med omfattningar av huggen grå sten. Kapellet har över östra delen en tak-ryttare samt på östra och västra nocken förgyllda kors, det östra försett med liten vimpel. Bakom helgonet hans attribut, hinden. – Högra dörren, övre fältet: S Egidius martyrium (fig 79). Helgonet med pilar i bröstet och med en hind, som han smeker, vid sina fötter, till höger tre män: biskop i full skrud, i mitten konung (den västgotiske konungen Vamba) samt slutligen en jägare

med armborst i höger hand, med vänster hand pekar han på helgonet. – Undre fältet: Två helgonframställ-ningar (fig 81): till vänster S Olof med korskrönt riks-äpple i vänster hand och med högra handens spira angriper han en underliggare i form av en naken kropp som slutar i en ringlande smal svans. Huvud med mu-stascher och långt hår, ursprungligen krönt, kronan har fallit av och ligger till vänster om figuren (brodern Harald). – S Göran iförd rustning och med höjt svärd i höger hand samt med sköld i vänster hand anfaller en liten bevingad drake.

Även predellan har målningar: I mitten ett inskrifts-fält uppburet av två änglar iförda dalmatika och alba. På mittfältet finns följande inskrift: IN: DEM: IARE / NOCR (NACH): CRISTI / GEBORT:M: / CCCC:XXI (=i året

1521 efter Kristi födelse). Inskriften anger troligen altarskåpets tillkomstår. Längst ut på sidorna ses målade bröstbilder av två manliga figurer båda med radband i händerna, sannolikt skåpets donatorer. Ovanför den vänstra mannen står: *Jon Hesselbin* (Hesselby är en gård i socknen), över mannen till höger står: *Botel meorink* (en gård i socken heter Myrungs).

På listen under huvudframställningen i corpus står följande inskrift målad med svart: HAEC ARA REPARATA EST ANNO 1723 (=Detta altarskåp renoverades 1723). Enligt ett äldre foto var inskriften ursprungligen längre: CURA PASTORIS ANDREAS WIJKEGREEN⁵⁴ / PER AMLINGS MORTEN HEGVALS INGEN ODVALS.

Altarskåpet är signerat. På den vänstra dörrens baksida finns längst ned ett målat monogram med initialerna G K samt ett bomärke (fig 81 a). Denna signatur har ej kunnat återfinnas i den gängse litteraturen och förfrågningar i Tyskland och Danmark har ej gett resultat. – Mått: Total höjd 193, corpus bredd 180, dörrarnas bredd 90, predellans höjd 45, träfigurernas höjd, 110, resp 95, resp 40–45 cm.

Altarskåpets snidade figurer har stora överensstämmelser med bevarad träskulptur från ett samtida altarskåp ursprungligen i Fårö kyrka, nu i Gotlands Fornsal.⁵⁵ Det kan vara ett gotländskt arbete med importerade delar.

Altarskåpet har vid flera tillfällen varit föremål för förändringar och renoveringar. Den mest omfattande reparationen företogs redan 1723 enligt inskriften på listen under huvudframställningen i corpus. Det var säkerligen vid detta tillfälle som fälten både i corpus och på sidodörrarna omramades med snidade och målade kolonnetter (se fig 82). De två stora kolonnetterna från mittfältet, vilka båda bevarats, har målade blomslingar på skaften och rikt utformade kapitäl och baser. De mindre kolonnetterna i skåpdörrarna var enklare men i övrigt utformade som de större. Den medeltida målningen och förgyllningen synes också ha kompletterats vid detta tillfälle. Härvid tillkom en bärd i rött, vitt och blått, nedtill i samtliga fält. Några av helgonens attribut torde också ha kompletterats 1723, men det kan även ha skett senare.

Vid kyrkans omfattande inre restaurering 1906 då kalkmålningarna framtogs påpekades att altarskåpet borde renoveras. Detta genomfördes dock ej förrän 1910 av Wilhelm Pettersson. – År 1952 renoverades altarskåpet på nytt, denna gång av konservator Gösta Lindström, Stockholm. Vid detta tillfälle borttogs kolonnetterna som tillfogats 1723. – Redan 10 år senare, 1963, var det åter aktuellt med en konservering av altarskåpet, eftersom färgen börjat lossna, säkerligen

på grund av den nya uppvärmingsanordning som installerats 1952. Denna renovering, som främst omfattade fästande av de ursprungliga färgskikten samt rengöring och någon retuschering, utfördes först 1971 av konservator Erik Olsson och hans medhjälpare Arne Fransson, Marianne Korsman och Harald Norrby (rapport 7.10.1971 i ATA).

Altarskrank bestående av överliggare på svarvade gråmålade balustrar som löper parallellt med knäfallet i tribunbågen. Knäfall och överliggare är klädda med gulgrön sammet. Höjd 55 cm. Detta altarskrank tillkom säkerligen vid den omfattande inre restaureringen 1906. Lagning av äldre altarskrank omtalas i räkenskaperna 1751, 1767, 1772.

Bekännelsepall av furu målad i gulbrun ekådning med kontursågade stöd (fig 80). På framsidan ett rektangulärt fält omgivet av profilerade lister. Höjd 92, bredd 58 cm. Linde och Lojsta kyrkor köpte 1749 varsin »Skrifte-Stohl» (räk). Den nuvarande målningen tillkom omkr 1860.

Fig 80. Bekännelsepall av furu med målning från 1800-talets mitt. Foto 1979.

Confessional stool of pinewood with painting from the mid 19th century.

Fig 81. S Olof och S Göran, målning på altarskåpets högra dörr. Foto R Hejdström 1981.

St Olof and St George. Painting on the right wing of the triptych.

Fig 81 a. Målarens signatur på altarskåpets vänstra dörr. Foto 1981.

The signature of the painter on the left wing of the triptych.

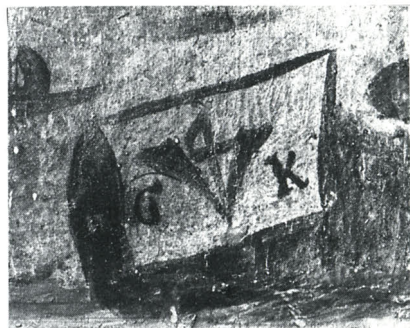

Fig 82. Sakristieskrank bakom altaret i absiden. Foto 1980.

Vestry screen behind the altar in the apse.

Sakristieskrank

Kyrkan saknar särskilt byggd sakristia (se ovan), varför man måst inrätta ett utrymme i koret för kyrkans textilier och andra föremål. Ett sådant rum har inretts bakom altarbordet genom att tre väggar har infogats mellan altarbordet och absidens östra vägg (fig 82). Skrankets västra vägg är lika hög som altarskåpet, medan de norra och södra väggarna är lägre, ca 210 cm höga. Det är uppfört av furubräder som har målats i gråvitt. Både norra och södra väggen har dörrar, den norra dock nu igensatt. Skranket har på norra och södra sidorna profilerade överliggare. Inredningen i form av skåp, bord och hyllor är väggfast. Det är ovisst när detta sakristieutrymme först tillkom. I sitt nuvarande skick härrör det troligen från restaureringen 1906. – Redan 1742 omtalas i kyrkans räkenskaper ett »Sacristie Skrank», som då hade nybyggt.

Träskulptur

Kristusbild av snidat, målat och förgyllt trä (lind), ursprungligen tillhörig ett triumfkrucifix (fig 83). Kroppen hänger lodrätt frontalt med höger axel något sänkt och med huvudet lutat och något vridet åt dess högra sida. Armarna är utsträckta i flack båge och benen är rakt nedhängande med fötterna placerade med brett mellanrum och utan spikhål. Ländklädet är uppdraget ovanför bältet vid båda höfter, hänger å ömse sidor av figuren i ett par djupa prismatiskt brutna omega-strukturer. Kristusbildens har ovanligt nog fotbeklädning, spetsiga mjukt välvda skor, som når till smalbenen. Skulpturens ryggsida är urholkad.

Den ursprungliga polykromin är ovanligt väl bevarad: mörkbrunt hår och skägg, ljus karnation med röda fläckar på kinderna, ländklädet blått med bred slät guldbård och lackrött foder, bältet i guld, skorna svarta med dekor i guld (fig 84).

Skador: Kronan saknas liksom underkakens och halsens främre del; detta parti har uppenbarligen varit utfört i ett separat fastlimmat stycke. Högra handens pek- och långfinger avbrutna, större delen av vänster hand bortbruten. – Mått: höjd 87,5 cm.

Denna märkligt väl bevarade Kristusbild har daterats till tiden omkr 1200.⁵⁶ Fotbeklädningen är en ovanlig företeelse, men förekommer på Gotland även på krucifixen från Anga och Stenkumla kyrkor (SvK Go Bd IV, s 570, resp Bd III, s 19).

Enligt Kungl brev av den 11/9 1885 föreskrevs att Kristusbildens skulle »till förvarande överlämnas» till Statens historiska museum (inv nr 8084:1). I kyrkan hänger i triumfbågen en målad kopia av gips på ett nytt träkors. Krucifixet tillverkades och målades av konservator Anton Hällström, Stockholm, 1930.

Mariabild

Madonnabild av snidad, krederad och målad ek (fig 85). Maria sitter på en tronbänk med huvudet lutat mot barnet, som hon bär på vänster arm. Hon har dok och en mantel över axlarna, svept kring armarna och draperad i mötande flikar över benen. Kristusbarnet har fotsid klädnad.

Polykromien är i stort sett bortfallen, men spår av färg finns på följande partier: rosa karnation, guld i Marias hår, vitt på doket, guld på hennes klädnad, blått på manteln samt guldbård med i rödbrunt tecknade mönster av kvadrater med fyrbladsblommor, rött foder, rött på Kristusbarnets klädnad, guld på tronbänkens framsida med blå käl.

Fig 83. Kristusbild till triumfkrucifix från omkr 1200. Märk fotbeklädningen. Foto ATA.

Christ figure for a rood from about 1200. Note the foot wear.

Fig 84. Detalj av fig 83. Foto ATA.

Detail of fig 83.

Fig 84 a. Detalj av fig 83. Foto ATA.

Detail of fig 83.

Skador: Marias högra hand saknas, den vänstra är defekt, Kristusbarnets huvud och armar saknas och bänkens gavlar är defekta. – Mått: höjd 122 cm.

Madonnabilden som förmodas vara ett gotländskt arbete, dateras till 1300-talets första fjärdedel. Den har sammanställts med »Bungemästarens» verk samt med sachsisk och westfalisk skulptur från samma tid.⁵⁷

Tillsammans med den nyss beskrivna Kristusbilden och Olofsbilden (nedan) överfördes madonnabilden 1885 till Statens historiska museum (inv nr 8084: 2).

S Olof

S Olof, av snidad samt ursprungligen krederad och målad ek (fig 87). Helgonet sitter frontalt med höger hand stödjande ett skaft (till attributet yxan?) på höger knä och med vänster hand höjd med två fingrar på mantelbandet, fötterna på hög sockel. Han är krönt; håret ligger på båda sidor i en jämnt veckad lockning, mustascher och skägg är markerade som förtjockning

av hakpartiet. Han är iförd mantel som följer axlarnas och överarmarnas kontur samt tunika med bred halsbesättning och brett bälte. – Sockeln är framåt tresidig. Ryggsidan är urholkad.

Polykromin är helt borta, endast spår efter kredering, som visar att skulpturen en gång varit målad.

Skador: Näsan är avslagen, attributets övre del, troligen en yxa, saknas. Yttre partiet av höger arm samt sidopartier till bänken och listverk på sockeln framtill är borta. – Mått: höjd 99 cm.

Skulpturen är troligen ett gotländskt arbete från 1200-talets senare del. Den har bl a sammanställts med en S Olofsbild från Nävelsjö i Småland.⁵⁸

Liksom ovan beskriven träskulptur tillfördes denna S Olofsbild Statens historiska museum genom Kungl brev av den 11/9 1885 (inv nr 8084: 3).

Fig 85. Maria med barnet, skulptur av ek från 1300-talets första hälft, nu i Statens historiska museum. Foto ATA.

Mary with Child, sculpture of oak from the first half of the 14th century. Now in the Museum of National Antiquities.

Fig 86. Detalj av fig 85. Foto ATA.

Detail of fig 85.

Fig 87. S Olof, skulptur av ek från 1200-talets senare del. Nu i Statens historiska museum. Foto ATA.

St Olof, sculpture of oak from the latter part of the 13th century. Now in the Museum of National Antiquities.

Krucifixpedestal

I Historiska museet förvaras också en offerstock, troligen ursprungligen en krucifixpedestal⁵⁹ till det romanska krucifixet (fig 88). Den är av ek med stomme av furu samt uppåt avslutad i en avsmalnande ekstolpe. Kring stommen är en ytterarkitektur fastpluggad, indelad i tre våningar, skilda åt och begränsade av profilerade lister kring alla fyra sidorna. Baksidan är ogenombruten. Ytterarkitekturen består av spetsbågiga öppningar vars omfattningar är profilerade med en till tre enkla stavar. Andra våningens framsida är nu helt öppen, men spår av låsbeslag antyder att här ursprungligen funnits en stängbar lucka till detta öppna rum. Tredje våningens framsida har en upptill skråfasad öppning som genom en sned, nedåtriktad ränna står i förbindelse med rummet i andra våningen. Svaga spår av kredering och färger visar att krucifixstocken ursprungligen varit målad. Troligen tillkommen på 1300-talet, möjligen i samband med den modernisering i gotisk stil som kyrkan genomgick under detta århund-

Fig 88. Offerstock, krucifixpedestal (?), troligen från 1300-talet. Foto ATA.

Poor-box, base for a rood (?), probably 14th century.

rades första hälft. Krucifixstocken förvaras nu i Statens historiska museum (inv nr 23002:49). Höjd 142 cm.

Före den omfattande renovering kyrkorummet genomgick år 1852, då bla väggmålningarna överkalkades, avtecknade socknens lärare Lars Niclasson målningar och inskrifter (se ovan). Bland dessa teckningar, som förvaras i Uppsala universitetsbibliotek, finns en bild av triumfbågens krön med översta delen av en »träpelare» samt följande anteckning: »I Skeppet öfver träpelaren (å hvilken Korset med Christus bilden var häftad).» Detta tyder på att krucifixpedestalen fortfarande fanns på sin ursprungliga plats vid denna tid.

Fig 89. Minnestavla av trä från 1710 med delar från ett medeltida retabel. Nu i Statens historiska museum. Foto ATA.

Wooden memorial tablet from 1710 with parts from a medieval retable. Now in the Museum of National Antiquities.

Minnestavla

Minnestavla (fig 89), sammansatt av masverk och figurskulptur från ett medeltida retabel samt figurer och ornament skurna i bark från 1710. Den sammanhållles av träskiva hopfogad av tre bräder. Mittpartiet utgörs av ett snidat gotiskt fyrpass i genombrutet arbete, som omramar en i bark skuren scen, Treenigheten: Gud Fader och Kristus tronande på ömse sidor om världsklotet med årtalet 1710. Där ovanför den Helige Andes duva. Mittfältet kröns av en rundel med Karl XII:s namnchiffer under krona. På ömse sidor om mittfältet två snidade figurer, båda medeltida. Till vänster stående manligt helgon (apostel) med bok i höger hand,

Fig 90a–b. Helgonbilder av ek, från ett medeltida retabel. Detalj av fig 89. Foto R Hintze 1981.

Saint figures of oak from a medieval retable. Detail of fig 89.

vänster hands attribut är borta (fig 90a). Till höger kvinnligt helgon? med uppslagen bok i höger hand, vänster hands attribut är borta (fig 90b). Nederst ett inskriftsfält med flankerande änglar. Inskrift: »Gudi til ära / hafver ANDERS / dückarüe mäd sin / K. hustru ELSA be/kostatat teta.» Målningen i mörkgrönt, svart, grått och gråblått tillkom säkerligen 1710.

De skickligt skurna medeltida figurerna samt masverket torde, som nämnts, ursprungligen ha hört till ett retabel, vilket kan ha tjänstgjort som kyrkans första altarprydnad. Med ledning av de snidade figurerna torde retabelt kunna dateras till 1300-talet.⁶⁰

Minnestavlan förvaras nu i SHM (inv nr 23003: 103). Mått: höjd 130 cm, bredd 83 cm. De medeltida figurernas höjd 46 cm, resp 40 cm.

Predikstol

Predikstol (fig 91) av målad furu, bestående av polygonal korg med ljudtak samt trappa och barriär. Korgens fyra fält har överliggare med äggstav och tandsnitt, därunder samt på sidorna lister med ornament i platt-

skärning. I fälten målade figurer, de fyra evangelisterna med sina sedvanliga attribut samt inskrifterna (från vänster): S. MATHEUS – S. JOHANNES – S. MARCUS – S. LUCAS. – Ljudtaket kröns av sågade ornament i form av pinakler och bågar samt under en starkt utskjutande list, äggstav, tandsnitt och ornament i plattskärning. På ljudtakets insida finns följande målade inskrift: »ANNO 1700 hafver PER: HÅCANSON. amlinges medd sin k. Hustrv LISPET JACOBSD' låtit målla thenna Himmel och Prädickstol:o.» I fältet på ljudtakets insida målning i rött och grönt. Här hängde en tid en försilvrad duva av trä, som enligt 1737 års inventarium skänkts till kyrkan av »Hans Otzarfw».

Predikstolstrappans barriär, som nu är placerad invid väggen, har en ovanligt utformad trädmålning i fältet (fig 92). Den har troligen utförts av den »Nils Målare», som enligt räkenskaperna målade bänkinredningen 1755 (se härom not 61).

Predikstolen ommålades vid 1800-talets mitt, troligen vid kyrkans reparation 1852, i en »snusbrun» färg liksom även bänkinredningen. Vid den invändiga restaureringen 1952 framtoogs de ursprungliga färgerna.

Fig 91. Predikstol från 1600-talets slut, målad år 1700. Foto 1980.

Pulpit from the end of the 17th century, painted in 1700.

Fig 92. Predikstolstrappans barriär med målning av »Nils Målare» 1755. Foto 1981.

The baluster of the pulpit staircase with a painting by "Nils Målare", 1755.

Timglas

Timglas med fyra glas och foder av furu, fästat på svartmålad ståndare av smidesjärn, användbart (se fig 91). Fodret är målat i rött med förgyllda kantlister, samt har följande inskrift målad i vitt: : W : O : S : P / 1754. Enligt inv skänktes timglaset av Olof Wilhelms-son, Petes. Fodrets höjd 18 cm, bredd 28 cm. Stånda-rens höjd 33 cm.

Bänkinredning

Bänkinredningen (fig 42, 43) utgörs av fyra slutna bänkkvarter, åtta bänkar på vardera sidan (i norr och söder) samt fyra bänkar i långhusets västra del och i ringkammaren. Vid mittkolonnen i långhuset har bän-karna kortats på både norra och södra sidan för att möjliggöra passage. Bänkkvarteren har profilerad över-liggare målad i mörkbrunt med röda lister. Dörrarna

Fig 93. Evangelisten Johannes, målning från år 1700. Detalj av predikstolen fig 91. Foto 1981.

John, the Evangelist, painting from 1700. Detail of pulpit in fig 91.

Fig 94. Bänkkvarter från 1700-talet i kyrkans västra del. Foto 1981.

Pew section from the 18th century in the west part of the church.

har rektangulära speglar med gulvit och grön marmorering. De bakre (västligaste) dörrarna och skärmarna har målade yviga akantusslingor i grönt och rött på gulvit botten (fig 94). Bänkkvarteren har nedtill en sockel målad i mörkbrunt med röd list. Bänkarnas grundfärg är i övrigt mörkbrunt, på insidan grått. I bänkarna finns psalmbokshylla samt snedställd fotbräda. Bänkkvarterens höjd 103 cm, sitthöjd 55 cm.

De flesta bänkarna synes härröra från 1700-talet. 1740 får Olof Koparve och Olof Petes betalt för 10 nya bänkar »uti rummet under tornet». Enligt samma räkenskaper fick »Nils Målare» betalt för 15 bänkars målning 1755.⁶¹ Samtidigt meddelas att »Sockne folket beslöt målningen» av 20 bänkar. Dessa synes då vara nytillverkade. Blå får »Amlingz Karlarne» betalt för tre bänkar som de gjort »å nyo» samma år.

Kyrkan hade en tid ett bänkkvarter även i mitten

framför kolonnen i långhuset. Detta framgår av ett kyrkorådsprotokoll från 1861 då man föreslog: »Att medlersta Bänkraden i Kyrkan borttages och de öfriga bänkarna förlängas hvarefter ny bänk fördelning kommer att verkställas.»

Den äldsta bevarade bänklängden är upprättad 1690: »Anno 1690 d. 5 December . . . Gudh til ähra och oss sielffa til beröm, så . . . att de som får sina egna stoolar skal vara för pliktiged att bekosta en ny Stool på gålfwet, sedan kommer den första stool til Prästens pigor, så kommer

1. Ragsarfwe Qwinne Stool, allena
2. Hegwallss Qwinne Stool, allena
3. Duckarfwe Qwinne Stool, allena
4. Hesselby Qwinne Stool, allena
5. Myrungs Qwinne Stool, allena
6. Odwalls och Salands Qwinne Stooler

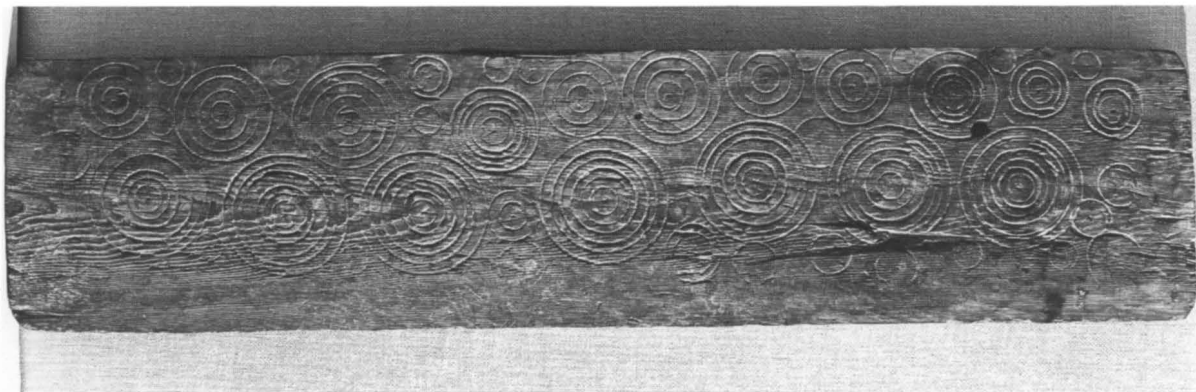

Fig 95. Planka av furu med skurna cirkelornament, möjligen från medeltida bänk. Nu i Gotlands Fornsal. Foto 1981.

Pinewood plank with carved ornamental circles, possibly from a medieval pew. Now in the Gotland Museum of Antiquities.

7. Petes och Kouparfwe Qwinne Stooler

8. Amlings gårdz Stool, allena

9. Smidts och Kiälder Stool

Den sista Otzarfwe och Klocker kones Stool.»

Bänklängden har undertecknats av Linde husbönder med bomärken, endast Joen Hesselby även med namn.

En »Chor-Bänck» nämns i räkenskaperna 1757 då man köpte gångjärn till dess dörr. Det är ovisst när denna tillkommit, men den kan vara medeltida. Den borttogs troligen redan vid den omfattande inre restaureringen 1906.

I Gotlands Fornsal förvaras en planka prydd med inskurna cirklar (fig 95). Den anträffades löst liggande i kyrkans torn. Kan möjligen ha hört till en medeltida bänk. Längd 190, bredd 45, tjocklek 4,5 cm. Inv nr C 1870.

Orgel

Orgeln är placerad på golvet i ringkammaren. Den har mekanisk traktur och pneumatisk registratur med fem stämmor, en manual och bihangspedal.⁶² Den inköptes 1901 från Åkerman och Lunds orgelfabrik i Stockholm. Orgelhuset, som är samtidigt med innerverket, är av furu utfört i nygotik (fig 96). Fasaden är stum. Hela orgelhuset är målat i grågrönt med mörkgrå marmorering i speglarna. Orgelhuset utfördes efter ritningar av byggmästare Nils Pettersson, Visby.

En föregångare till denna orgel var det »orgelmelo-

Fig 96. Orgel byggd 1901 av Åkerman och Lund, Stockholm. Foto 1981.

Organ built in 1901 by Åkerman and Lund, Stockholm.

Fig 97. Nummertavla skänkt av J Odin 1854. Foto 1981.

Hymnboard donated by J Odin in 1854.

dium», som enligt visitationsprotokoll 1857 tillfördes kyrkan. »Till Linde kyrka har under året Husbonden Pehr Hederstedt Hesselby skänkt ett vackert och dyrbart Orgelmelodium, som trakteras af pastoratets Skollärare Niclasson, såsom orgelnist.» Samma orgel omtalas i en skrivelse från Nils Pettersson (21/2 1901) såsom »ett gammalt odugligt orgelverk med bälgar och tillhörande trampor, af orimligt stora och otympliga dimensioner».

År 1832 anskaffades ett psalmodikon till kyrkan (räk). Troligen var detta kyrkans första instrument. Psalmsången leddes tidigare av församlingens klockare, som tjänstgjorde som försångare.

Läktare

Kyrkan har en tid haft en läktare i kyrkorummets västra del. I en skrivelse från byggmästare Nils Pettersson 1901 (jfr ovan) omtalas den på följande sätt: »I kyrkan finnes en läktare, som sträcker sig från mitten af skeppets västra hvalfafdelning till tornets västra vägg.» Märkligt nog finns det inte en enda avbildning av denna stora läktare, som måste ha påverkat kyrkorummets utseende radikalt. Det är också ovisst när den tillkommit. Kyrkans arkivalier har inga uppgifter om läktarbygge, som ju var ett ganska omfattande företag. Detta

kan innebära att läktaren tillkommit före 1701 då kyrkans räkenskaper började föras.

Nummertavla

Nummertavla av furu (fig 97) med listomgivet, rektangulärt svartmålat fält samt över- och understycke med genombrutna rikt snidade ornament, förgyllda. I övrigt är ramen målad i mörkgrön marmorering. Målad inskrift: »År 1854 / J Odin.» Mått: höjd 123 cm, bredd 92 cm. Nummertavlan är vridbart fäst vid främsta bänken på norra sidan. Till nummertavlan hör siffror av mässingsplåt, som enligt kyrkans inventarium inköptes 1952. Någon äldre nummertavla har ej bevarats.

Dopredskap

I kyrkan finns delar till två tidigmedeltida dopfuntar samt en cuppa som troligen tillkommit under senmedeltiden. I Gotlands Fornsal förvaras en skadad cuppa, som säkerligen hört samman med den funtfot som finns kvar i kyrkan.

– 1. Dopfunt av sandsten tillskriven stenmästaren »Semi-Byzantios»,⁶³ verksam under 1100-talets senare hälft. Cuppan, nu i GF, är svårt skadad bla är övre delen delvis borta (fig 98). Den är cylindrisk med skrånande slät botten, invändigt skålformad och försedd med uttömningskanal. På utsidan en serie reliefer inom åtta bågält åtskilda genom kolonetter med olikformade kapitäl och baser. – Scenerna förtecknas motsols – 1. Bebådelsen (fig 98 a). – 2. Marias och Elisabets möte (övre delen av denna scen är avslagen). – 3–4. Kristi födelse (fig 98 b). Framställningen är uppdelad på två scener: – a. Maria i barnsäng, vars främre del utformats som ett lejon. Maria vilar alltså på lejonet. – b. Kristusbarnet ligger lindat i en krubba försedd med fem rundbågiga arkader, därovanför ses oxen och åsnan samt stjärnan (fig 98 d). Till vänster sitter Josef på en bänk.⁶⁴ – 5–7. Konungarnas tillbedjan (fig 98 c). Denna framställning är uppdelad på tre omramade scener: – a. Tronande Maria med barnet i sitt knä. Kristusbarnet pekar mot konungarna. Marias huvud är delvis skadat genom att övre delen av cuppan här är avslagen. – b. Två konungar vandrar fram mot Maria och barnet med gåvor i de framsträckta händerna, som täcks av djupt nedhängande dukar. – c. En vandrande konung som de övriga samt bakom denne en häst med stigbygel och betsel bunden vid ett träd. – 8. Konungarnas dröm. De tre konungarna ligger i en säng, som markerats genom sex arkadbågar. Övre delen av scenen är bortslagen, men har i likhet med samma scen på Alskogsfunten (SvK Go V, s 220) säkerligen visat en ängel nedstörtande ur en molnbank förmedlande budskapet.

Fig 98. Dopfuntscuppa av sandsten tillskriven »Semi-Byzantios», 1100-talets senare hälft. Nu i Gotlands Fornsal. Foto ATA.

Baptismal font bowl of sandstone attributed to "Semi-Byzantios", latter half of the 12th century. Now in the Gotland Museum of Antiquities.

På dopfuntens fot, som är kvar i kyrkan, finns fyra starkt framspringande huvuden (fig 99): Kvinnohuvud, vädur samt två lejonhuvuden det ena med en mänsklig figur vars ben sticker fram ur gapet. Funtfoten är lik som den nuvarande cuppan målade i flera färger, ljusrött, blått, gulbrunt och rödbrunt. På cuppan finns följande delvis utplånade inskrift: »Kyrkio . . . bekostadt thenne målning 1755.»

Den nuvarande sekundärt tillfogade cuppan är av kalksten, cylindrisk och saknar huggen ornering (fig 99). Den torde ha tillkommit under senmedeltiden, då den romanska cuppan förolyckats genom frostsprängning eller sönderslagning.

Den romanska funten, vars delvis förstörda cuppa nu förvaras i Gotlands Fornsal, har som nämnts tillskrivits »Semi-Byzantios» verksam under 1100-talets senare hälft. Till samme mästare förs funtarna i Alskog, Hamra, Tofta samt Jumkil i Uppland. Mått: cuppan nuvarande högsta höjd 33 cm, diameter 63 cm. Fot och skaft höjd 40 cm. Den kvadratiske plinten av sandsten 45×45 cm. Den nuvarande cuppan höjd 33, diameter 58 cm.

I kyrkan förvaras också en medeltida dopfuntscuppa av ljusgrå sandsten, vars övre del (nästan hela skålen) är bortslagen (fig 100). Cuppan har på skålen haft sex scener i relief skilda från varandra genom kolonner vars delvis rikt utformade baser har bevarats. Eftersom skålens övre del är helt borta är tolkningen av scenerna till synes omöjlig att göra, men man kan förmoda att de haft samband med Kristi födelse, vilket ju var ett vanligt motiv på de romanska dopfuntarna. Blå är en rytterframställning urskiljbar, de bakre hästhovarna samt delar av en fot i stigbygel har bevarats.⁶⁵ Möjligen skulle denna relief ha hört samman med Konungarnas tillbedjan.

Relieferna på dopfuntscuppans undersida är betydligt bättre bevarade, men det betyder inte att de scener som här framställs, mest djurfigurer, är lättare att tolka. De ganska höga relieferna är följande: – 1. Knutornament (fig 100 c). – 2. Två drakar hugger med sina käftar mot en tjock vulst (fig 100 a). Deras långa svansar är hopfogade i en konstrik flätning. – 3. Stående kvinna som dias av en drake. Hon har blottat bröst och

Fig 98 a. Bebådelsen, detalj av dopfuntscuppan fig 98. Foto 1976.

The Annunciation, detail of font bowl in fig 98.

Fig 98 b. Kristi födelse, detalj av dopfuntscuppan fig 98. Foto 1976.

The Birth of Christ, detail of font bowl in fig 98.

Fig 98c. Konungarnas tillbedjan och del av födelsescenen, detalj av dopfuntscuppan fig 98. Foto ATA.

The Adoration of the Magi and part of the Birth scene, detail of font bowl in fig 98.

Fig 98d. Konungarnas tillbedjan, detalj av dopfuntscuppan i fig 98. Foto 1976.

The Adoration of the Magi, detail of font bowl in fig. 98.

Fig 99. Dopfuntsfot av sandsten tillskriven »Semi-Byzantios», 1100-talets senare del samt cuppa av kalksten, troligen från 1200-talet. Målningen utförd på 1700-talet. Foto 1980.

Sandstone base of baptismal font attributed to "Semi-Byzantios", latter part of the 12th century, and limestone font bowl, probably 13th century. The painting executed in the 18th century.

med vänster hand omsluter hon en av draktassarna. Scenen framställer Luxuria (?), okyskhetens personifikation⁶⁶ (fig 100 b). – 4. Örn, som med utfällda vingar och vitt utspärrade ben biter om den vulst som skiljer cuppans undersida från skålen. – 5. Stående man som med vänster hand griper om vulsten och i höger hand håller en spira som upptill har en trebladig avslutning. Mannens vänstra ben, som är höjt, omsluts av en draksvans (fig 100). – 6. Fabeldjur med markerade klor, vingar och flätad svans. – Mått: nuvarande höjd ca 40 cm, diameter ca 80 cm. Denna rest av en stor dopfontscuppa från tiden omkr 1200 har tillskrivits stensemästaren Hegvald, som fått sitt namn av en inskrift på dopfunten i Etelhem.⁶⁷ Hans mest kända dopfuntar finns i Vänge, Stånga och När.

Det är ovisst om denna dopfontsskål ursprungligen tillhört Linde kyrka. Enligt uppgifter i kyrkans inventariebok skall den ha deponerats till kyrkan »på villkor

att den ej får föras därifrån». Den placerades i kyrkan på 1920-talet då den kom från Amlings gård där den stått bredvid en brunn »för hästarna att dricka ur». Man har förmodat att den hört samman med en dopfontsfot av mästaren »Hegvald» i moderkyrkan Fardhem.⁶⁸ För några år sedan utfördes ett rekonstruktionsförsök varvid det visade sig att de båda funderarna vad måtten beträffar mycket väl kan ha hört ihop.

Dopskål av invändigt förtent koppar med smalt brätte (fig 102). På brättet följande ristade inskrift: ANO 1738 OIS : APD HB. Diameter 29.5 cm, djup 10 cm.

I 1594 års inventarium upptas »Ett becken til funten». Senare har tillskrivits: »Ett tenfaat föräret til funten af H: Greelss.» I 1737 års inventarium står: »Ett Tennfath i funten bör vara diupare» samt senare tillskrivet: »Ett nyt kopparfat i funten det kyrkiowerden Olof Hesselby föräret.» Detta bör vara identiskt med den nuvarande ovan beskrivna dopskålen, vilket också de på brättet ristade initialerna bekräftar.

Fig 99 a. Vädurshuvud, detalj av fig 99. Foto 1980.

Ram's head, detail of fig. 99.

Fig 99 b. Lejonhuvud med människa i gapet, detalj av fig 99. Foto 1980.

Lion's head with a man in his mouth, detail of fig. 99.

Fig 100. Del av huggen figurfris på undre delen av fragmentarisk dopfuntscuppa av sandsten tillskriven stensmästaren »Hegvaldr», från omkr 1200. Foto 1980.

Part of carved figural frieze on the lower part of a fragmentary font bowl of sandstone attributed to the stone master "Hegvaldr", about 1200.

Fig 100 a. Fabeldjur från cuppan av mästare »Hegvaldr». Foto 1980.

Fabled beasts from the font bowl by master "Hegvaldr".

Fig 100 b. Kvinna som dias av drake, Luxuria (?) samt örn. Del av cuppan tillskriven mästare »Hegvaldr». Foto 1980.

Woman sucked by a dragon, Luxuria (?) and eagle. Part of the font bowl attributed to master "Hegvaldr".

Fig 100 c. Fabeldjur från cuppan av mästare »Hegvaldr». Foto 1980.

Fabled beast from the font bowl by master "Hegvaldr".

a

b

c

Fig 101. Kalk och paten av delvis förgyllt silver, 1300-talet. Foto 1981.

Chalice and paten, partly silver-gilt, 14th century.

Fig 102. Dopskål av förtent koppar, enligt ristad inskrift skänkt 1738. Foto 1980.

Baptismal bowl of tinned copper, according to an inscription donated in 1738.

Nattvardskärl

Kalk av förgyllt silver, medeltida (fig 101). Kalken består av en sfärisk skål, skaft i två cylindriska led på ömse sidor om platt nod med sex runda utsprång samt rund fot med graverat likarmat kors. Fotens sarg har smal käl i undre hälften, i övre hälften pärlfris. På ovansidan graverat likarmat kors vars fält mellan armarna är nätsgrafferat. Ovanför detta fäst med en nit, ett likarmat kors med runda ändplattor och kvadratisk mittplatta med graverade och niellerade bokstäver: AGLA samt på korsets ändplattor –I –V –G –A. AGLA är troligen sammansatt av begynnelsebokstäverna i tackbönen Ateh gebor (gebir) Le-Olahm Adonai, dvs »Allsmäktig är du i evighet, O Herre!»^{68a}

Skaftets nod har sex runda utsprång med blomorne-rade medaljonger samt dekor av plastiska vinblad. Skålen är sfärisk med rakt avskuren kant och invändigt markerad mittpunkt.

Kalkens sammansättning omgjordes 1924 då skålens genom skaftet löpande rör fästes med en tvärgående nit genom en till skaftet fogad ringformig led nedtill, med årtalet 1924. All emalj på kalkens nod är nu bortfallen. Mått: höjd 13 cm, fotens diameter 9,6 cm, skålens diameter 9,3 cm. Kalken har daterats till 1300-talet.⁶⁹

Paten av förgyllt silver (fig 101). Hör samman med ovan beskrivna kalk. På brättet graverat likarmat kors av samma typ som på kalkens fot. I skålens mitt graverad medaljong med likarmat kors på nätsgrafferad

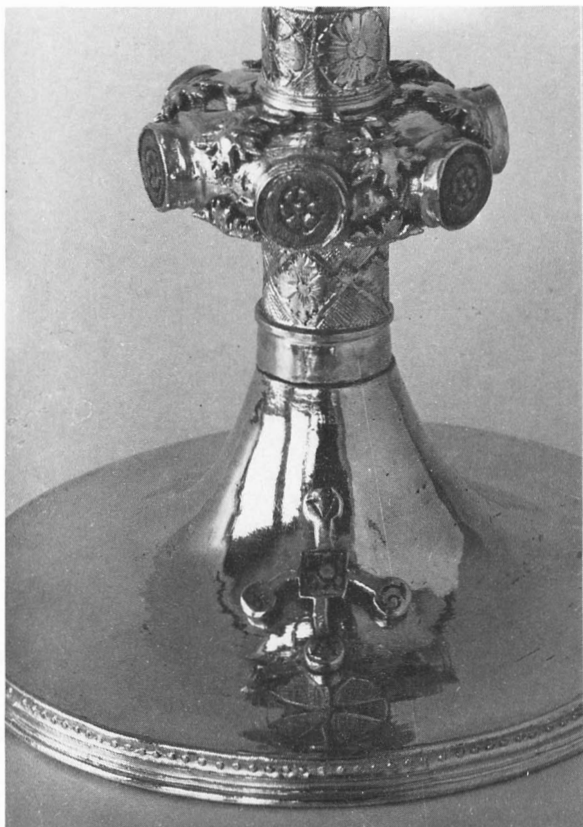

Fig 103. Detaljer av kalken i fig 102. Foto ATA.

Details of chalice in fig 102.

grund inom punktornerat band, korsarmarna med parvis mot varandra vända akantusblad i profil. Diameter 12,5 cm. 1300-talet.

Dessa medeltida nattvardskärl förvaras i ett etui av läder, särskilt tillverkat för ändamålet, anskaffat 1948.

Kalk av delvis förgyllt silver (fig 104) med bägarformad cuppa och sexpassformad fot med fastnitat krucifix. Enligt stämplat tillverkad av Berndt Falkengren i Visby 1755. Under foten ristad inskrift: »Kalk och paten W 44 $\frac{1}{2}$ lod -/ 1755.» Höjd 21,5 cm, cuppens diameter 11 cm, fotens diameter 13,5 cm.

Paten av delvis förgyllt silver (fig 104) med tre graveerade ringkors på brättet och ett större i mitten. Utan stämplat men uppenbarligen tillkommen samtidigt med kalken. Diameter 14,7 cm.

Oblatask av silver, rund med korskrönt lock (fig 105). Graverad inskrift under botten: »Gåva till Linde kyrka / av Odinska Fonden 1965.» Enligt stämplat tillverkad av T Eldh. Diameter 10 cm, höjd 14 cm.

Oblatask av pläter, rund. Utan stämplat och inskrift. Höjd 8,5 cm, diameter 14,5 cm.

Vinkanna av silver med profilerad fot och korskrönt lock med pärlfris kring kanten. Graverad inskrift under foten: »Gåva / till Linde kyrka / av / Odinska Fonden 1964.» Enligt stämplat tillverkad av T Eldh. Total höjd 30 cm, diameter 11 cm (foten), resp 6,5 cm (locket).

Vinkanna av glas (fig 106) med ingraverade symboler, kors, ankare samt kalk med strålar, på andra sidan Gudsnamnet med hebreiska bokstäver inom strålomgivnen triangel. Propp med korskrönt rund kula. Höjd 42 cm. Troligen en av de två vinkaraffer som skänktes till kyrkan av O Pettersson, Odvalls 1870.

Försvunna nattvardskärl

I kyrkans arkivalier nämns under tidernas gång åtskilliga nattvardskärl, som nu är förkomna. I det äldsta inventariet från 1594 upptas »En tin kalck och disk» och år 1751 inköptes enligt räkenskaperna »en liten Kalk och disk af Theen til siukes berättning». År 1759 såldes »en gamal Thenn flaska och et Thenn fath som wägede tilsammans $\frac{3}{4}$ lod. Dito köpt ny flaska til comunionsbehof i stället.» Denna vinkanna av tenn till-

Fig 104. Kalk och paten av förgyllt silver, tillverkade i Visby 1755. Foto 1979.

Chalice and paten, silvergilt, made at Visby in 1755.

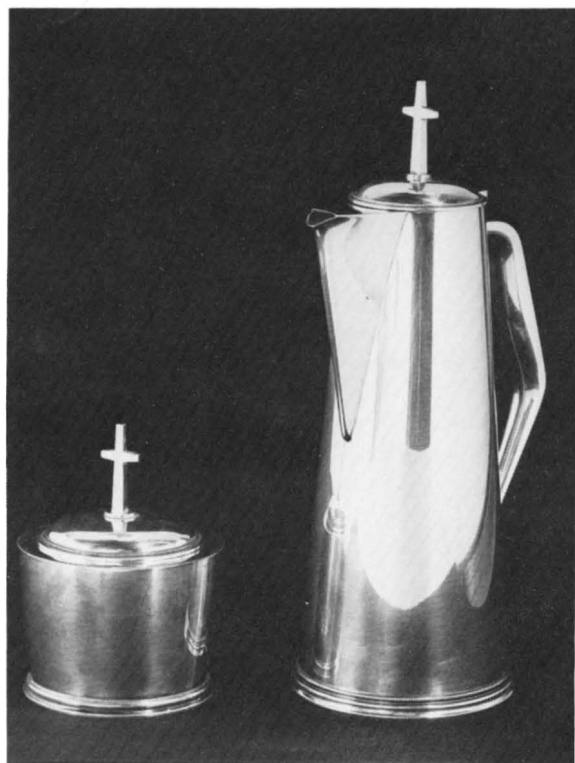

Fig 105. Oblatask och vinkanna av silver, tillverkade av T Eldh, Klintehamn 1964–65. Foto 1979.

Bread box and silver flagon, made by T Eldh, Klintehamn, in 1964–65.

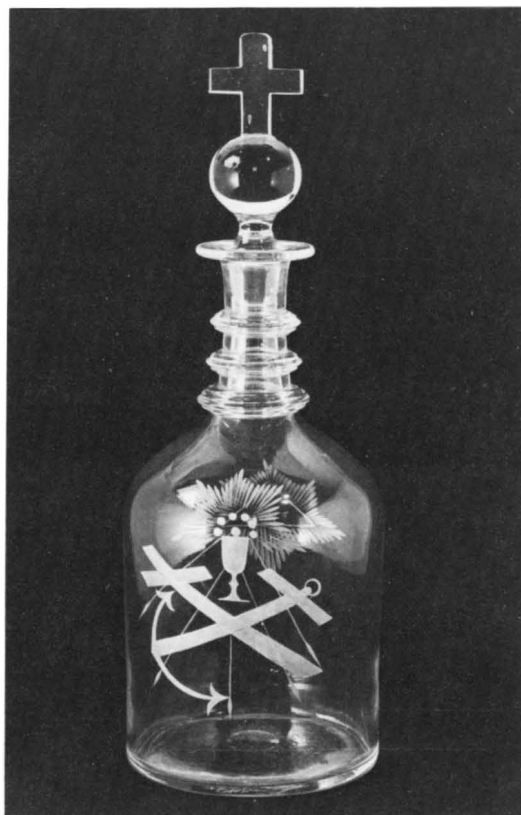

Fig 106. Vinkaraff av glas, anskaffad 1870. Foto 1979.

Wine decanter of glass, acquired in 1870.

verkades av Melckior Leffler i Visby enligt ett bevarat kvitto varav framgår att han fått betalt för en »Kiörkiö-flaska» av »Jionnas Duckarve i Linde». 1779 köptes en kagge »til communionvin» för 20 öre. Att man 1755 anskaffade en större kalk berodde på att man vid en visitation 1748 hade anmärkt på »at kalkarne uti Fardhem och Linde äro alt för små, så at allenast 3 a 4 personer med them kunna communiceras, innan nytt islås skal». Den medeltida kalkens cuppa var så liten därför att den endast skulle räcka för vin åt prästen.

Ljusredskap

Kyrkan har fem ljuskronor av vilka en hänger i koret, tre i långhuset och en i ringkammaren. Äldst är de båda exakt likartat utformade ljuskronor, som nu hänger i långhusets västra del: – 1–2. Av mässing med två kransar om vardera sju ljusarmar samt prydnadsarmar i två kransar om vardera sex armar. Graverad inskrift på kulan (den södra): SKÄNKT AV KYRKO V. P. JACOBSSON, SMISS 1873. (Den norra): SKÄNKT AF ENKAN ANNA PETES 1873. Höjd ca 105 cm. – 3. I koret, av mässing med två kransar om vardera åtta ljusarmar samt prydnadsarmar. Graverad inskrift på kulan: GÅVA 11/9 1937 TILL LINDE KYRKA AV LINDE KYRKLIGA SYFÖRENING. Höjd ca 85 cm. – 4. Ljuskrona av svartmålad och bronserad järnplåt för 16 ljus i två kransar. Hänger strax öster om kolonnen i långhuset. Enligt inventarium skänkt av Linde sångsällskap under ledning av A Fredin 1902. Höjd ca 105 cm. – 5. Ljuskrona av svartmålad och bronserad järnplåt för sexton ljus i en krans. Hänger i ringkammaren. Enligt räkenskaperna inköpt av I Fogelgren 1901. Diameter 105 cm. Samtliga ljuskronor renoverades och elektrifierades hösten 1980.

Ljusstakar: – 1. Ett par av mässing för två ljus vardera (fig 107). Sammansatt av delar från helt olika tider. Nederst en stake av 1600-talstyp på tre fötter formade som tassar samt där ovanpå en kandelaber för två ljus från 1800-talets början. Höjd 45 cm. – 2. Ett par av mässingsplåt med vridet skaft och stor rund fot med punsade och graverade ornament. Höjd 24 cm. Gåva till kyrkan 1936 av okänd givare. – 3. Ett par av tenn med kulformat skaft. Enligt graverad inskrift gåva 1957 av Anton och Alva Nilsson, Petes. Höjd 13 cm. – 4. Ett par av svartmålad järnplåt. Gåva av Linde kyrkliga syförening 1957. Står på ömse sidor om altarbordet i bårhuset. Höjd 108 cm.

Textilier

Antependium av grått mönstrat linne. Gåva av fru Hedvig Sandquist, Myrungs, som vävt antependiet. Mått: längd 177 cm, bredd 95 cm. Altarbrun (se fig 75)

Fig 107. Kandelaber av mässing, sammansatt av fot från 1600-talet och övre del från 1800-talets början. Foto 1979.

Brass candelabra, foot from the 17th and upper part from the early 19th century.

Fig 108. Predikstolskläde av mönstrad sidendamast, anskaffat 1954. Foto 1979.

Pulpit pall of patterned silk damask, acquired in 1954.

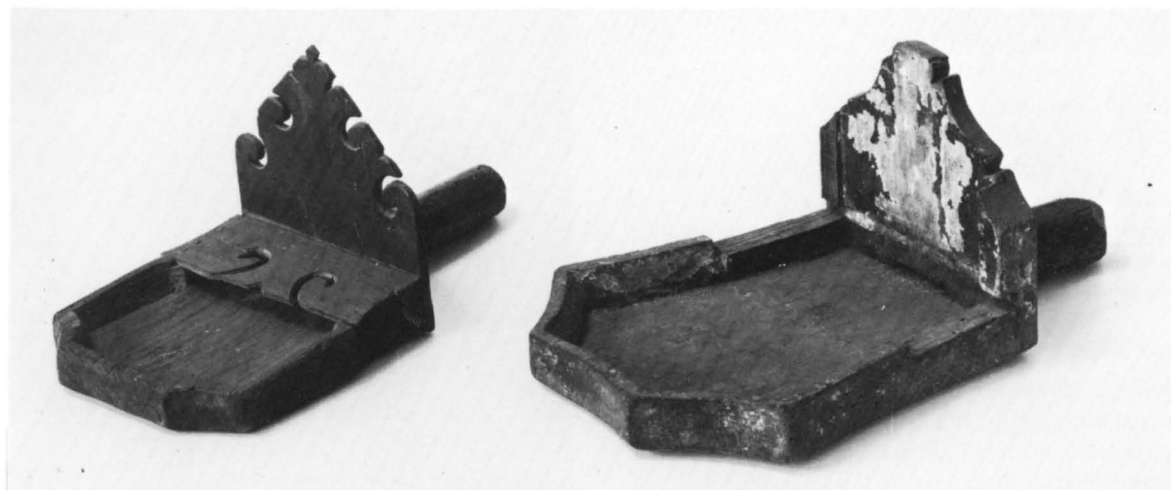

Fig 109. Kollektavlor av trä, den vänstra från 1600-talet, den högra medeltida. Foto ATA.

Wooden collection trays, the left one from the 17th century, the right one medieval.

av mönstervävt linne i flera färger samt med band och guldbroderier och med följande symboler och inskrifter: – 1. S:T KNUT, attribut spjut. – 2. S:T AEGIDIUS, attribut pil. – 3. S:T OLOF, attribut yxa. – 4. S:T ERIK, attribut svärd. På mitten ett likarmat kors. Brunet är signerat: KOMP G. S. (=Gunilla Stuart) LICIVM 1953. Det skänktes till kyrkan 1954 av Linde kyrkliga syförening. Mått: längd 193 cm, bredd 25 cm.

Mässhakarna är gemensamma för Fardhem – Linde – Lojsta församlingar och kommer att beskrivas under Fardhem. Här skall endast nämnas att en av dem, av violett sidendamast med stola, skänktes av Lindes kyrkliga syförening 1958. Liksom de övriga mässhakarna förvaras den i Fardhems kyrka.

Predikstolskläden, – 1. Av röd sammet med broderi i guldtråd, längs nederkanten dekor och guldfrens, anskaffat 1931. – 2. Av guldfärgad sidendamast med likarmat kors på mitten. Inköpt 1954.

Kalkkläde av ljusbrun blommönstrad sidenbrokad, kantat med guldband samt med likarmat kors på mitten. Signerat: C o E. Visby (=Cedergren och Eriksson, Visby). Mått: 56×56 cm. Inköptes 1958.

I koret ligger en stor matta med geometriskt mönster i många färger. Den är signerad G H M L (=Gotlands Hemslojd, Mia Langeström). Enligt kyrkans inventarium skänktes den av Linde kyrkliga syförening och Odinska Fonden 1970. Mått: 357×227.

Försvunna textilier

I kyrkans inventarier från olika tider förtecknas ett stort antal textilier som förkommit, bortsålt eller av-

Fig 110. Kollektbåv av röd sammet med guldgaloner, anskaffad 1794. Foto 1979.

Collection bag of red velvet with gold lace, acquired in 1794.

skrivits på grund av förslitning. Det äldsta inventariet, från 1594 upptar följande textilier: »Tho Messe hagler, Ett Röcklin,⁷¹ en Chor Kappe, Ett Handlgen, Siu hyender (nu fortsletne).» – Sist står: »Tho Messe hagler war gamble, och blef under foret den ny alter Kläde, som blef gjort 1595.»

Nästa utförligare inventarium är från 1737. Det upptar följande textilier: »En ny Mässe haka af Röt pleyes, En ga^mal d^o af lärftt (odugelig, bortsåld), En ny Mässe Skiorta, En gaml d^o oplagat (försålt 1743), En altar Kläde af Röt Walman, En gammal altar duk (bortsålt 1738), En ny altarduk och Servitte alt af dräls lärftt kiöpt til 1737.»

1857 ägde kyrkan följande textilier: »En Messhaka af rödt Manchester, obrukbar, En mess-skjorta, gammal och söndrig. En prestkappa. Ett rödt altarkläde med Duk af drell, gammal och söndrig. Ett nytt altarkläde. Ett Bårtecke.»

Kollektredskap

Kollekttavlor (fig 109): – 1. Av krederad och målad ek med sexsidig skopa, sekundärt profilsågad triangulär gavel samt mångkantigt, spetsigt avslutat skaft. Spår av grön färg. Troligen medeltida. Mått: längd 31 cm, gavelstyckets höjd 13,5 cm. Nu i SHM (inv nr 23002: 66). – 2–3. Ett par av målat lövträ med sexsidig skopa och tunn kontursågad täckplatta och gavel. Den ena med årtalet 1612 skrivet med blyerts i botten. Spår av röd färg, resp målad i mörkbrunt. Mått: längd 25, bredd 13, gavelns höjd 13. En av dessa identiskt lika kollekttavlor förvaras i SHM (inv nr 23002: 67).

Håvar: Ett par med holk av läder klädd med röd plysch samt med breda guldgaloner och tofs (fig 110). Svarvat svartmålat skaft av furu med ring, holk och klocka av mässing. Mått: total längd 136 cm, ringens diameter 13 cm, pungens djup 18 cm. – Troligen de håvar som enligt räkenskaperna anskaffades 1794, tillverkade av Lars And: Närström i Visby.

Runsten

Runsten (G 80), nu i Gotlands Fornsal (Dep C 195), låg tidigare på kyrkogården, innanför västra »Kyrkogårds-luckan» enligt P A Säves reseberättelse 1864. Den är av grå kalksten, uppåt avsmalnande och har på mitten ett likarmat kors med ringar (fig 111). Runinskriften som ristats kring kanterna inom band slutande i två drakhuvuden, lyder i tolkning:⁷² »Stenen lät Botulv (run) stavarnas märke ... Han har efter huvald utfört (?) ... (Gud hjälpe) hans själ.» Stenen har ursprungligen varit rest. Enligt Gotlands Runinskrifter vittnar runornas form om att stenen tillkommit under

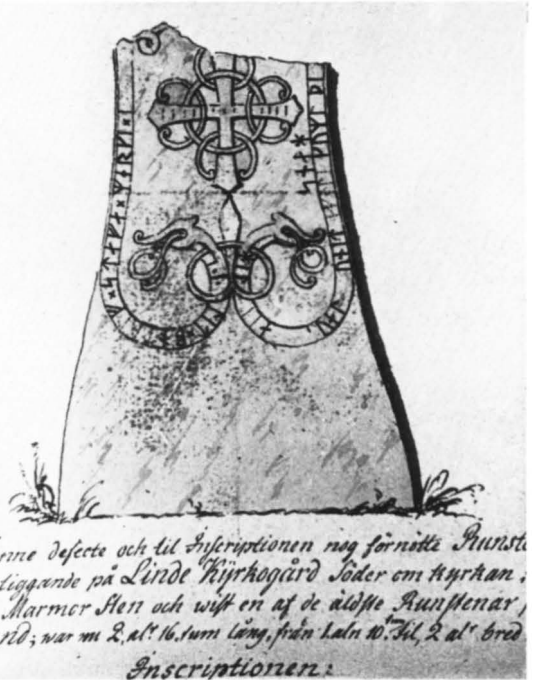

Fig 111. Runsten, ursprungligen rest på kyrkogården, nu i Gotlands Fornsal. Efter teckning av C G Hilfeling 1799. K B.

Runestone, originally raised in the churchyard, now in the Gotland Museum of Antiquities. After a drawing by C G Hilfeling, 1799.

Fig 112. Stol av furu, skänkt till kyrkan 1738. Foto 1980.

Chair of pinewood, donated to the church in 1738.

Fig 113. Brudkrona av förgyllt silver, tillverkad av K Andersson, Stockholm 1935. Foto 1981.

Bridal crown, silver-gilt, made by K Andersson, Stockholm, 1935.

vikingatiden, detta trots att den har så tydliga kristna inslag både i text och bild. Mått: höjd 167 cm, bredd över ristningens nedersta del 110 cm, över korsmitten 77 cm.

Runstenen uppmärksammades redan av C G Hilfe-ling 1799. Han skriver: »På Kyrkogården afritades en Runsten, hvars öfra del var afslagen och förkommen samt mycket skadad.» Den låg vid denna tid söder om kyrkan. Den påträffades och omhändertogs av O V Wennersten 1901, då den låg »utanför torndörren ... Den synes en gång ha varit rest, och då den, der den nu ligger, nu löper fara att helt utslitas, vidtalade jag på eget bevåg kyrkoherde Havrén att låta resa densamma. Möjligen vore det bättre, om den kunde få en fristad under tak någonstädes.»⁷³ År 1911 överfördes den till Gotlands Fornsal.

Gravstenar

Strax utanför långhusets sydportal ligger en gravsten av rödaktig kalksten med nu nästan utplånad inskrift: HER LIGER BEGRAFVEN ERLIG ... / FORSTANDIG MAND ... / HESBY SOM DÖDE DEN 29 ... / TOBBER ANNO 1652 ... / HVSTRV ... / ANNE ... / APRIL ... 1665 GUD GIFVE / ALE ... – Mått: längd 212, bredd 148 cm.

Mot kyrkogårdens östra mur (på insidan) står lutade 15 gravstenar av olika utformning, men alla av sandsten. Ornering och text är bortvittrad. De flesta synes

Fig 114. Handtag och hållare av trä till vigvattenskvast (?). Jfr fig 114a. Nu i Statens historiska museum. Foto G Jansson 1981.

Wooden handle and holder for aspergillum (?). Cf fig 114a. Now in the Museum of National Antiquities.

vara från 1600- och 1700-talen. Den bäst bevarade stenen har i hörnen spår av huggen ornering, evangelist-symbolerna samt på mittfältet Kristi uppståndelse. Denna stens mått: längd 177 cm, bredd 135 cm.

Möbler

I sakristieutrymmet bakom altaret i absiden finns en del väggfasta möbler, bl a ett bord och några skåp. Här finns också några stolar av vilka den ena genom en målad inskrift är daterad 1738 samt med initialerna MOS HTD (fig 112). Den är målad i brunt och svart samt har följande mått: höjd 96, sitthöjd 53, bredd 44 cm. Den andra stolen är målad i mörkbrunt, svart och vitt samt har följande mått: höjd 84, sitthöjd 45, bredd 43 cm.

Övriga inventarier

Brudkrona av förgyllt silver (fig 113) med åtta profilerade spetsars försedda med hängande blad, ring med infogade färgade glaspärlor. Graverad inskrift: »Linde kyrka av dess kyrkliga syförening 1935.» Enligt stämplat tillverkad av K Andersson, Stockholm. Mått: Ringens diameter 8,5, största diameter 14 cm.

Blomvaser av silver, ett par, »för altaret». Graverad inskrift: »Linde kyrka. Gåva från Maja Fredin 1978.» Enligt stämplat tillverkade av silversmeden Rune Svensson, Klintehamn. Höjd 21 cm.

Fig 114a. Vigvattenskvast (?). Efter tuschteckning av P A Säve 1864. ATA

Aspergillum (?). After a pen and ink drawing by P A Säve, 1864.

Vigvattenskvast (?) av trä (fig 114), fragmentarisk. Nu bestående av en rund halvsfärisk överdel vars yta är försedd med ett flertal hål med delvis kvarsittande trästickor. Den avbildas i P A Säves Reseberättelse 1864 och var vid denna tid betydligt fullständigare (fig 114a).

På korets norra vägg hänger en tavla med svartmålad profilerad ram, ett färgtryck, Kristus på korset. Höjd 88, bredd 62 cm. – Enligt kyrkans räkenskaper har tidigare funnits några sk Hedengranstavlor.⁷⁴ 1701 hade man utgifter för »en ny Kongl; Tafla» och 1705 betalades »för Narviske Triumf tabel». Redan 1748 anmärktes i ett visitationsprotokoll att dessa tavlor var skadade: »Hedengrans taflor woro af foglar aldeles forderfwade, så at allena ramarna woro öfrige och därför ej i inventario uptagna.»

På kyrkogården har tidigare funnits både fattigstock och pliktstock. Enligt räkenskaperna anskaffades en fattigstock 1748. Den förnyades 1764 med följande anmärkning: »Tutor Odwalds til at förekomma vidare rof, påtog sig at låta igenom sin son förfärdiga en ny fattigstock wäl med järn beslagen och innerlås och Nyckel mot betalning af The fattigas cassa.» – En »Plickte Ståck» anskaffades 1747 och så sent som 1828 anskaffades enligt kyrkans räkenskaper en ny sådan.

Både Hilfeling (1799) och Säve (1864) observerade vid sina besök i kyrkan ett ovanligt föremål, som vid denna tid hängde på långhusets mittkolonn. Hilfeling

Fig 115. »Fiskstjärt», som ursprungligen hängde på långhusets mittkolonn. Nu förkommen. Efter tuschteckning av P A Säve 1864. ATA.

»Fish tail», which originally hung on the central column of the nave. Now lost. After a pen and ink drawing by P A Säve, 1864.

Fig 116. Storklockan, gjuten 1929 av K G M Bergholtz i Stockholm. Foto 1980.

The great bell, cast in 1929 by K G M Bergholtz in Stockholm.

skriver: »På den enda sten-Pelaren som i midten uppehöll kyrkans Hvalf; hängde en gammal Torkad Fiske stjert, hvilken sades wid gräfning här på Linde kyrkogård wara funnen; Stjerten tyckes till hälften wara petrificierad; af följande utseende och storlek:»⁷⁵ (fig 115).

Klockor

I tornet hänger två klockor, lillklockan från 1639 och storklockan från 1929. De svänger i öst-västlig riktning och rings för hand från ringkammaren.

På lillklockan (fig 117) finns runt halsen i två rader följande inskrift: PASTOR H: IFWER FEDDERSØN,⁷⁶ IOEN HESSLEBUE LUCAS RANGSARVE RASMUS / HEGVOLDS PEDER DVCARVE ANNO 1639 GOT MICH ANTONI WISE IN LVBECK.⁷⁷ (= Pastor herr Ivar Feddersøn, Johan Hesselby, Lukas Rangsarve, Rasmus Hægvalds, Peter Duckarve. År 1639 göt mig Anton Wise i Lübeck). Mått: höjd 75 cm, diameter 82 cm. Klockan väger ca 330 kg och har tonen H¹.

På storklockan (fig 116) finns följande inskriptioner: På ena sidan: ÅR 1929 / DÅ KLAS HAVRÉN⁷⁸ VAR KYRKOHERDE / I FARDHEM, LINDE OCH LOJSTA, / BLEV JAG GJUTEN I STOCKHOLM / AV K. G. M. BERGHOLTZ / PÅ BEKOSTNAD AV / JOHAN JACOBSSON O. H. HUSTRU VEDA, MYRUNGS / OCH HERMAN STENGÅRD O. H. HUSTRU ANNA, SKOLGÅRDEN, / VILKA ÖVERLÄMNAT MIG SOM GÅVA TILL LINDE KYRKA. – På den andra sidan: GIVE DÅ GUD, ATT VAR VIBO, / ALLTID NÄR KLOCKORNA RINGA, / SAMLAS VI MÅ I KRISTI TRO, / HERREN VÅRT OFFER ATT BRINGA. – Mått: höjd 104 cm, diameter 103 cm. Klockan väger 708 kg och har tonen G¹.⁷⁹

Då den nyanskaffade klockan år 1929 hade hängts på plats i tornet avsynades den av kyrkorådet. I ett protokoll från detta tillfälle står: »Sedan den hos Klockgjuterfirman K G Bergholtz och Co i Stockholm beställda

Fig 117. Lillklockan, gjuten 1639 av Anton Wise i Lübeck. Foto 1980.

The small bell, cast in 1639 by Anton Wise in Lübeck.

kyrkoklockan blifvit uppsatt i kyrkans torn, afsynades den och afprovades genom ringning – äfven tillsammans med ringning i den gamla klockan, och då allt befanns vara utfördt i enlighet med kontraktet, godkändes den.»

Noter

1. *H Munthe*, Om kalkindustrin på Gotland, s 62.
2. *M Stenberger*, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit, s 135 ff.
3. Linde socken inventerades för revideringen av Ekonomisk karta över Sverige 1978 av *O Löthman*.
4. Uppgiften erhållen genom arkivarie *Karin Callissendorff*, Ortnamnsarkivet i Uppsala.
5. *C G Hilfelings* Atlas 1799, tab 39, ATA.
6. *C G Hilfelings*, Resedagbok 1799, s 150 KB.
7. Se härom i inledningen till beskrivningen av Lojsta kyrka, SvK Vol 172, s 9 och fig 5.
8. Rapport av *S Hammarlund* om undersökningens resultat 1.6.1948, GF.
9. Utgrävningen 1933 leddes av antikvarien *Per-Olof Westlund*, som utarbetade en planritning (fig 9). Rapport saknas.
10. *G Svahnström*, Bondens gård och bostad, s 412. – *Densamme*, Medeltida prästgårdar på Gotland, s 20. – Se även *G Andersson*, Hellviprästens bostad utgrävd, s 33 f.
11. *G Svahnström*, Bondens gård och bostad, s 412.
12. Sådana upphissningsanordningar synes ha varit vanliga på den gotländska landsbygden att döma av de många baser av kalksten som finns kvar vid kyrkorna.
13. *Lars Anton Anjou*, f 1803, d 1884 i Visby. Prästvigd 1827, pastor vid Helga Trefaldighetskyrkan i Uppsala 1845, teol dr samma år. Tillträdde Danmarks prebendepastorat 1851, statsråd 1855, biskop över Visby stift 1859.
14. *C G Hilfelings*, Resedagbok 1799, s 150. KB.
15. *A Tuulse*, Romansk konst i Norden, s 48 f.
16. Jfr grannkyrkan Lojsta, som fick ett likartat gotiskt fönster med masverk i långhusets syd mur på 1300-talet, SvK Vol 172, s 25. Se även *E Lagerlöf*, Gotländsk stensulptur från gotiken, s 60 f.
17. Byggmästaren *Johan Mårtensson* från Suderby i Gothems socken var den tidens mest anlitade tornbyggare på Gotland.
18. *Nicolaus Lange*, f i Visby 1699, d i Fardhem 1765. Conrektor i Visby 1727, prästvigd 1728, kyrkoherde i Fardhem 1731, tillträdde 1732, prost över södra tredingen 1744. Han uppfördes 1758 i tredje rummet på förslag till superintendent. G 1729 med *Margaretha Catharina Facht*, f 1710, d 1764. – *Lemke*, s 329.
19. *Johan Niclas Jonaeson*, f 1810. Prästvigd 1837, komminister i Anga 1838. Kyrkoherde i Fardhem 1856, tillträdde 1857. G 1841 med *Catharina Stenbom*, f 1809, d 1889, – *Lemke*, s 331.
20. *Klas Havrén*, f i Hablingbo 1859, d 1940. Prästvigd 1886, domkyrkoadjunkt 1888, komminister i Östergarns pastorat 1889, kyrkoherde i Fardhem 1896–1933. Han efterträddes av sonen *Olof Havrén*, f 1901, d 1980. Kyrkoherde i Fardhem 1933–1967.
21. *J Andreasson Utas*, Om gotländska valv, s 20 f.
22. *L Karlsson*, Romansk träornamentik i Sverige, s 12 ff.
23. Det har visat sig att man vid undersökningar i de gotländska kyrkorna ofta påträffat spår av träkyrkor, som föregått stenkyrkorna. Se härom *G Trotzig*, En arkeologisk undersökning i Garda kyrka på Gotland. – *Densamme*, En stavkyrka i Silte. – *E Lagerlöf*, Var den medeltida träkyrkan från Eke en stavkyrka?
24. *G Trotzig*, a a, 1972.
25. *A Tuulse*, Romansk konst i Norden, s 48. – Se även *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1000–1400, s 523. – *J Roosval*, Die Kirchen Gotlands, s 144. – *G Svahnström*, Visby domkyrka, SvK Vol 175, s 141. – *R Strömbom*, Calcarius, en gotländsk stenhuggarverkstad, s 88.
26. *G Svahnström*, Visby domkyrka, SvK Vol 175, s 138.
27. Gammeln, SvK Go Bd IV, s 706. Rone, SvK Go Bd VI, s 372. Bäl, SvK Go Bd II, s 178, fig 259.
28. Inskriften, som återgivits i sin helhet ovan, upptecknades 1799 av *C G Hilfelings* i Resedagbok 1799, s 150, KB.
29. *J Roosval*, Die Kirchen Gotlands, s 147.
30. Flera romanska Gotlandskyrkor förändrades genom bl a insättande av stora gotiska fönster på 1300-talet. Lindes grannkyrka Lojsta fick t ex vid denna tid ett sådant stort fönster i långhusets södra mur (SvK Go Bd VI, s 25). Ala och Buttle är två andra kyrkor som ombyggdes i samma anda på 1300-talet, SvK Go Bd IV, s 603, resp s 392.
31. *G Lindahl*, Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt, s 10. Se även *E Gusafsson*, Tegnér, Brunius och Värends kyrkor.
32. *Nils Petterson*, byggmästare i Visby, f 1853, d 1930. Verksam vid ett stort antal kyrkorestaureringar på Gotland.
33. *Carl Wilhelm Pettersson*, f 1866 i Ronehamn, d 1954. Målare, tecknare, konservator. Från 1890-talet verksam som konservator framför allt vid kyrkorestaureringar, vilket senare kom att bli hans huvudsakliga sysselsättning. Han utförde konserveringsarbeten i mer än hundralet kyrkor av vilka ett stort antal på Gotland, bl a Dalhem, Ardre, Hemse, Rone, Lojsta, Östergarn.
34. Protokoll vid ordinarie kyrkostämma med Linde församling 22.10.1901.
35. Konserveringsrapport av *G Lindström* 24.4.1957, ATA.
36. *A Andersson*, Die Glasmalerei Schwedens, s 46 f. Glas-målningsfragmenten uppvisar stora överensstämmelser med glas-målningarna i Dalhem, Barlingbo och Endre.
37. *B G Söderberg*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400, s 167 ff.
38. *E Lagerlöf*, Gotländsk stensulptur från gotiken, s 221 f. Se även *G Svahnström*, Den helige Dionysius, s 21 f.
39. *B G Söderberg*, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, s 324.
40. Konserveringsrapport av *C W Pettersson*, dat »april 1914». ATA.
41. *Pettersson* avser en stor målning från 1200-talet på ringkammarens norra vägg i Hemse kyrka. Här framställs ett

- livsträd som från två håll angrips av kentaurer med svärd. SvK Go Bd VI, s 220 f.
42. *B G Söderberg*, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, s 309–312 och där anförd litteratur.
43. *I Lindblad*, Invigningskorsen i de gotländska kyrkorna, s 60.
44. *Andreas (Anders) Hamborger* från Schleswig-Holstein. Bosatt i Visby åtminstone sedan 1683. Levde där ännu 1693. Verksam som målare i ett flertal landskyrkor på Gotland. – *G Svahnström*, Burmeisterska huset, s 133.
45. *S B F Jansson* och *E Wessén*, Sveriges runinskrifter 11, Gotlands runinskrifter I, s 122.
46. En liknande skeppsframställning i rödkrita finns i Gammelgarns kyrkas ringkammare, norra väggen. SvK Go Bd IV, s 738.
47. Beträffande de ritade och ristade skeppens bestämning och datering har förf rådgjort med intendent *Carl Olof Cederlund* vid Statens sjöhistoriska museum, som varmt tackas för värdefull hjälp.
48. *Oscar Vilhelm Wennersten*, f 1867, d 1931, fil lic, arkeolog. Föreståndare för Arkivdepån i Visby 1905–1927.
49. *C G Brunius*, Gotlands konsthistoria, del 3, s 263 f.
50. En liknande framställning finns i Lye kyrkas altarskåp, daterat 1496. SvK Go Bd V, s 58 och fig 60.
51. S Egidius (Aegidius), i Sverige kallad för Ilian eller Ylian, med helgondag den 1/9. Abbot i S Gilles. Han var av förnäm släkt från Aten och levde på 700-talet. Legenden berättar att han i en stor skog levde som eremit. Han besöktes två gånger om dagen av en hind, som gav honom sin mjölk. Då hinden en dag jagades tog den sin tillflykt till Egidius. En av jägarna sköt en pil, som träffade helgonet. Han blev senare de ammande mödrarnas skyddshelgon, därför att hinden varit hans »amma».
52. S Brigida, Irlands skyddshelgon. Kallades för Guds moder av Irland (452–525). Kon som hon oftast framställs tillsammans med syftar på att när hon mjölkade brukade kon lämna tre gånger så mycket mjölk som den annars gjorde. En målad framställning från 1400-talet av helgonet finns i Hemse kyrka. SvK Go VI, s 226 och fig 259.
53. S Egidius legend återges utförligt bl a i *K Künstle*, Ikonographie der Heiligen, s 32 f. – Se även *F Brittain*, Saint Gilles. Cambridge 1928.
54. *Andreas Wijkegren*, f på Visborgs slott 1666, d 1730 i Fardhem. Prästvigd 1691. Komminister i Lojsta 1694–1708. Kyrkoherde i Fardhems pastorat 1708. G 1 1692 m *Catharina Grönberg*, d 1704. G 2 1704 m *Catharina Boneilius*, d 1729. G 3 1730 m *Elisabeth Grufverus*, d 1737. – *Lemke*, s 327 f.
55. *J Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, s 153 f. – Båda dessa altarskåp uppvisar överensstämmelser med verk av den sk Imperialissimamästaren. Om denna se *S Karling*, Medeltida träskulptur i Estland, s 195 f.
56. *A Andersson*, Medieval wooden sculpture in Sweden, Vol II, s 35, Vol IV, s 46. Se även *C R af Ugglas*, Gotlands medeltida träskulptur, s 176, 307. – *J Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, s 27. – *M Blindheim*, Skandinaviske krusifiks med verdighetstegn, s 78 f.
57. *A Andersson*, Medieval wooden sculpture in Sweden, Vol IV s 47. Se även *C R af Ugglas*, Gotlands medeltida träskulptur, s 157 f.
58. *A Andersson*, Medieval wooden sculpture in Sweden, Vol IV, s 47. Se även *C R af Ugglas*, Gotlands medeltida träskulptur, s 294 f. – *K K Meinander*, Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. – *F B Wallem*, Iconographia Sancti Olavi.
59. Krucifixpedestal med offerbössa är en vanlig företeelse på Gotland. Se härom *J Roosval*, Triumfkrucifixet i Stånga, s 3–25.
60. Jfr tex retabet från Ala kyrka, nu i GF. – *J Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, s 93 f.
61. »Nils Målare» torde vara identisk med konstnären *Nils Salén*, f 1704 i Småland, d 1773 på Gotland. Han utförde bl a takmålningar i Garde kyrka 1749 (SvK Go Bd IV, s 287 och fig 318) samt väggmålningar i kvarteret Munken i Visby vid 1700-talets mitt. Se härom *K Svahnström*, En målad interiör vid Stora torget i Visby, s 91 f.
62. Orgelns disposition är: Manualen: Principal 8', Borduna 8', Salicional 8', Melodia 8', Gemshorn 4'. Omfång: man C–f³, ped C–g⁰. Svällare för hela verket. Oktavkoppel. Rooseveltlåda, mekanisk traktur. – Det klangliga tillståndet anses vara »tämigen gott för sin tid» (*E Erici*, i: SAOK:s orgelinventering, ATA).
63. *J Roosval*, Die Steinmeister Gottlands, s 122. – Se även *A Tuulse*, Romansk konst i Norden, s 85 och där anförd litteratur.
64. Josef brukar i de medeltida framställningarna av Kristi födelse sitta bredvid Marias säng. Figuren på dopfunten från Linde har tolkats som Maria. – *J Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, s 16.
65. *T Stenström*, a a, s 107.
66. En liknande framställning finns i Väte kyrkas norra långhusportal från samma tid, SvK Go Bd III, s 284.
67. På Etelhemsfontens fot finns en runinskrift som i tolkning lyder: »Hegvaldr lät göra denna sten», vilket tyder på att den nämnde Hegvaldr var dopfontens donator, ej dess mästare. SvK Go V, s 150, och där anförd litteratur.
68. *T Stenström*, a a, s 105.
- 68 a. Se härom: *H Gustavson* och *T Snaedal Brink*, Runfynd 1979, s 230. – *H Hildebrand*, Sveriges medeltid I, s 502.
69. *A Andersson*, Silberne Abendmahlsgeräte in Schweden aus dem XIV. Jahrhundert, s 27, kat nr 42, Taf 97.
70. *Berndt Falkengren*, guldsmed, mästare i Visby 1739–1785.
71. På ett biskopsmöte i Köpenhamn 1540 bestämdes att stola, huvudlin och handlin skulle avläggas. Röcklinet kom därför i det danska väldet att ersätta mässskjortan som underplagg till mässhaken. – *B Stolt*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, s 70.
72. *SBF Jansson* och *E Wessén*, Sveriges runinskrifter 11, Gotlands runinskrifter I, s 120.
73. I brev till Riksantikvarieämbetet den 24.7.1901. ATA.
74. *Ambrosius Hedengran*, tecknare och kopparstickare, f 1660 i Hedemora, d 1741 i Stockholm. Tecknade ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, *Erik*

Geringius och *Claude Haton*. Dessa tavlor utfördes till äminnelse av 100-årsminnet 1693 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställandet av religionsfriheten i Schlesien 1707, tvåhundraårsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evangeliska lärans predikande.

75. *P A Säve* skriver i sin Reseberättelse 1864 (ATA): »Fisk-Stjert, 1 aln. o 5 tum vidast (förut hängande å kyrkans enda pelare, nu liggande å tornhvalvet), hvilken säges vara funnen vid grundgrafningen till kyrkan; med den vanliga folksägnen om Damen, som skulle komma när denne fiskstjerten faller ned (se: Mina Gotl. Saml., Sägner I. No 773). – En dylik Fiskstjert finnes ock uti Visby Domkyrka.»
76. *Ilfver Feddersøn*. Kyrkoherde i Fardhem fr ca 1630–1651.

Närmare data okända. Han anklagades 1630 (15 okt) i Generalkapitlet för att han ej ville äkta företrädaren, *Niels Christensens* (d 1638) änka *Mariche* »enligt sitt löfte och för vilken orsaks skull han blifvit ordinerad och fått kallelsebrevet». – *Lemke*, s 326.

77. *Anton Wise (Wiese)*, f 1582, d 1656 (?). Klockgjutare i Lübeck. Har även gjutit en klocka för Östraby ka i Skåne, daterad 1640. – *L M Holmbäck*, Förteckning över klockgjutare, 1949. Handskr i SvK:s arkiv.
78. *Klas Havrén*, se not 20.
79. *L M Holmbäck*, Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, s 53. – Beträffande tonbestämning och klockornas vikt har uppgifter erhållits från ingenjör *Ingvar Rohr*, Göteborg.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA: ED:s konseljakter 1870-03-17 (321), 1901-05-10 (496).

KB: *J Wallin*, *Analecta Gotlandensia* I, s 80. *C G Hilfe-ling*, *Resedagböcker* (sign F.m. 57: 1–13), 1799, 2 150.

ATA: *N J Ekdahl*, *Resa på Gotland* 1826; *Inv* 1830; *P A Säve*, *Atlas till berättelse* 1854, Pl nr 30b; *Densamme*, *Reseberättelse* 1864, s 198f (med tuschteckning av kyrkan och kyrkogården fr sydost, altarskåpet, minnestavla, sakraments-skåpet, dörröverstycket, »fiskstjärt», vigvattenskvast (?), och runsten; *Brev till Raå om målningar och ristningar i kyrkan av O V Wennersten* 1901; *Handlingar rörande restaurering 1906–07*; *Konserveringsrapport av C W Pettersson* 1914; *Snabbinventering av S Hedlund* 1923; *Skr rörande lagning av medeltida nattvardskalk* 1924–25; *Skr rörande kyrkans klocka och dess anskaffning* 1929; *Skr rörande kyrkans medeltida krucifix och dess överlämnande till SHM* 1929–32; *Skr röranden prästgårdsruinen* 1947–48; *ang elektrisk uppvärmning* 1956; *ang rengöring av väggar och valv samt målning av bänkar (inre restaurering)* 1952; *ang ombyggnad av sockenmagasinet till bårhus* 1955; *Konserveringsrapport av E Olsson* (altarskåpet) 1971; *skr ang kyrkans yttre restaurering 1973–75*; *fotografier och uppmättningsritningar*.

Raå: K-byråns arkiv: 4 blad ritningar till kyrkans restaurering av *G Pettersson* 1901; 1 blad ritning till kyrkans uppvärmning och belysning av ing firman *L Träff* 1950; 3 blad ritningar till ombyggnad av sockenmagasinet 1955; 5 blad ritningar till kyrkans yttre restaurering av *G Jonsson* och *I Holmström* 1972.

Uppsala

UUB: *PA Säve*, *Gotland* 1864 I–II; *Densamme*, *Ritningar, Aqvarellskitser och handskrifna utkast om Gotländska forn-föremål*, mapp nr 71 (S 170:2), *Teckningar av L Niclasson* 1852, medeltida kalkmålningar samt målningar från 1698.

Visby

ViLA: För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: *St prot* 1733–1826 (i *Fardhem K I*: 1); *st prot* 1772, 1784 (i *Fardhem I*: 3, 5); *st prot* 1799–1801 (se även *Fardhem A I*: 1); *st prot* 1827–41 (i *Fardhem K I*: 2); *st prot* 1842–61 (i *Fardhem K I*: 3); *st prot* 1861–62, 1865 (i *Fardhem K I*: 4); *st prot* 1863–70 (i *Fardhem K I*: 4); *st prot* 1870–95 (i *Fardhem K II a*: 1); *K råd prot* 1827 (i *Fardhem K I*: 2); *k råd prot* 1852, 1856 (i *Fardhem K I*: 3); *räk* 1699–1728 (i *Fardhem C*: 1); *räk* 1732–91 (i *Fardhem LI a*: 1); *räk* 1792–1898 (i *Fardhem L Ia*: 2); *räk spec* 1732–1802 (i *Fardhem A I*: 1); *räk spec* 1737–91 (i *Fardhem L Ib*: 1); *räk spec* 1801–48 (*Fol* 1–61); *vis prot*, *inv* 1594 (i avskr fr 1600-talet, i *Fardhem C*: 1); *vis prot* 1733–93 (i *Fardhem B*: 1); *inv* 1737–92 (i *Fardhem A*: 1 och *N*: 1); *vis prot* 1737–1870 (i *Fardhem N*: 1); *handl rör kyrka, kyrkogård, prästgård, löneboställe etc* 1594, 1688, 1709 (i *Fardhem C*: 1); *kyrkans bänklängd* 1698 (i *Fardhem C*: 1); *bänklängd* 1740–88 (i *Fardhem A I*: 1); *anteckningar om rep i kyrkan* 1733–93 (i *Fardhem B*: 1); *synehandl* 1767–1800 (i *Fardhem O*: 1–3).

Gotländska kyrkoräkenskaper 1614, 1624, 1630–31, 1637. Maskinskriven avskrift ur Reg 108B, Rigsarkivet, Köpenhamn.

Domkapitlets arkiv i ViLA: *H Spegels* *inv* 1680–82 (D II: 1); *inv bok för södra tredingen* 1594 (D II: 3).

K Kristiansson, *Gotländska inskriptioner* II, 1889.

Yngre arkivalier förvaras i församlingens arkiv i Fardhems prästgård.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Ambrosiani S, *Gotländska kyrkoinventarier*. Sthlm 1912.

Andersson A, *Die Glasmalerei Schwedens, i: Corpus vitrearum medii aevi*. Skandinavien. Sthlm 1964.

- Mariabilden i skulptur 1150–1450. Ur Statens historiska museums samlingar 6. 1956.
- Medieval wooden sculpture in Sweden IV. Uppsala 1975.
- Silberne Abendmahlgeräte in Schweden aus dem XIV. Jahrhundert. Sthlm 1956.
- Andersson G*, Hellviprästens bostad utgrävd, i: G Arkiv 1979.
- Blindheim M*, Skandinaviske krusifiks med verdighetstegn, i: Ikonografiska studier. KVHAA:s handlingar. Ant ser 26. 1972.
- Brittain F*, Saint Gilles. Cambridge 1928.
- Brunius C G*, Gotlands konsthistoria III. Lund 1866.
- Dahlby F*, De heliga tecknens hemlighet. Sthlm (tr i Malung) 1963.
- Ekhoff E*, Svenska stavkyrkor. Sthlm 1914–16.
- Ewald G*, Psalmodikon och kammarorgel. Falköping 1968.
- Gustafsson E*, Tegnér, Brunius och Värends kyrkor, i: Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1954.
- Gustavson H och Snaedal Brink T*, Runfynd 1979, I: Fornvännen 1980.
- Hellner B och Roth S*, Konstsmide. Historia och teknik. Sthlm 1960.
- Hildebrand H*, Sveriges medeltid I. Sthlm 1879.
- Holmbäck L M*, Klockor och klockringning. Sthlm 1951.
- Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, i: Hälsning från de hundra kyrkornas ö. Visby 1959.
- Jansson S B F och Wessén E*, Sveriges runinskrifter 11, Gotlands runinskrifter I. Sthlm 1962.
- Karling S*, Medeltida träskulptur i Estland. Göteborg 1946.
- Karlsson L*, Romansk träornamentik i Sverige. Sthlm (tr i Klippan) 1976.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Malmö 1956–.
- Künste K*, Ikonographie der Heiligen. Freiburg in B 1926.
- Lagerlöf E*, Gotländsk stensulptur från gotiken. Sthlm (tr i Uddevalla) 1975.
- Var den medeltida träkyrkan från Eke en stavkyrka? i: G Arkiv 1973.
- och *Svahnström G*, Gotlands kyrkor. En vägledning. Sthlm (tr i Uddevalla) 2 uppl 1973.
- Lemke O W*, Visby stifts herdaminne. Örebro 1868 (Lemke).
- Lindblad I*, Invigningskorsen i de gotländska kyrkorna, i: G Arkiv 1972.
- Lindahl G*, Högkyrkligt, lågkyrkligt, frikyrkligt i svensk arkitektur 1800–1950. Sthlm 1955.
- Lindström G*, Anteckningar om Gotlands medeltid 1–2. Sthlm 1892–95.
- Lundberg E*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1000–1400. Sthlm 1940.
- Lundmark E*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal. Sthlm 1925.
- Meinander K K*, Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. Helsingfors 1908.
- Munthe H*, Om kalkindustrien på Gotland, i: Med Hammare och Fackla 1943–44.
- Roosval J*, Die Kirchen Gotlands. Sthlm 1911.
- Die Steinmeister Gotlands. Sthlm 1918.
- Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal. Sthlm 1925.
- Triumfkrucifixet i Stånga, i: G Arkiv 1930.
- Stenberger M*, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit, 1–2. Sthlm (tr i Lund) 1958, 1947.
- Stenström T*, Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar. Umeå 1975.
- Stolt B*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition. Sthlm 1964.
- Madonnorna från Lojsta och Linde, i: G A 76-07-15.
- Strömbom R*, Calcarius, en gotländsk stenhuggareverkstad under 1100-talets slut och 1200-talets förra hälft, i: Konsthistorisk Tidskrift 1942.
- Svahnström G*, Bondens gård och bostad, i: Boken om Gotland I. Sthlm 1945.
- Den helige Dionysius i Martebo, i: De hundra kyrkornas ö 1973.
- Burmeisterska huset. Sthlm 1942.
- De gotländska prästgårdarna, i: Visby stift i ord och bild. Sthlm 1951.
- Medeltida prästgårdar på Gotland, i: Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1940.
- Visby domkyrka, SvK Go, vol 175. Uppsala 1978.
- och *Lagerlöf E*, Gotlands kyrkor. En vägledning. Sthlm (tr i Uddevalla) 1973.
- Svahnström K*, En målad interiör vid Stora torget i Visby, i: G Arkiv 1973.
- Söderberg B G*, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder. Lund 1942.
- Gotländska kalkmålningar 1200–1400. Uppsala 1971.
- Trotzig G*, En arkeologisk undersökning i Garda kyrka på Gotland, i: Fornvännen 1970.
- En stavkyrka i Silte, i: G Arkiv 1972.
- Tuulse A*, Romansk konst i Norden. Sthlm 1968.
- af Ugglas C R*, Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott. Sthlm 1915.
- Utas J A:son*, Om gotländska valv. Examensarbete i arkitekturs teori och historia. Göteborg 1971 (stencil).
- Wallem F B*, Iconographia Sancti Olavi. Olavsfremstillinger i middelaldersk kunst. Del 1 A. Nidaros 1930.
- Silverstämplarna tydda enligt: Guld- och silverstämplarna, Svenskt silversmide 1520–1850, IV. Sthlm 1963.
- Tidningsartiklar: GA 1930-04-17, 1974-04-09, 1975-04-01. — Go 1963-03-29.

Förkortningar

- ATA Antikvarisk-topografiska arkivet vid Raä och SHMM, Stockholm.
- BSt K Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.
- Ed handlingar Ecklesiastikdepartementets konseljakter i RA, Stockholm.
- FV Fornvännen, tidskrift för svensk antikvarisk forskning, Stockholm.
- GA Gotlands Allehanda.
- G Arkiv Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen
- GF Gotlands Fornvännen, Visby.
- G Folkbl Gotlands Folkblad.
- GF Gotlands Fornsal, Visby.
- Go Gotlänningen.
- GT Gamla Testamentet.
- Inv Inventarieförteckning.
- Inv 1830 en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.
- KB Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- NT Nya Testamentet.
- PÄ Pastorsämbetet.
- RA Riksarkivet, Stockholm.
- Raä Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Räk räkenskaper.
- SHM Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Snabbinv en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.
- St Prot sockenstämmoprotokoll.
- SvK Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium, Stockholm 1912–.
- ViLA Visby landsarkiv.
- VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Vis prot visitationsprotokoll.
- ÖIÄ Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Än	Ängermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottn		

Summary

Linde Church consists of a chancel with an apse, a rectangular nave, the interior of which is covered with four vaults supported by a column, and a tall tower in the west.

It is an unusually uniform building, which has largely escaped any late alterations except for some enlargements of the windows. The church was, however, built in stages.

The first church, with the same location as the present one, was probably built of wood, a stave church. We have no certain proofs of this assumption with the exception of some presumed wall planks of oak, which were used again to make doors for the two portals of the nave. These oak planks are unusually broad (one is ca 60 cm), and the edges bear traces of something that may indicate that they were re-used. No excavation has been made to support this assumption.

About 1200, the parish seems to have decided to build a stone church. As usual, the start was made with the chancel and the apse. At the time, rural stone churches were being built on Gotland. This probably began in the mid 12th century. Even though the erection of the church was begun by the construction of a chancel and an apse, the whole church was most probably planned at the very beginning. This meant that the foundation of the nave and perhaps also of the tower was laid out simultaneously with the building of the chancel. Part of the presumed wooden church may, however, have remained during the construction phase so that the celebrating of the Mass should not be broken off. We know that this is what happened in Silte parish not far from Linde. There, the new stone chancel was raised against the wooden nave and, consequently, the two churches served for a time together.

The nave with its high, four-vaulted room, the vaults of which are supported by a stout column, was probably built shortly after the completion of the chancel. The two portals, one on the south and the other on the north side, have capitals that may contribute towards the dating. The south portal has, on either side, characteristic eagle capitals, an eagle with out-spread wings, whose beak is biting over a torus (fig 25). This type of capital, which is not uncommon on Gotland – it occurs, for instance, in Tingstäde and in the neighbouring church Levide as well as in Visby Cathedral – indicates relations with Germany, primarily Westphalia, where there are many instances of it during the first half of the 13th century.

The two capitals in the north portal (figs 28, 29) have a smoothly trimmed plant ornamentation, which bears a close resemblance to the ornated capitals of the Visby churches, among others the west portal of St Lars and the west and southwest portals of the Cathedral, dated to about 1225. In the north portal of the nave there is also immured a small man's head of limestone (fig 27). Such heads, seemingly put in by chance, are not uncommon in the ecclesiastical art of

Gotland. They occur in portals (Gammalgarn), window surrounds (Rone), and lychgates (Bäl and others).

Both portals of the nave have preserved medieval doors of oak, the north with a medieval key-hole plate with an iron ring (fig 31), the south with an outside panel concealing the original surface. As was mentioned above, the broad door planks were probably left over from the first Linde church, probably a stave church. The north door had a medieval inscription of great interest. For it contained the date 1251, which might very well be the consecration year of the church, when the tower, too, should have been completed.

The tower was erected when the nave had stood completed for some time. It was built as a separate part immediately to the west of the nave. Thus, its east wall does not ride on the west wall of the nave, which is otherwise the case in the rural churches on Gotland. The socle of the tower is higher than that of the other parts of the building and is not shaped in the same fashion (fig 18). In the surrounds of the louver-windows of trimmed limestone, bricks have been inserted as an ornamental element in a varied colour scheme. This indicates that the tower was built in the mid 13th century. For bricks are assumed to have come into use in this way on Gotland around 1240.

The staircase leading up to the upper floors of the tower runs in the west wall through an original window. This arrangement also occurs in the neighbouring church Lojsta (see above p. 26) and, for instance, in Ala Church (SvK, Go IV, p. 599). With the building of the tower in the mid 13th century, the church was completed. A vestry was sure to have been planned in medieval times but was never built.

In the 14th century, about 100 years after the completion of the Romanesque church, some modernizations of the church building were carried out in the Gothic style. The apse, which was probably somewhat enlarged on that occasion, was provided with a large pointed window in the east (fig 33). At the same time, the triumphal arch and the tower arch were made considerably wider and somewhat pointed. It seems probable that a large number of the preserved medieval plaster paintings were executed on the same occasion, primarily the representations of apostles and saints, which may be attributed to the painters of the "Egypticus workshop", active during the first half of the 14th century. These paintings were supplemented in the 15th century with some scenes in the nave by the "Passion Master"; among others, the scene with "Gossiping Women in Church" on the west wall of the nave and the Passion scene on the north wall were painted now.

With that, also the interior of the medieval church was completed. Later, it has been subjected only to minor alterations, at least as far as the walls are concerned. In the 19th century, probably 1852, the windows of both the chancel and the nave were enlarged in order to make the church

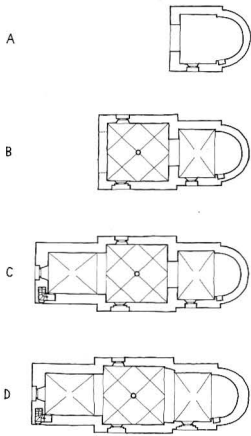

Fig 118. Kyrkans planutveckling, 1:1000. Uppm G Wirén 1981.

The plan development of the church, 1:1000.

lighter. At the same time, all the paintings were limewashed for the same reason.

Plaster paintings

Both the walls and the vaults of the nave and the bell-ringing chamber are decorated with plaster paintings. They were executed during three periods: the 14th, the 15th, and the end of the 17th century.

The oldest paintings, from the 14th century, are mostly to be found on the walls of the nave and consist of six Apostle figures and a large scene (now partly destroyed), namely the Coronation of the Virgin. All these representations are now heavily over-painted, which was done when they were revealed in 1906. This makes them difficult to determine both as to dating and style. In all probability, however, they were executed when the church was modernized in the Gothic style, i.e. during the first half of the 14th century. This alteration of the interior was, it would seem, carried out by the building workshop which has come to be called the "Egypticus workshop". Associated with it was also a painter who is usually called the "Egypticus painter". Paintings made by him or his workshop are found, i.a., in the neighbouring church Lojsta and, for instance, in Dalhem and Martebo. The ashlar painting in grey and red in the triumphal and tower arches was probably made at the same time.

The paintings of the second period, too, are mainly found in the nave (fig 54). They consist of a long Passion frieze in eight scenes separated by colonettes on the north wall, some apostle and saint representations on the south wall and a scene, "Gossiping Women in Church" on the west wall of the tower arch. All these paintings were made during the latter half of the 15th century by the so-called "Passion Master" or his workshop.

The paintings of the third period, which are entirely ornamental, are to be found in the four vaults of the nave. They consist of a greyish-green ashlar painting in the diagonals and tendrils painted in black in the apexes of the vaults. They were probably executed in the late 17th century, but were largely renewed at the 1906 restoration.

There have also been painted scenes from the end of the 17th century, which were limewashed in 1852, and then altogether removed when the medieval paintings were revealed in 1906 (figs 67–69).

All the paintings were limewashed in 1852 when the church was thoroughly restored; i.a. the chancel and nave windows were enlarged. Before these works were begun, the paintings were reproduced by "the school master Niclasson" in simple but detailed drawings which are now, of course, of great value for our knowledge of the state of the medieval paintings at the time as well as of the 17th century paintings, now completely disappeared. These valuable drawings are now kept in P A Säv's collection in the Library of the University of Uppsala. In Säv's *Reseberättelse* (travel account), 1864, now in the Antiquarian-Topographical Archives, there are also some reproductions of partly revealed paintings.

Carvings

In the plastering on the church walls, above all in the bell-ringing chamber, there is a large number of carvings in the form of inscriptions and figure representations, i.a., rune inscriptions and ships. Most of the carvings would seem to have been made in the Middle Ages.

The carvings that are of the greatest interest are the ships, among others a one-masted sailing vessel with a small ship's boat in tow (fig 74). It has broad boards, straight stems and probably a flat bottom, all of which is characteristic of a cog.

In the inner south embrasure of the west portal there is a richly designed life tree (fig 72) and below it a rider on a horse with eight legs, probably Sleipner, well-known from Nordic Mythology. These two carvings are placed so close to each other that they probably belong together.

Medieval furnishings

The high altar in the apse is original, i.e. from the first half of the 13th century. It is covered with an altar slab of limestone with carved consecration crosses.

On the altar table there is a large late medieval triptych of painted and gilt oak (fig 75). It consists of a central panel and two wings, both with paintings on their backs, and a predella which also bears paintings and inscriptions. In the central panel there is a representation of a Mercy Seat surrounded by two big saint figures, St Egidius and St Olof (figs 76, 77), in the wings apostles and saints. On the back of the triptych wings there are, as mentioned, well-preserved paintings divided into four panels (fig 78). Three of these panels have scenes out of the legend of St Egidius,

whereas the fourth has two saint representations, St Olof and St George. On the predella is probably represented the donors of the triptych, the parish headmen Jon Hesselbin (Hesselby) and Botel Meorink (Myrungs). In one inscription there occurs the date 1521, the year the triptych was donated to the church.

In the triumphal arch hangs a copy of a remarkable rood, the original of which is kept in the Museum of National Antiquities, Stockholm. Uncommonly enough, the Christ figure has footwear: pointed, softly arched shoes reaching up to the small of the legs. They are painted black with a decoration in gold (fig 84). The well-preserved Christ figure can be dated to about 1200.

In the same museum are also kept one Madonna and one St Olof, both carved in wood. The Madonna (fig 85), which is assumed to be a Gotland work, is dated to the first quarter of the 14th century. They have been associated with the works of the "Bunge Master" and with Saxon and Westphalian wooden sculpture from the same time.

The St Olof sculpture (fig 87) is probably also a Gotland work, but older, probably from the latter part of the 13th century. Thus, Linde Church has three representations of St Olof, the "national saint of Gotland", since the triptych has two, one of them painted.

In the Museum of National Antiquities, there is also a poor-box, probably originally a base for the Romanesque rood (fig 88). It is of oak with a carcass of pinewood at the top terminated in a tapering oak pole. Around the carcass there is an outer architecture, pointed bow openings in three storeys. Faint traces of primer and paint show that it was originally painted.

The church has portions of no less than three medieval baptismal fonts. The present one, which is situated in the chancel, consists of a sandstone base by the stone master "Semi-Byzantios" and a simple limestone bowl from the 13th century (fig 99). In the Gotland Museum of Antiquities, Visby, is kept the bowl of a Romanesque base with scenes out of the Childhood of Christ (fig 98).

In the church there is also the lower part of a Romanesque sandstone bowl from about 1200, attributed to master "Heg-

valdr". It has relief representations difficult to interpret, i.e. fabled beasts and one Luxuria, a woman sucked by a dragon, the personification of unchastity (fig 100).

Among the communion vessels we may note a chalice from the 14th century, silver-gilt, with a paten (fig 102). The knob of the stem has six round protuberances with flower-ornated medallions and a decoration of plastic flower leaves. On the foot there is an equal-armed cross with round end tablets and a square central tablet with engraved letters: A G L A and I-V-G-A.

A runestone, which was probably originally raised in the churchyard, is now kept in the Gotland Museum of Antiquities in Visby (fig 111). It is of grey limestone, tapering upwards, and bears, in the centre, an equal-armed cross with rings. The form of the runes bears witness to their having been carved during the Viking Age, despite the fact that it has clear Christian elements both in text and picture.

Post-Reformation furnishings

The richly designed pulpit was made in the late 17th century and was painted, according to an inscription, in 1700 (fig 91). On the panels there are painted figures, the four Evangelists with their common attributes. On the pulpit there is fastened an hour-glass from 1754 consisting of four glasses and a case of painted and gilt wood.

The pews, which consist of four closed sections, eight pews on either side and four pews in the west part of the nave and in the bell-ringing chamber, stem mostly from the 18th century. According to the church accounts, "Nils the Painter" was paid for the painting of 15 pews in 1755.

A memorial tablet from 1710 (fig 89), composed of tracery and two carved figures from a medieval retable and ornaments carved in bark is now kept in the Museum of National Antiquities in Stockholm. The medieval retable, which may have served as the first altar ornamentation of the church, was made in the 14th century.

The church has two bells, both hanging in the tower. The small bell, which is the older of the two, was cast in 1639 by Anton Wise in Lübeck, whereas the great bell was cast in Stockholm in 1929 by K G M Bergholtz (figs 116, 117).

Sveriges Kyrkor KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 186

GOTLAND

Band VII, Häfte 2

Fardhems ting

